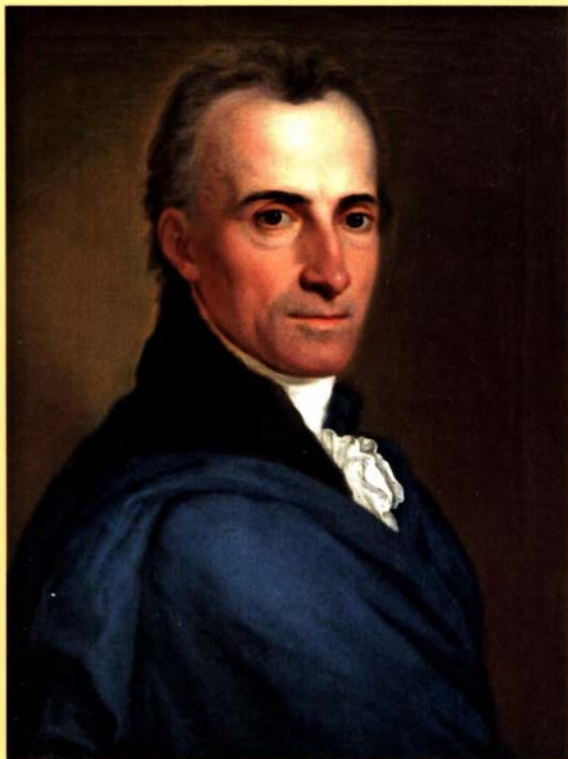

Erdélyi Magyar Adatbank
Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság

A bölcsőtől a sírig

250 éve született
Kazinczy Ferenc

Nagyvárad
2009

Partiumi füzetek

58

A BÖLCSŐTŐL A SÍRIG
250 éve született Kazinczy Ferenc

A BÖLCSŐTŐL A SÍRIG

250 éve született Kazinczy Ferenc

Kiadja
a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság
és a
Varadinum Script Könyvkiadó

Nagyvárad, 2009

A sorozatot szerkeszti:
DUKRÉT GÉZA

Szöveggörrektúra:
MIHÁLKA MAGDOLNA

Fedőlapon: Kazinczy Ferenc
Hátlapon: a Sárospataki Református Kollégium,
a széphalmi Kazinczy-emplécsarnok,
Kazinczy érsemjéni és alsóregmeci szobra

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
OMAGIU. KAZINCZY FERENC

A bölcsőtől a sírig: 250 éve született Kazinczy Ferenc =
De la leagán până la mormânt: 250 de ani de la nașterea lui
Kazinczy Ferenc / Fehér József, Taar Erzsébet, Kiss Endre József,
...; pref. și coord.: Dukrét Géza. - Oradea: Varadinum Script, 2009
ISBN 978-973-88784-6-4

I. Fehér József
II. Taar Erzsébet
III. Kiss Endre József
IV. Dukrét Géza (pref.; coord.)

821.511.141.09 Kazinczy, F.
929 Kazinczy, F.

Készült
a Bihar Megyei Tanács,
az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete,
a Nagyváradi Evangélikus-Lutheránus Egyház
támogatásával

Készült a nagyváradi LITERA PRINT nyomdában.
Tel.: 0732-115.445; e-mail: literaprint@gmail.com

ELŐSZÓ

Kazinczy Ferenc, a magyar nyelv megújítója, 250 évvel ezelőtt, 1759-ben született Érsemjénben. Ezért a 2009. évet hivatalosan is Kazinczy-évnak nevezték el. Közösen, a Kazinczy Ferenc Társasággal, már tavaly elhatároztuk, hogy méltó ünnepséget szervezünk szülőfalujában.

2009. január 23-án tartottuk a Kazinczy-év kárpát-medencei nyitó ünnepét, a Fráter Lóránd Művelődési Házban. Balácsi József polgármester köszöntése után Gémesi Ferenc, a magyar Miniszterelnöki Hivatal államtitkára üdvözlétét Kuzmányi István, a minisztérium nemzetpolitikai osztályának vezetője tolmácsolta, majd Cseke Attila szenátor mondott ünnepi beszédet. Az ünnepi műsor után Fehér József, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke ismertette a széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma létrejöttének történetét. Ezután három előadás hangzott el: Nagy Edit: Kazinczy Ferenc szülőfaluja Érsemjén, avagy a „szent bölcső” miként nevezhető kultikus helynek; Kupán Árpád: Kazinczy Ferenc, a magyar szabadkőművesség első nagy személyisége; Csorba Sándor: Az érsemjéni Kazinczy Ferenc-szobor története.

A nagy, megemlékező, tudományos ülészakot augusztus 22-én tartjuk a következő programmal:

- 08.30-09.30** Utazás autóbusszal, Nagyvárad-Érsemjén.
10.00 Regisztráció.
10.00-10.05 Áhítat – Gellért Gyula esperes.
10.05-10.10 Köszöntés: Balácsi József polgármester, Dukrét Géza, a PBMET elnöke.
- 10.10-13.00** **Előadások:**
- 10.10-10.35** Taar Erzsébet (Érsemjén): Kazinczy és Érsemjén.
10.35-11.00 Dr. Fehér József (Sátoraljaújhely): Kazinczy és Alsóregmec.
11.00-11.25 Kiss Endre József (Sárospatak): Kazinczy és Sárospatak.
11.25-11.35 Hozzászólások.
11.35-12.00 Kávészünet.
12.00-12.25 Dr. Kováts Miklós (Kassa): Kazinczy és Kassa.
12.25-12.50 Dr. Kováts Dániel (Budapest): Kazinczy és Széphalom.
12.50-13.00 Hozzászólások.
- 13.00-14.30** Ebéd.
- 14.30-16.20** **Előadások:**
- 14.30-14.55** Dr. Bakó Endre (Debrecen): Kazinczy Ferenc a debreceni irodalomtörténet-írás tükrében.
14.55-15.20 Debreczeni-Droppán Béla (Budapest): Kazinczy-ünnep 1859-ben.
15.20-15.40 Kávészünet.
15.40-16.20 Könyvbemutató:
 - A bölcsőtől a sírig.
 Előadás-gyűjtemény Kazinczy Ferencről.
 Szerkesztette: Dukrét Géza
 - Csorba Sándor: Aranygyökerek. Emlékház-vezető.
 Szerkesztette: Sándor Mária.
- 16.20-16.40** Koszorúzás a Kazinczy-szobornál és a Kazinczy Lajos emlékműnél.
16.40-18.00 Látogatás a Kazinczy-Fráter-Csiha-emlékháznál.

Részben ezeket az előadásokat tartalmazza a kötet.

DUKRÉT GÉZA

Taar Erzsébet

KAZINCZY FERENC ÉS ÉRSEMJÉN

Kazinczynak köszönhetően Érsemjén neve is közismert a magyar irodalomban. Itt született anyja, az érsemjéni Bossányi Zsuzsanna. A kamaszodó Kazinczy ismerte apja, Kazinczy József zsolttárait, az általa írt könyörgéseket. Az édesapjával folytatott beszélgetéseket papírra vetette.

Kazinczy életrajzírói minden fellelhető eseményt megírtak az író életéről, munkásságáról, mégis elkerülhetetlen néhány adat említése.

Anyai nagyapja, Bossányi Ferenc köztisztviselőben álló, sokat jótékonykodó földesúr, akit tisztelt a falu apraja-nagyja. Semjénben Kazinczyt „kis-Bossányinak” titulálták. A kisfiú neveltetésére nagy gondot fordítottak, élete első szakaszát nagyszülei házában, Érsemjénben töltötte. A gyermek ötéves korában már levelet írt szüleinek. 1767-ig nevelkedik a nagyapja házában. A nagymama, Kói Comáromy Julianna Békés megyéből származik, rajta keresztül Kazinczy rokon a Rhédei Rhédey családdal. A Kazinczy családban egymás után következtek a testvérek, így a Ferenc fiú nevelését egy székelyhídi dajkára és a nagynénire, Bossányi Klárára bízta. A kisfiú roppant érzékeny és makacs gyermek volt, aki nem bírta, ha parancsoltak neki. Ha megverték, akkor sem fogadott szót. Nem akart iskolába járni. Csellel éltek, mivel módfelett szerette a céklát, délután elvitték a tanítómester házához, ahol a mesterné céklával kínálta. Időközben hazaérkezett a tanítómester és még azon a délutánon négy betűt tanított meg neki egyszerre. Otthon a nagyapa egy Ferenc császár máriással ajándékozta meg az első betűért, a másik háromért egy-egy polturát kapott. Másnap már ment az iskolába. Ha megérde-

melte, a mestertől is mindig pénzt kapott. Gyors előmenetele jutalmaként Tokajon megvették neki az annyira áhított veres nadrágot.

Szeretett rajzolgatni is, gyakran nézegette a templom mennyezetére festett kétfejű sast és a pulpitus két galambját. Ezeket ő is lerajzolta, mert a sas képe díszítette nagyapja bőrszékeit is. A templom képeit Bodó Gergely nevű hívő ember csináltatta, s mivel a feliratból kifejejtették az ékezetet, úgy olvasható, hogy az érsemjéni „ecclesia samara“... Tehát a rajzolgatás iránti vonzalom Érsemjénben kezdi bontogatni szárnyait. A későbbiekben virágok, gyümölcsök képe ragadja meg képzeletét. Az írás sem idegen tőle, figyelemmel kíséri a nagyapa körülményes levelezését, a levelek címzését. A semjéni gyermekévek tartogattak veszélyes és aggodalomra okot adó sorsfordulókat is. 1764-ben megkapta a himlőt, ami abban az időben megtizedelte nemcsak a gyermekpopulációt, hanem a felnőtteket is. A kislány napokig nem látott, fekélyes volt még a talpa is. Alig bírta a ruhát elviselni, annyira érzékeny volt a bőre. Szerencsésen túlélte és a szerető gondoskodás is megtette a magáét. Eljárogatott a szomszédos községekbe ismerős és rokon családokhoz, így Dráveczki Lászlóhoz Gálospetribé, vagy Álmosdra Péchy Imréhez, ahol megcsodálhatta azokat a festményeket, amelyeknek híján volt az anyai szülőház. Legszívesebben a papi lakot látogatta, főként a könyves szobát, ahol beszédeket olvasott, nézegette a képeket.

1768-tól elkerült Érsemjénből, iskoláit Késmárkon, majd Sárospatakon végezte. A kamaszodó fiúnak legkedvesebbek a poétikai és retorikai tanulmányok voltak. Olvassa az antik klaszszikusokat, Homéroszt, Vergiliust, Horatiust, Ovidiust, majd a kortárs írókat is. 15 éves, amikor 1774-ben váratlanul meghal az apja. Túl az érzelmi megrázkódtatáson, anyagilag is roppant érzékenyen érinti a családot a gyászos esemény. Egy évvel később anyja biztatására közreadja első művét Kassán: Geografica, azaz Földi állapotjának lerajzolását. Nincs elég önbizalma önálló munkák megjelentetésére, így inkább idegenből fordít magyarra. Lefordítja Bessenyei György korai művét, amivel megszerzi az író elismerését. A kassai joggyakorlat után eperjesi tartózkodás következik, saját vallomása szerint élete legboldogabb időszaka, az első szenvedélyes szerelem ideje Steinmetz

Kazinczy szülőháza - tévesen - egy régi képeslapon

Ma Kazinczy-Fráter-Csiha-emlékház

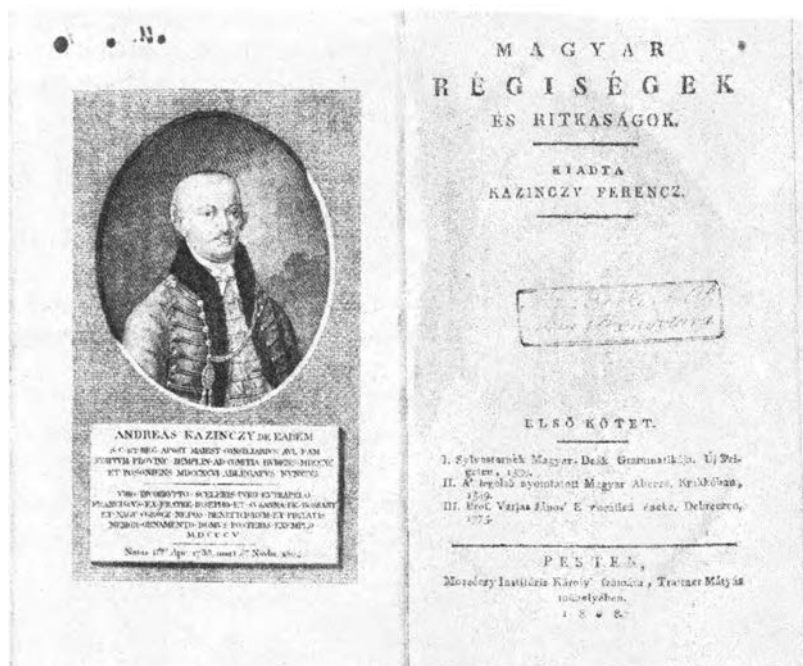
Ninon iránt. Egyébként semmit sem csinált félszívvel, mindenben szenvedélyes, hirtelen, későbbi szerelmeiben is. Pest a következő stáció, ahol gróf Török Lajos ajánlására felveszik a szabadkőműves-páholy tagjai közé. Foglalkozásként a jurátusok életét éli. Mint Sáros- és Abaúj megye táblabírája, Zemplén tiszteletbeli jegyzője Kassán telepedik le.

1786–1791 között tíz északkeleti vármegye iskolájának tanfelügyelője. Iskolafelügyelőként járta az általa ellenőrizendő megyéket, és a korabeli anekdota szerint már akkor érzékeny füllel követte a magyar nyelv hang- és szóbeli fordulatait. Történt egyszer, hogy tájainkon ellenőrzött, a Krasznától a Berettyóig. Egy öreg paraszt bácsika volt a kocsisa. Kraszna vidékén a folyó neve iránt érdeklődött Kazinczy, mire a kocsis válaszolt, hogy ez bizony a Karaszna. Kazinczy rögtön kijavította, ez a Kraszna. Az öreg megsértődött kissé, de nem szólt semmit. Napok múlva a Berettyó vidékére kerültek. Kazinczy ismét érdeklődött a folyó neve iránt, mire az öreg kivágta: – ez a Brettyó. Kazinczy kijavította, talán a Berettyó.

– Hát a tekintetes úrnak már semmi sem jó, ha Karasznát mondok az a baj, ha Brettyót mondok, az a baj. – Ennyit a népi nyelvújításról. Életének további állomásai külön tanulmányokat érdemelnek, ennél fogva ez az írás csak vázlatosan érinti az egyes stációkat.

1788-ban Baróti Szabó Dáviddal és Batsányi Jánossal megalapítja a Magyar Múzeumot. Batsányival hamar összekülönbözik, ezért 1790-ben Orpheusz címmel ad ki folyóiratot. József császár halála után elveszíti az iskolafelügyelői állást. A jakobinus káté az oka, hogy 1794 végén őrizetbe veszik és csak hat és fél év után szabadul. A rossz anyagi körülmények, a megfélemezethetség és a családi viszályok kísérik mindennapjait.

1804-ben házasságot köt egykori pártfogója, gróf Török Lajos lányával, Zsófiával. Anyja nem nézte jó szemmel a fiatalasszonyt, a birtokból is csak keveset, a legsilányabb részeket kapták. Állandóan anyagi nehézségekkel küzdöttek. Élete végéig örökösödési és családi perek gyötörték. Anyagi gondjai miatt eladja könyvtárát a sárospataki kollégiumnak. Sokat utazik Bécsbe, Sátoraljaújhelyre, ahol a református gyülekezet főgondnoka, utazást tesz Erdélyben, levéltári megbízást kap Zemplén megyéből, részt vesz a Magyar Tudós Társaság előkészítő munkálataiban.

1831-ben útleírásán dolgozik, amikor a Felvidéken kolera járvány tör ki. Áldozatul esik a járványnak. Munkásságának legértékesebb részét a levelezései és fordításai teszik ki. Regényt is írt Bácsmegeyeinek öszveszedett levelei címen. Élettapasztalatát örökíti meg benne, miszerint reménytelenül ki vagyunk szolgáltatva indulatainknak, semmiféle erkölcsi igényesség nem menthet meg a végzetes szenvedélytől. Kazinczy meglehetősen érzéki természetű ifjú lévén nem a leányt, hanem a szerelmet választotta, ami veszélytelenebb és kellemesebb, mint egyetlen leány csapdájába esni. Az öccse így jellemezte Kazinczyt: „akkor lett volna szerencsés, ha a világnak abban a részében született volna, amelybe több feleséget tartani szokás“.

Irodalmi programjában a fordítás és a kritika a fontos, folyóiratában helyet adott a radikális felvilágosodás szerzőinek, például Rousseau-nak. Lírai alkotásai közül ódái, dalai figyelemreméltóak. Fő törekvése volt a magyar stílus megújítása. A költőket nyelvi törvényhozóknak nevezte. Támadta a provin-

Kazinczy Ferenc emlékműve
Érsemjénben

cializmust, persze Csokonai költészetének igazságtalan, merev megítélése jelzi irodalmi elképzeléseinek korlátait. A nyelvújítási harc tulajdonképpen 1811-ben, a Tövisek és virágok című kötetével, valamint a Vitkovics Mihály barátomhoz című levelével kap újabb lendületet. Kazinczy kompromisszumra törekedett, máig ható érvennyel fogalmazta meg a nyelvművelés feladatát. „Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s így egységben és ellenkezésben van önmagával”.

Igazán értékeset leveleivel alkotott. 23 vaskos kötetet tesznek ki a levelek. Ötéves korában írta az elsőt, az utolsót pedig nem tudta befejezni. 67 esztendő krónikáját foglalják magukban, kor- és kultúrtörténeti dokumentumként. Benedek Marcell azt írta: „Szép-

halom a magyar irodalom központja. A szív szerepét tölti be a szónak élettani értelmében... Irodalmi köztudatot teremtene, nyelvet újítanak.” Önéletrajzi írása középpontjában a személyiség kerül, szembesítve a múlttal és jellel. Levelezése körülbelül hatezer levelet foglal magába. Több levelet írt Érsemjénbe is és Érsemjénből is. Szülőfaluja többnyire menedéket jelentett számára, előbb a kora gyermekévek, majd az ifjú házások részére, egészen addig, míg az érthetetlenül fia iránt ridegen viselkedő anyja és a rokonok ki nem semmizik vagyonrészéből és így az értéktelen Bányácska birtokrészéből válik Széphalom néven az ország irodalmi szíve.

Fehér József

KAZINCZY ÉS ALSÓREGMEC

Kazinczy Ferenc neve Széphalmot idézi fel, Széphalom Kazinczyét. Így van ez jól, hiszen ott van háza és sírhalma, (ahogy Petőfi írta), hiszen szerelmes sorai Széphalomhoz szólnak („E világ minden zugolyái közt, oh / Széphalom, nékem te nevetsz leginkább”) – mégis, a legfogékonyabb gyermekkor, a jellemformáló idő, az ifjúkor évei, méltatlan feledésbe borítva és hátterbe szorítva, a kevésbé ismert abaúji-zempléni falucskához, Alsóregmechez kötik a költőt. Itt van a szülői ház, ahonnan először próbálgatja szárnyát az ifjú, a Bózsva és a Ronyva völgyében, bárha ennek nincs „halma”, mégis, a fiatalkorban ez az otthon, a menedék. Kazinczy – ha van szellemtörténeti s lélek-meghatározó ereje a tájaknak – a hegyeket szerette, a kiemelkedéseket, a magaslatokat, ahonnan rálátni a világra – érzéki és szellemi értelemben is –, és Alsóregmec nem ilyen volt. Lehet, hogy csak ez hiányzott innen: a magaslat, a távolba látás földrajzi adottsága. Bölcső volt azonban, az ifjúkor bölcsője, szüleinek házával! A későbbiek során azonban József öccse meglehetősen keménységgel és ridegséggel kiborította belőle, hogy helyét elfoglalja. Kemény bölcső volt tehát Alsóregmec, de mégis kiröpítő fészek, amelyet a nagyralátó Kazinczy később már csak a magasból szemlélhetett.

Alsóregmec mintegy 340 évvel ezelőtt, 1663-ban került a Kazinczyak birtokába. A nagy író egyik őse, Kazinczy Péter (1636–1679) királyi ítélőmester cserélte el a Zemplén vármegyében lévő somogyi és krasznóci jószágait gróf Rákóczi László Abaúj vármegyei regmeci birtokáért. Az itteni birtokokba I. Lipót

adománylevele 1669-ben törvényesen be is iktatja a családot az alább idézettek szerint:

„Mi, Leopold stb. emlékezetnek adjuk stb., hogy a mi kedvelt hívünknek, Kazinczy Péternek és felesége nemes Makay Katának egyrészlől; tekintetes és nemzeti felsővadász gróf Rákóczy Lászlónak és feleségének, nemkülönb nemes nemzeti nagymihályi gróf Bánffy Erzsébet asszonynak másrészlől, elébünk adatott és terjesztett egyszerű papiroson egy ívnyi, vagy három lapból álló magyar nyelven készült, terjengős, rendes pecsétjökkel és a lap alsó szélén kezők aláírásával is megerősített hitlevele és cserelevele; ugyancsak gróf Rákóczy László s hitestársa, először is magokra vevén a közbenjárás terheit, továbbá leányuknak, nemes, nemzeti gróf Rákóczy Erzsébetnek ebből származható sérelmeit tekintve, egyszersmind néhány magasabb rangú férfiú közbenjárását és a maguk hasznát, valamint tekintetbe véve fent említett Kazinczy Péternek az ő irányukban kimutatott szolgálatait: egy curiáját, nevezetesen az alsó-redmeczit, mindenestől, sértetlen, népes részeivel és pusztá földjeivel, végül összes erre tartozó és vonatkozó, a hit- és cserelevelekben bővebben kiírtakkal általában, az Abaúj vármegyében lévőekkel és birtokkal, az előbb említett Kazinczy Péternek és feleségének Makay Katának, valamint örökösöknek és fiú utódaiknak, a már meglevőknek és leendőőknek visszavonhatatlanul, női nemi nem lévő örökösöknek és utódaiknak pedig, valamint egyéb végrendeleti örökösöknek megváltható joggal, ezer egész magyar forintokért; a megváltás idején pedig az épület értéke ugyanezen tőkével, annak rendje és módja szerint az összeg készpénzben leteendő...

... A mi teljes királyi jogunk és szándékunk tehát az, ha az említett nemes Alsó-Redmeczy curiában foglaltakat, fentebb egyenként felsorolt részeivel, jószágaival, minden tartozékaival és reá vonatkozókkal, amik csak az említett gróf Rákóczy Lászlót, gróf Bánffy Erzsébetet, nemkülönb nemes a másik grófnőt, Rákóczy Erzsébetet illetik, általában a fent említett Abaúj vármegyében lévőekkel és birtokkal együtt bármilyen más módon bírnánk is, avagy bármilyen más okból más úton-módon illetnék is azok Felségünket, minden hasznukkal és minden tartozékaikkal egyetemben, úgymint: szántó-, művelt- és műveletlen földjeivel, rétjeivel, legelőivel, mezőivel, szénásaival, szénás színjeivel, erdőivel, berkeivel, hegyeivel, völgyeivel, szőlőivel, szőlőhegyeivel, vizeivel, folyóival, halastavaival,

halászatával, vizeinek folyásával, malmaival és ezeknek helyeivel együtt, ezeknek hasznainak és tartozékaiknak épségben tartása mellett, bármiképpen neveztesse is azok, az ő igazi határaikban és régi mezsgyéiben levőkkel s ugyanazon jognál fogva, és régtől fogva e nemes curiához és ennek tartozékaikra vonatkozókkal és illeteikkel együtt gyakran említett Kazinczy Péternek és házas-társának, Makay Katának s minden fent említett örököseinek és utódaiknak, amint fentebb megokoltatott, adjuk, adományozzuk és reájuk ruházzuk...

Kelt Bécs városunkban, Ausztriában az Úrnak 1669-ik esztendőjében, ...¹

A Borsod vármegyéből végérvényesen elszármazó Kazinczyak, főleg az erélyes és szorgalmas András (1660–1728) és Dániel (1685–1750) tovább gyarapítják abaúji és zempléni birtokaikat, míg végre József (1732–1774) birtokainak központjául Alsóregmecet teszi, a faluban lévő kúriát kiépíti, és ott rendezi be udvartartását.

Kazinczy József a maga korában nagyműveltségű, tanult ember, mint ősei is, akik között tollforgató emberek, tanult líterátorok, vármegyei vezető tisztségviselők, egyházi patrónusok, országgyűlési követek, a magyar függetlenségi mozgalmak résztvevői szép számmal voltak. Házassága után, melyet a hasonló gyökerű, Bihar megyéből származó Bossányi Zsuzsannával kötött, patriarchális; azaz békés, gondoskodó, boldog családi életet élt Alsóregmecen. Itt születtek gyermekeik, „esztendőnként szaporodván”: Dienes, Julianna, László, Klára, Zsuzsanna, József és Miklós. A legidősebb, a leghíresebb, a magyar nyelv megújítója, Ferenc kivételével; ő az anyai nagyszülők házában, a Bihar megyei Érsemjénben született 1759-ben. Régi magyar családi szokás szerint az első gyermekét szülő fiatalasszony anyja házában hozta világra gyermekét, talán eredendő szeméremből, talán a legbensőségesebb gondoskodást igényelve. Érsemjénben, tiszta magyar környezetben, nyolcéves koráig nevelődött a nyiladozó szellemű gyermek. Hogyan került vissza a szülői

¹ Kazinczy Béla: *A kazinczi és alsó-redmeczzi Kazinczy családnak... leszármazási és életrajzi adatai.* Debrecen, 1910. 67–69.

házhoz, milyen volt az alsóregmeci családi otthon, milyen az apai jellem, olvashatjuk a *Pályám emlékezete* visszatekintő sorában:²

„Atyám 1767-ben visszakívánt Regmecre, hogy esztendő töltnél egy Kézsmárkról lehozott deák gondjai alatt, s a német nyelv tanulásába belé kapván, a szepesi németek közé vitethessem.

Atyám a legreligiózusabb ember vala, akit képzelhetni; meleg tisztelettel vonattatott mindaz felé, ami szent, ami jó, ami nagy. Nem hasonlítva a maga korabeliekhez, kiknek örömök közönségesen a vígadás, ital, tánc és kártya volt; idilli életet éle házi körében, mint igen lelkes, jó és ritka szépségű hitvesének hű férje, gyermekinek szerető atyja. Egy tisztelt öreg asszonyság nekem, már felvonakodott ifjúnak, azt beszélt, hogy a maga korában az ifjúság díszé Zemplény, Abaúj, Sáros vármegyékben az atyám volt, érett lelke, nemes módjai s tiszta erkölcsi által; kit a nem jó példák meg nem szédíthetének. Termete nem szálas, arca igen kedves, színe tiszta, hajai feketék, szemei kékek. Nyelve magyar, deák, német, tót. Legkedvesb olvasása Thuanus³ és némely teológusok: akkor még ők voltak becsben. Reggel velünk, estve mindig cselédjeivel, ha felekezetéhez tartoztak, együtt végzé el imádságát, estve zsoltárt is énekelve hozzá, mint atyja s nagyatyja, András, ungvári viceispán s főkapitánya a zemplényi felkölteknél; s ennek atyja Péter, a fejedelmi ház első rendű udvarnokja, s minekutána eljátszott életét megmentette, assessora a királyi táblának, tovább kinevezett, de a szolgálat kezdete előtt elholt, ítélőmester. Eleimnek a vallásosság házi tulajdona volt, s más színben, mint ama régi vala, most is az. Dienes öcsém bihari főnótáriusságában és Zsuzsánna húgom, özvegy Péchy Sándorné, a templomban magok éneklének a sokaság között elől, amit csak az iskolamester szokott tenni. A kézsmárki tót deák bennünket a német nyelv tanulásába egy képekkel gazdag biblia olvastatása által vezete, s én történetből Esaiásnak valamely részét olvastam meg a kép mellé. Elragadtatva érzém magamat a próféta munkájának poétai szépségei által, és mivel a nyelvet nem

² Kazinczy Ferenc: *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Válogatta: Szauder Mária. Bp., 1979. 216–218.

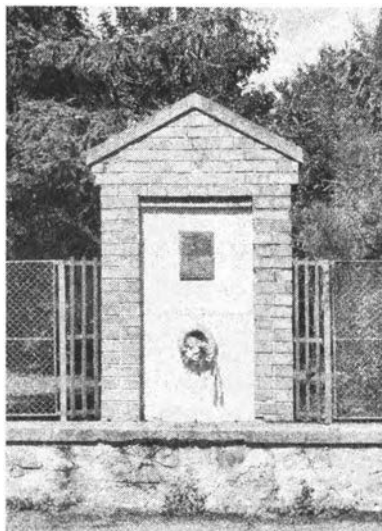
³ Jacques-Auguste de Thuanus (1553–1617) francia humanista történetíró.

értém, ahogyan illet, kivittem az atyám magyar bibliáját, s most éjjel-nappal a prófétákkal mulattam magamat, míg az az Apokalipszis eliszonyíta. Atyám örülve látá, hogy nyomdokait járom, s a Pál leveleit adá kezembe; de Pált én olvasni soha nem tudtam. Eltolt az az iskolás hidegség. Ellenben az Újtestamentum történelmi könyvei, és még inkább amit az Óban találtam, még a Hübner⁴ gyilkoló előadása mellett is, kedves olvasásaim maradtak, szinte öreg napjaimig.

Atyám nagy beszélő vala, s szeretett sokáig ülni asztalnál, s mondogatá amit látá, hallá, olvasá; ami nevezetes szüleiével s ezeknek barátjaikkal történt; ami csintalankodásokat az elmésségeiről még ma is emlegetett András testvéröccse gyermek- és ifjúkorában űze. S míg Dienes és Szirmay András tányéraikra hajolva elszunnyadtak, a vir doctissimus⁵ pedig pipájához ásítgatott, én az efféleket olthatatlan szomjijal hallgattam.

⁴ Johann Hübner (1668-1731) német író, bibliai történetei igen népszerűek voltak.

⁵ „az igen tudós férfi“, a házi-tanítóra való gúnyos utalás

Emlékmű az egykori Kazinczy-ház telkén

A Kazinczy-émlékmű bronz felirata. Pócsik István alkotása

Még most is toll levén minden mulatságom, mint Dienesnek a laptá, teleírék a hallott történetekkel egy-két ívet, de őrizkedve, hogy préceptorom⁶, az a rosszkedvű ember, meg ne sejtse. Hiába rejtegetém azt mátrácim közt, ráakadt, s vitte atyámhoz, panaszt tón, hogy ily haszontalankodásim miatt nem megy a dic, duc, fac, fer. Atyám meghagyá, tegye vissza papirosimat, ahol lelte, s titokban, de maga nagy örvendezéssel szalada anyámhoz, hogy fiok generális ugyan nem lesz többé, de igen könyvcsináló. Anyám megsúgá nekem, mi történt; s az auktorságnak egyszerre vége lón, mint a generálisságnak.“

Míg tehát Dienes öccse „a laptát kergette“, Ferenc rákapott az olvasásra. Az apa hamar felismerte a gyermek „könyvcsináló hajlamát“, vonzódását a történelem és az olvasás iránt, vitte magával mindenfelé, ahol láthatott és tanulhatott: az újhelyi megyegyűlésekre, II. József császár pataki látogatására, törvényszéki ítélezési alkalmakra, hogy a „jobb érzés, jobb gondolkozás magvait hintse el kebleibe“.

1768-ban egy évig tartó német nyelvgyakorlás és zenetanulás kezdődött a 9 éves gyermek Ferenc, és öccse életében a felvidéki szász városban, Késmárkon. A zenetanulás „flautázásból“ (fuvolázásból) és violingyakorlásból (hegedülésből) állt. A későbbi felnőtt írónak levélírói hajlama pedig talán visszavezethető arra, hogy minden héten levelet kellett írnia haza, azaz Regmecre, „az atyám tágíthatatlan parancsolatja szerint“. Megmosolyogató, kedves történetek kerekednek az író tolla alá arról az időről, amikor a két „világot járt“ Kazinczy-gyerek visszatér falujába. Ilyet még nem csudált Alsóregmec jobbágy népe! A visszaemlékezés azonban pedagógiai, gyermeklélektani szempontból sem tanulság nélküli:⁷

„Triumffal⁸ léptünk Regmecre, s az atyám öröme szertelen volt. Végig kelle mennünk estve a falun s flautáznunk. Az atyánk bennünk élt egyedül. Az első vasárnap Kázmérba mentünk által zöld

⁶ a házitanító

⁷ Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. Szerkesztette: Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. 56–59.

⁸ diadalmasan

mentében, veres nadrágban s a flautával; mutatni kelle, mit tudunk németül; de az atyám s anyám öröme azzal vala elmérgesítve, hogy mihelyt megállánk, mind a ketten egy visszás mozdulást tettünk kezeinkkel: övünk gombjait ujjainkkal eltakartuk. Nem értette, honnan jó ez a visszásság; pedig egy kis figyelem azt vele könnyen tudathatta volna. A két fiú felbontotta a gomb skófiumját,⁹ s abban lelt örömet, hogy az aranyat lefosztotta, s a gombon csak a spárga látszott. Most szégyellte a puztát, s félt, hogy a gyermekiség miatt meg fog büntettetni.

Úgy tetszik, a Kézsmárkról lett hazajövetel után történt az is, hogy az atyám bennünket Legenyére vitt által Zemplény vármegyei első alispán Pintér Úrhoz (ki az atyámnak titkos testvére volt; mert Kazinczy Dániel Újhelyből sokszor lovagolt éjszaka Legenyére, s az ablakon bújt be a szép asszonyhoz). Ez az úr nagy pápista volt, az atyám rettenetes kálvinista; együttlétek alatt mindég a transzszubsztanciáció¹⁰ s a predestináció¹¹ és holmi egyéb forgott szóban. Pintér azt hozta elő, hogy az Ő hitének igazságát az ő sok jövendöléseik is bizonyítják, s holmit mondogatott a legendákból. A merész és sokszavúságra szoktatott gyermek megszólala, hogy azok a próféták, akik Malachias¹² után támadtak, mind akasztófát érdemelnek. Pintér, nyilván a gyermek vakmerőségén, elnémult: ellenben az atyám s az anyám magokon kívül voltak örömekben. Valóban az atyám, aki Dienest, az anyám szép fizionómiájának¹³ örökösét, mindég szeretve csipkedte, velem mindég komoly figyelemmel bánt, s annyi megkülönböztetéssel, hogy az idegen is láthatta első pillantással, hogy belőlem szertelen örömeket vár...

Szüléim öröme szertelen vala, midőn Regmecre érünk. Mi valánk az első a tájon, akik németül tudánk, s nem volt volna csoda, ha a Clarissimus Hellnerus uniformisába¹⁴ öltöztettünk volna. Ez ugyan meg nem történt, sőt emlékezem, hogy atyám elbontatta

⁹ himzésre használt aranyszál

¹⁰ átlényegülés: az áldozáskor a kenyér és a bor átalakulása Krisztus testévé és vérévé

¹¹ az eleve elrendelés tana

¹² ószövetségi próféta

¹³ arcvonásainak

¹⁴ a jeles Hellner úr egyenruhájába

egyik veres övét – az arany öv akkor még látatlan volt –, s általcsináltatta nekünk, mert mi Kézsmárkon nagy örömet lelénk abban, hogy egy-két gombjának skófiუმjait lepergetheténk; az oly felette mulatságos volt! De azt nem kerülheténk el; hogy Patakra menvén, társaink ott, a német nyelv miatt, tokosoknak ne csúfoljanak.

Atyám bennünk élt egyedül. Estve végig kelle flautáznunk a falut, s az olvasó elengedi neki azt az atyai szép gyengeségét, hogy bennünket másokkal láttata, ha bizonyossá teszem, hogy velünk ezt az örömet nem érezteté, bennünket szemünkben és hátunk megett nem magasztalt. S mások úgy jövének hozzánk, bennünket nézni, mint valamely remekeket. Berhely úr, perceptora¹⁵ Zemplén vármegyének, keresztülmenvén Patakon, kocsijához hívata, s megizente, hogy scriptáimat¹⁶ hoznám ki. Végigtekintette azt, csudált, példányul teve ki mellette ülő fijának, megparancsolta, hogy velem társalkodjék. Én sohasem érzém inkább, hogy semmit sem tudok, mint mikor csudáltak, dicsértek. Ilyenkor egyszer elfakadtam sírva, s préceptoromnak, ki, hogy a német nyelvet el ne felejtjük, ismét kézsmárki volt, szemére hánytam hűségtelenségét. A gyermeket dicsérni, a közvélekedés szerént, veszedelmes. Nem veszedelmes az, ha igazságos; érti a lelkes gyermek, ha hallgatunk is, mikor vagyunk vele megelégedve, s mikor érdemel ő dicsértetni. Az az üsd, ha jól húz is, s jobban fog húzni, lónak sem jó. Mikor az atyámat elragadta az öröm, ő helyettem az anyámat csókolta öszve meg öszve, s az annyi volt, mintha magamat csókolt volna, annyi még reám nézve is. A jól indult gyermeknek a javallás sarkantyú...”

S végre elkövetkezett Patak, a nagyhírű iskola. 1769-től tíz éven át Alsóregmecről szekerezik a diák Kazinczy „a múzsák iskolájába”, s már ekkor felfigyel a kisbányácskai „szép halom“-ra, ahová később házát építi.¹⁷

„Akkor még az a domb, hol most házam áll, valamint az a hely is, mely házamtól fogva a Szakszon kertjéig benyúl, merő cserje volt. Eljárván a domb alatt Regmecről Patakra s Patakról Regmecre, már akkor kinéztem magamnak a helyet, hogy ott én valaha

¹⁵ adószedője

¹⁶ kézirataimat

¹⁷ Kazinczy: Az én életem. 478.

Pillantás Felsőregmec felé

építeni fogok. Az anyám meghallotta a gyermeke szavait, s tizenöt esztendő múlva azután (a pataki szőlő szüretjében, 1790) parancsolta, tétessék delineációt,¹⁸ tulajdon tetszésem szerint, Ő felépíti; és egyedül azt fogja nekem imputálni,¹⁹ ami készpénzbe kerül. Követ, fát s napszámosokat ingyen ad hozzá, amennyi kívántatik.”

Pataki diák korában éri Kazinczy Ferencet gyermekkor legfájdalmasabb érzése: 15 éves, amikor szeretett atyját elveszíti. A szelíd és gondoskodó Kazinczy József 1774. március 20-án halt meg, fiatalon, élete 42. évében egy rosszul kezelt ínhideg következtében. A naplói Kazinczy így emlékezik vissza a fájdalmas napokra:²⁰

¹⁸ tervrajzot

¹⁹ felszámítani

²⁰ Kazinczy: *Az én életem*. 67–69.

„Patak a hegyen által, s nem Újhely felé kerülve, Regmechez csak két óra, s mi minden héten két levelet kapánk hazulról, melyeket sohasem vettünk rettegések nélkül, mert az atyám azoknak mindenikét egy készen álló formulával végzé: 'Mindenekfelett pedig az isteni félelem, a szorgalmatosság, a tanulás, az igyekezet, az alázatosság' s így egy egész litániája minden tökéletességeknek. Minél tovább haladtam a levél olvasásában, minél inkább közelítettem a levél végéhez, annál nagyobb vala rettegésem, s ha megláttam itt a nagy M-met, be volt csapva a levél. Aki a gyermeket jóvá akarja tenni, ne unassa el vele intéseit. Egy ilyen levelében az atyám azt a kérdést tevő, ha készen vagyok-e már Gellertnek²¹ azon rövid értekezése lefordításával, melyet karácsonykor parancsolt vala, megígérvén, hogy a jövő examenre²² kinyomtatattja, s velem kiosztogattatja. Mentettem magamat, hogy iskolai dolgom miatt reá nem értem. Kartigám²³ miatt nem értem vala reá.

Atyám s anyám március első napjaiban véletlenül jövének hozzánk, hogy lássák, mint vagyunk, mit csinálunk. Ebéd után visszatértek, s midőn búcsúznak, engem szokatlan, érthetetlen aggodalom fogott el, felültem szekerekre, s kikísérem a Botkőig. Ott elgyengülve váltam el tőlük, s atyám áldással bocsátott vissza. Sírova mentem az egész úton, s kikerültem ismerőseimet. Harmadnap múlva bejőve szekerünk, hogy a katonai seborvost küldeném ki, mert az atyám rosszul van. Elszöktem tanítómtól, kimentem a Botkő felé, s ott felültem a szekérre, s együtt mentem ki az orvossal. Szüleim rosszul vevék megjelenésemet: de midőn az orvost harmadnap múlva vissza kelle küldeni, az anyám megtartóztata, mert azalatt kivilágosodék, hogy az atyám baja rothasztó hideg. Újhelyben akkor nem vala jelen a vármegye orvosa, s a patikáriushoz nagy bizodal munk volt, sokszor tapasztalánk hűségét, s ekkor is kértük, jönne ki, s mulasson házunknál, valámíg a betegség kívánni fogja. Az eljött, nálunk mulatott, a beteget párnák között

²¹ Christian F. Gellert (1715–1769) német költő. A vallásról való értekezését kívánta Kazinczyval apja lefordíttatni.

²² az iskolai vizsgák idejére

²³ Mészáros Ignác (1721–1800) németből fordított regénye (1771), amelyet Kazinczy akkor nagy kedvteléssel olvasott.

tartatá, minden hústót eltilta. Március 19-dikén ágyához léptem atyámnak, s sírva köszöntöttem neve napján, s szerencsés valék áldását venni. Másnap kedves barátja, újhelyi predikátor Katona Zsigmond úr, kijöve hozzám, megértvén, hogy rosszul van; kívánságára könyörgött velem, sakramentommal élteté, nem mint oly beteget, aki meg is halhatna, hanem mivel az atyám felette religiózus érzésű volt. A nap szép volt, s mi, a pap, Bydeskúty Imre úr, anyámnak egy rokona, a patikárius és én, kísétálánk a kertbe, s ebédre szőlítettünk. Alig ülénk vala le, midőn az anyám ordítva jó, kiáltja, hogy atyámnak lábai hidegek. Szaladánk, s az atyám kiadta lelkét. Az atyám halva, az anyám hét neveletlen gyermekkel elterhelve, a nyolcadikkal (Miklóssal) négy hónap olta viselősen! Térdre rogytam. Ah, haszontalan! Láttam mint emelék ki ágyából, s midőn feleszmélék, ki vala terítve.

Így lepe meg bennünket az est. Én és három húgaim, kik közül az utolsó nem érte el még hatodik esztendejét, fájdalomunkban felfekvénk a kanapéra, s úgy találá elsírt szemekkel s hideglelési rázkódásokkal a reggel. Anyámnak fájdalma a dühig ment.

Nagyatyám s nagyanyám, kikhez embert küldénk le a betegség hírével, megérkeztek, s a fájdalom új rohanásokra fakadozott. Március 27-d sátor vala vonva az udvaron, s mostani szuperintendens, akkori teológiaprofesszor, Óry Gábor, s újhelyi predikátor, Katona úr, predikációkat tartottak, s a test a felsőregmeci templom éjszaki fala mellett temettetett el. – Félre e rettenetes emlékezetektől!”

A még fiatal feleség, 34 éves akkor, özvegyen marad a hét neveletlen gyermekével, s a nyolcadik, Miklós, az apa halála után 5 hónappal született. Bossányi Zsuzsanna férje halála után gyermekei neveltetését és birtokai kezelését férfi as eréllyel és buzgósággal vezette: a férjétől reámaradt alsóregmeci birtokokat a törvényes bíróság előtt is megvédelmezte, melyet tanúsítanak a családi periratok.

Ferenc, pataki iskolaévei után, lassan függetlenedik a családtól: előbb Eperjesen, majd Pesten végez törvénygyakorlatot, később zempléni és abaúji aljegyző, majd kassai kerületi tanfelügyelő lesz. Kinyílik körülötte a világ: megismerkedik a modern európai eszmékkel, folyóiratokat szerkeszt, bekapcsolódik a szabadkőműves-mozgalomba, barátságokat köt, szerel-

meket ébreszt. 1791-ben azonban állásából elbocsátják, s ismét visszatér Alsóregmecre.

Itt folytatja írói működését, még szerkeszti az Orpheus új füzetét, Rousseau-t, Molière-t, Goethét és Shakespeare-t fordít, korabeli folyóiratokba ír, levelezik barátaival, a magyar irodalom jeles képviselőivel. Alsóregmecen kezd kiformalódní az a módszer, amely a levelek százaival szervezi meg a formálódó írói társadalmat, s amely később Széphalmot teszi híressé. Tekintélyes az a névsor, akikhez megy és akiktől érkezik levél Alsóregmecre: Ráday Gedeon, Kovachich Márton György, Aranka György, Döme Károly, Szilágyi Sámuel, Rájnis József, Aszalay János, Földi János, Pálóczi Horváth Ádám, Csokonai Vitéz Mihály, Dessewffy József, Kis János, Hajnóczy József, Szentmarjay Ferenc. Levelezésük tárgya: a szabadkőművesség, a könyvkiadás, nyelvhelyességi viták, ízlésfejlesztés, műfordítás, vallási és felekezeti véleménycsere, társaságkötés, hírek a francia forradalomról stb.

A fiatal Csokonai Vitéz Mihály tehetségét korán felismerte az ekkor már tekintélyes Kazinczy, s verseit ígérte kiadni Alsóregmecen 1793. július 29-én kelt levelében. Csokonai fellelkesült a biztatásra, s gyalog vágott neki az útnak, hogy személyesen vigye el a „Mester“-nek műveit, valamint egy tiltott, a fennálló viszonyok ellen lázító röpiratot. Azonban csak Szikszóig jut, innen számol be tréfás verses levelében Kazinczynak a meghíúsult látogatásról.

A hivatali elfoglaltságoiktól távol, az alsóregmeci magányban egyre érlelődnek benne a társadalomjavító, radikális eszmék. 1794-ben Szentmarjay Ferenc, a Martinovics-féle titkos összekövés egyik vezéralakja beszervezi a jakobinus mozgalomba. Erről tanúskodik egyik levele, amelyből már kiérződik a megtorlástól való félelem:²⁴

*„Regmec,
augusztus 22. 1794.*

Szentmarjaynak Kazinczy barátja

Egy postanapról más postanapra haladván várt leveled, végre elkezdem levelezésünket. Az igazság, virtus, hazaszeretet s barátság

²⁴ Kazinczy Ferenc: *Levelek*. Válogatta: Szauder Mária. Bp. 1979. 73–75.

génuszai lebegjenek felette, s távoztassanak el minden félreértést, gyanút, ellankadást mellőlünk. A meghasonlás eltávoztatásáért nem nyújtok nektek tömjént; az nem férhet jobb lelkekhez.

Környékünknek nincs semmi nevezetes újsága, s úgy látszik, hogy elrémülvén azokon, amiket a tévelygő hír Bécs és Pest felől híresztelt, elfelejtkezett újságot szülni. Azok helyett tehát, mikkel néked, tisztelt és szeretett férfi! különben kedveskedtem volna, azokat a hihetetlen dolgokat beszélem el, amelyeket itt egyikünk a másika után hazudoz.

1. Martinovicsot az udvar, nem tudatik miért, elfogatta. A nép öszvecsődült s elbocsátását kívánta. Egy regiment kirukkolt, s ágyúuk szegeztek a bástyákra. Másnap az udvar Laxenburgba költözött ki; de alig pihente meg ott magát, midőn 30 kocsin jöttek az esedezők, azzal a jelentéssel, hogy ha kérések elégségesnek nem találhatik, holnap 500 és ha az sem, holnapután 5.000 kőrő lesz. Azt is beszélik, hogy Martinovics tortúra által faggattatott, nem tudom, miknek kivallására. Vallott és azonnal igen sokan fogattak el, és titkon meg is ölettettek. Az elfogottak nevei közt volt a Batsányi is. – Közönséges lévén a hír, kellett valaminek történni; de mégis hihetetlen előttem.

2. Az udvar nem nézvén bátorságosnak Bécset, Budára akar lejönni; s a bécsi nép zúg.

3. Barkó²⁵ szelet kapott a maga vicebarkói által, hogy 10. augusztii Pesten revolúció készül, s ezen fogva éjjel 12 ágyút vitetett ki a fegyverházból Pestre, s kártácsokkal töltette meg, s annak a

Kazinczy alsóregmeci szobra.
Pál Mihály alkotása*

* Az alsóregmeci fényképfelvételeket Szigeti Sándor készítette.

²⁵ Barkó (Barco) Vince báró katonai főparancsnok.

helynek szegeztette, ahol a zendülők öszvegyülekezni akartak. Megvirradott, s nem volt semmi. Így állottak ott az ágyúk, készen lőni, ha lett volna kit, s a palatinus²⁶ visszavitette az ágyúkat, mihelyt Pestre érkezett, mégpedig fényes nappal. Ha ez igaz, hogy meri magát Barkó egy oly nép közt mutatni, amely által így bosszantatik. Eljen a mi kedves palatinusunk.

4. B. Podmaniczky²⁷ azt investigálta,²⁸ hogy az ifjúság mért hord rövid haját, mely gallicizmus. – Már ez felette sok: és ezt soha nem hihetem. Én a francia revolúció előtt már rövid haját hordottam és azt is fogok, valámíg a rövid haj természetes göndörödését a frizuránál szebbnek, és annak kevés időt kívánó megfésülését a farkfonásnál könnyebbnek fogom ítélni. – Azt tartom, hogy az olyakat investigálni, és azt adni a népek tudtára, hogy az uralkodás retteg, veszedelmes; veszedelmesebb, mint a rövid hajba ejtett antiroyalizmus.²⁹ Aki jakobinus, úgy vélem, nem jegyzi ki magát annak a rövid hajjal.

5. A felséges császár megbosszankodván azon, hogy a belgák 40.000 embert adni nem akarnak, az ő megbüntetésekre átalengedte őket a franciáknak. Így fog velünk is bánni, ha a cautiot egynéhány milliomig Magyarország felvállalni nem akarandja.

Ezek azok az ostoba hírek, amelyek bennünket itt nevetteznek is, rémítenek is. Kérlek, írd meg, mi benne igaz. ...³⁰

A jakobinusok kegyetlen büntetése nem maradt el. Vezetőiket kivégzik; Kazinczyt előbb halálra, majd 6 és fél évig tartó fogságra ítélik. Alsóregmecen történt elfogatásának leírását a Fogságom naplója drámai soraival elevenítjük fel:³¹

„1794. december 14. vasárnap. – Szombat és vasárnap közt egyszerre fagyott meg a sár, s oly keményen, mintha a fagy két hét előtt állott volna be. Szombaton még irtóimnál voltam, közel az 1791. épülni kezdett házamhoz a liget előtt; vasárnap egész nap

²⁶ Sándor Lipót nádor.

²⁷ Podmaniczky József br. (1756–1823) helytartótanácsos.

²⁸ vizsgáltatta

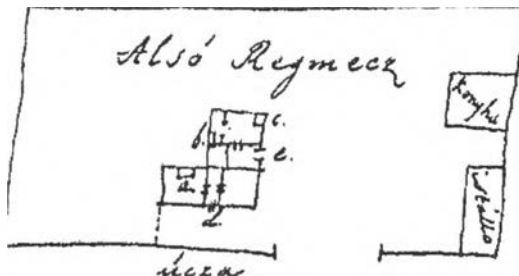
²⁹ királyság-ellenesség

³⁰ A címzett a levelet nem kapta már kézhez, mert időközben letartóztatták. A levelet viszont a per során Kazinczy ellen felhasználták.

³¹ Kazinczy Ferenc: *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok.* 419–421.

írtam. Az anyám este álmos volt, s sietteté a vacsorát, hogy lefekhes-
sen. Én is lefekvém öcsémmel.

Az anyám az **a.** betű alatt feküdt, én a **b.** alatt, az öcsém c.

Midőn anyám már csaknem elszunnyada, két szobaleánya elijede, hallván, hogy ablaka rostélyát, a **d** betű alatt, valaki megcsapta. Hallá a csattanást a szomszéd szobában az anyám is, s úgy hívén, hogy vendég jöve, parancsola, hívják elő a szakácsot, vacsoráljon a vendég, s feküdjék, mert maga nyugodni kívánt.

Az egyik leány ment a gyertyával megnyitni a pitvar ajtaját az **e.** alatt, s elsikoltá magát, midőn egy ulánus tiszt a Terebesen fekvő báró Mészáros János generális regementjéből, főhadnagy Ehrenstein, linzi postamester fia, a pitvarba belépett, két ulánus közlegény pedig kivont karddal az ajtónál megállott.

– Hol Kazinczy úr? – kérde a tiszt. A leány azon szoba felé vezette, hol az öcsém feküdt. A leány vitte a gyertyát, s a tiszt utána.

– Herr von Kazinczy – mondá a tiszt az öcsémnek –, ich habe Befehl Sie nagy Ofen zu begleiten. Kleiden Sie sich, wir müssen also gleich fort.

– Wer? – kérde az öcsém.

– Sie, Herr von K.

– Welcher Kazinczy?

– Herr Franz Kazinczy.

– Das bin ich nicht.³²

³² A párbeszéd magyarul: „Kazinczy úr, parancsom van, hogy Budára kísérjem önt. Öltözködjön, azonnal indulnunk kell!” „Kicsoda?” „Ön, K. úr.” „Melyik Kazinczy?” „Kazinczy Ferenc úr.” „Az nem én vagyok.”

A tiszt majd lerogyott ijedtében; mert cassálás³³ vala neki ígérve, ha elszalaszt vagy eltéveszt. Harmadnap óta egy gubába burkolt embere a kapunk előtt álló korcsmában iddogált, tudakozódván, otthon vagyok és vasárnap otthon leszek-e, tartok-e töltött fegyvereket, s a feleleteket naponként megküldé Terebesre.

– Und wo ist denn Her Bruder? er war ja heute noch zu Haus.³⁴

Az öcsém mutatta, hol fekszem, s a tiszt jött, s egész nyájassággal elmondá, amit az öcsémnek.

– Ich komme auf Befehl Sr. kön. Hoheit des Erzherzogs Palatinus (Sándor Leopold), Sie nach Ofen zu begleiten.³⁵

– Ich unterwerfe mich den Befehlen St. kön. Hoheit – mondám egész nyugalomban –, wann wollen Sie, das wir aufbrechen?³⁶

– Ohne aller Verschub. Es steht Ihnen frey alles, was Sie zu Ihrer Gemächlichkeit nöthig haben, mitzunehmen; nur müssen Sie Ihr Geld mit übergeben, das ich gegen eine Quittung zu übernehmen den Befehl habe, so wie alle Ihre Schriften.³⁷

– Und wie viele Wägen haben Sie feritg, Herr Oberlieutenant?³⁸

– Sie fahren Ihren Wagen und Ihre Pferde bis Ujhely; dann gehen wir mit Vorspannpferden. Schriften, der Sie nicht mitnehmen können, versiegle ich, und es wird jemand hunausgeschickt, sie zu übernehmen.³⁹

Midőn én öltözni kezdék, az anyám a pitvarból a szomszéd szobába lép, úgy ordítván, mint az oroszlánanya, kinek kölykeit elszedték:

³³ büntetés, ítélet

³⁴ „És hol van az úr fivére? hiszen ma még itthon volt.”

³⁵ „Ő kir. fensége, Sándor Lipót főherceg nádor parancsára jövök, hogy önt Budára kísérjem.”

³⁶ „Ő királyi fensége parancsainak alávetem magam... mikor akarja, hogy induljunk?”

³⁷ „Minden késedelem nélkül. Jogában áll magával vinni mindent, ami kényelméhez szükséges; csupán a pénzt kell átadnia nekem, amit nyugta ellenében veszek át a parancs szerint, akárcsak az iratait.”

³⁸ „És hány kocsija van itt főhadnagy úrnak?”

³⁹ „Saját kocsiján, saját lovaival utazik Újhelyig; azután előfogattal utazunk. Iratait, melyeket nem vihet magával, lepecsételtem, és kiküldenek majd valakit az átvételére.”

– Fiam, Ferenc, az Istenért!...

– Édes asszonyám – mondám –, látja, hogy én nyugva vagyok, ne rettegjen asszonyám, nem telik bele két hét, s itthon leszek megint. – Szavam az anyámat elcsendesíté.

A szoba hidegecske volt, s a német örült, hogy megkapa: az neki elég volt. Így én alkalmat és időt kapék szerelmes leveleim csomóját író szekrényemből kivenni, és az ablakon kitenni. Titkon megkérém anyámat, hogy azokat vegye gondviselése alá, míg haza érkezem.

A tiszt megengedé, hogy némely barátimtól búcsúzzam, de céduláimat elébb meg akará olvasni, amit én nem elleneztem.

Tizenkét dzsidás ulánus által kísérve így postakocsimon négy szép lovaimon Újhelybe beértem. Törtetlen lévén az út, menésem lassan folyt, s éjjél vala, midőn Újhelybe a kispiac fogadójának felső szobáiba beszállítottam. A hold oly tisztán világíta, mint ködös időben a nap.“

Az író megjárta az osztrák birodalom legkegyetlenebb börtöneit. Ahonnan lehetett, leveleket küldött anyjának és testvéreinek Alsóregmecre. Legutolsó börtönének ablakából, Munkácsról le is rajzolta az abaúji, zempléni hegyek felé eső kilátást.

1801 júniusának végéig volt börtönben. Kiszabadulása után már nem Regmec az állandó otthon; ahogy bevezetőkben említettük, családja nem fogadta szívesen a börtönviselt, megbélyegzett „forradalmárt“. Érszemjén, Kázmér, Regmec után 1804-ben megházasodik, feleségül veszi gróf Török Zsófiát, és 1806-tól új s állandó otthont teremtenek maguknak a régen óhajtott helyen, az akkor még az alsóregmeci határhoz tartozó Széphalmon.

Az alsóregmeci birtokrészt öccse, József kapja a testvérek közötti osztozkodás során. Ő lett tehát a szülői ház örököse, haláláig, 1855-ig. Felesége, Ragályi Mária 1839-ben halt meg. Őket temették elsőként a regmeci sírkertbe. Három gyermekük maradt: József, Amália és László. A közöttük való birtokosztokodás után László kapta osztályrészü a regmeci birtokot. Csak rövid életet élt (1810–1841), 31 éves korában ragadta el a halál. Bárczay Clementina volt a felesége, egyetlen fiuk született 1838-ban: András (Andor). Ő gazdálkodott az ősi családi birtokon. Családot nem alapított. Édesanyja másodízben férjhez

ment Comáromy József Zemplén megyei főszolgabíróhoz. Mivel Kazinczy Andrásnak nem volt leszármazottja, az ő halála után a 20. század első harmadától már nem az ősi Kazinczy család, hanem Matuska Comáromy Miklós örökösei bírták az alsóregmeci birtokot.

A Kazinczy-kúriát végül Matuska Miklós és özvegy Matuska Miklósné adták el 1947 tavaszán a görög katolikus egyháznak lelkészlakás céljára.

A regmeci sírkert így Kazinczy József családjának és talán Comáromy József családtagjainak ad végső nyughelyet.

Kiss Endre József

KAZINCZY FERENC ÉS SÁROSPATAK

Kazinczy gyermekévei alatt többször megtette az Érsemjénből Alsóregmecre vezető utat, s mindannyiszor érintette Sárospatakot. Nehezen képzelhető el az, hogy ne hallott volna a pataki Kollégium anyakönyvébe 1628-ban diákként bejegyzett elődjéről; az 1630-ban birtokot és nemességet szerző Kazinczy Péterről, Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony Sárospatakon lakó, hűséges emberéről, vagy az iskola bujdosása idején (1699) deákoskodó Kazinczy Sámuelről.¹ De tudhatott a Rákóczi-szabadságharcban strázsamester Kazinczy Mártonról vagy Kazinczy Jánosról, a református lelkipásztorról és Kazinczy Andrásról, aki református hitének megtartásáért sok áldozatot hozott. A családi legendáriumban szerepelhetett már a Sátoraljaújhelyben lakó Kazinczy Dániel – az apai nagyapa –, aki a felvidéki nemességnek megbecsült tagja, fiai pedig birtokosként, vármegyei tisztségekben öregbítki a család hírnevét, ahogy az édesapa: József.

Számos történelmi szál elevenedhetett meg tehát a gyermek Kazinczy lelkében, amikor Sárospatak vára feltűnt a látóhatáron. A táj mesélhetett Árpád vitézeiről, ahogyan Anonymus megörökítette zempléni kalandjaikat; a város erdeiben vadászó, Árpád-házi királyokról; magyar királynők szabadalmas városáról; II. Endre királyunk feleségének lakóhelyéről; magyaror-

¹ Kazinczy Béla: *A kazinczi és alsó-redmeczi Kazinczy Családnak II. korszakáról*. Debrecen, 1910. 15. p.

szági Szent Erzsébet születési helyéről; az első pálos kolostor alapításáról; vagy arról, hogy IV. Béla innen keltezte levelét a pápának, s megfordultak falai között V. István, IV. (Kun) László magyar királyok, Bocskai István, a győztes szabadságharcunk vezére vagy, hogy Ferdinánd és Szapolyai János békét kötött egymással, II. Rákóczi Ferenc pedig országgyűlést tartott itt. Szalkai László – későbbi esztergomi érsek – itt írta a korabeli iskoláztatás képét bemutató – ma Szalkai-kódex néven ismert – jegyzetét, Balassi Bálint itt kötött házasságot, s uradalmában egymást követték a Pálóczyak, Perényiek, Dobók, Rákócziak, kiváló hazafiakat adva a nemzetnek, egészen a vezérlő fejedelem – II. Rákóczi Ferenc – száműzetéséig, amíg azután osztrák arisztokraták lettek a tulajdonosai.

Kazinczy hétévesen visszakerült az érsemjéni nagyszülőktől szüleikhez Regmecre. A komolyabb tanulmányokra és a német nyelvtudás megalapozására előkészítő késmárki kirándulás után, tízévesen a pataki Kollégium diákja lett, hogy tizenéves korszakát, a következő évtizedet – kisebb megszakításokkal – Sárospatakon töltse el. Nem jelentett ez radikális kiszakadást a családi körből, hiszen a szülei rendszeresen látogatták, hetente kétszer hozhatott levelet a posta, s Patakról Regmecre két óra alatt lehetett gyalog átkelni a hegyeken keresztül.² A szokatlan környezetben nem csupán a hajdan volt történelmi kapcsolatok bátoríthatták a kisdiákot, hanem szép számú rokonai, barátai és családjának ismerősei, akiknek a közösségében találta magát.³ Eleve Dénes öccsével és a szintén rokon Szirmay Andrással iratkoztak be együtt, s később László öccse csatlakozott hozzájuk a kollégiumi tanulás frontján.⁴

Sárospatak városa nem létezett ezen a néven Kazinczy idejében: Sáros-Nagy Patak és Sáros-Kis-Patak – elnevezésű két

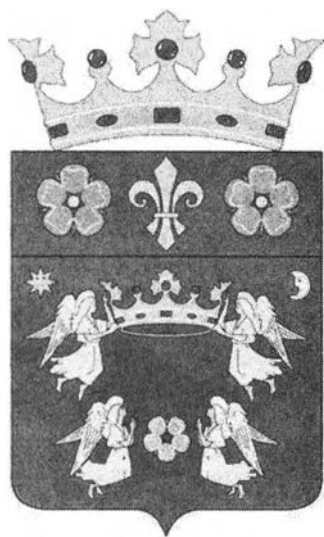
² Ugyanezt a távolságot kocsin 3 óra alatt tették meg. *Pályám emlékezete*. Bp., 1956. 26. p.

³ A Kollégium főgondnokai közül az 1770-es években Szathmáry-Király György és vajai Vay István a Kazinczyak rokonságához, bernátfalvi Bernáth János, kohányi Kácsándy László, Klobusiczky Pál pedig a társaságukhoz tartozik.

⁴ A 19. század folyamán a Kazinczy-nemzetség több, mint 20 tagja – beleértve Kazinczy Ferenc fiait – tanul pataki diákként a Kollégiumban.

település terült el a Bodrog két partján, melyeket fahíd kötött össze. Az előbbiben főként nemesek, az utóbbiban földművesek, halászok, mészárosok laktak. Sáros-Nagy-Patak, azaz a pusztán Patakként vagy Nagypatakként emlegetett városnak az 1770-es évek elején 1431 polgára van, $\frac{3}{4}$ részük református felekezetű. Szőlőműveléssel a legtöbben foglalkoznak. A mezővárosi jelleg kölcsönzését a kb. 600 ház, törvényszék, vármegyeház, börtön, vásártartási, hídvámszedési jog, malomkőbánya, 5 vízimalom, 13 céh, 16 kocsmá, 5 mészárszék, 5 bolt és a számos diáktartó asszony biztosítja.⁵ A településnek hármass központja a közigazgatást megtestesítő Vár, a lelki életet szimbolizáló templomok és a szellemi életet jelentő református kollégium.

A Várnak ebben az időben már nincs katonai jelentősége. Tulajdonosa az osztrák Trautson herceg Bécsben él, jószágigazgatója kijavíttatja ugyan a palotákat, de környezetük romos és II. József pataki látogatásakor nem alkalmas arra, hogy az uralkodót fogadják benne. A főépület homlokzatán a Trautson-címer díszel, a Vár azonban a nép nyelvén – mind a mai napig – Rákóczi-vár marad. A birtokos – aki a pataki mellett a regéci uradalom⁶ birtokosa is – Patakra (Józseffalva)

⁵ *Sárospatak és vidéke*. MVM kvk. Bp. 1933. Magyar városok monográfiája XII. 34. p.

⁶ A pataki uradalomhoz tartozó települések: Nagypatak, Kispaták, Sátoraljaújhely, Borsiszer, Telkibánya, Petrahó, Végardó, Tökös-Csarnahó, Kistoronya, Bányácska, Kovácsvágás, Vámosújfalú, Tolcsva, Erdőbénye, Kisbénye, Bere, Gáva, Szabolcs, Trautsonfalva, Károlyfalva, Újpaták, Hosszúláz, Arbonya-Zsadány. A regéci uradalomhoz tartozó települések: Tályá, Rátka, Szántó, Legyesbénye, Marczinfalva, Fony, Regéc, Mogyoróska, Baskó, Komlós, Horváti, Felső-Novaj, Vilmány, Szentanna, Alsóvadász, Szikszó, Újfalú, Sima, Középhuta, Újhuta.

és környékére (Rátka, Hercegkút, Károlyfalva) sváb telepeseket hoz, a szomszédos - Rákóczi-szabadságharc alatt elnéptelenedett - Ardóra pedig ruszin népességet telepít.

A város középpontjában a templom áll. A reformátusok temploma másfél évszázadon át a gótikus Vártemplom, ahová - többedmagával - Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszonyt eltemették. A kifulladásban lévő ellenreformáció még rendesen osztorozta a magyarságot: a 18. század közepén pl. hat alkalommal indítottak eljárást a pataki Kollégium ellen, vagy azért, hogy elvegyék a reformátusoktól, vagy azért, hogy végleg bezárhassák. Ezek a próbálkozások azonban elhaltak a helyi ellenállás elszántságán és a megmaradt felvidéki protestáns nemesség politikai befolyásán. Az ellenreformáció természetesen elveszi a reformátusoktól Isten házáat. Ők azért 1726-ban fatemplomot emelnek a város szélén, a Kollégium szomszédságában. Évtizedeken át folyik a küzdelem a hatóságokkal, mert 40 év múltán sem engedik kijavítani, arról pedig hallani sem akarnak, hogy a református egyház saját erejéből, a diákságot is befogadó - 2000 férőhelyes - kőtemplomot építsen. Végül 1776-ban mégis hozzáfoghatnak az építéshez és 1781-re készül el a kőtemplom, melynek tetőzetéhez a zsidelyt Kazinczy András - Ferenc nagybátyja - adományozza.⁷

Amikor Kazinczy pataki diák lett, 1346-an tanulnak a Kollégiumban.⁸ A beiratkozottakat az alábbi hét kategóriába sorolják: birtokos nemes, kisenemes, lelkipásztor, tanító gyermeke, városi polgári családból, mezővárosi polgári családból származó és jobbágy - családból származó. A nemesi családok ebben az időben kezdik egyre nagyobb számban iskoláztatni ifjaikat, ezért nagyobb százalékban nemesi családok gyermekei tanulnak Patakon. A reformkor politikailag haladó, művelt értelmiségi rétege ekkor kezd kifermődni, mind Patakon, mind másutt, a hasonló kollégiumokban.⁹

⁷ Szinyei Gerzson: *A sárospataki ev. ref. egyház templomairól adalékul az ev. ref. egyház történetéhez*. Sárospatak, 1896. 51. p.

⁸ A diákság lélekszáma alig marad alatta a városénak. Előfordult, hogy meg is haladta, sőt, több, mint háromszorosa volt a diákoké a városi lakosság lélekszámának.

⁹ Benda Kálmán: *A Kollégium története 1703-tól 1849-ig*. In: *A Sárospataki Református Kollégium*. Bp., 1981. 98. p.

*d. Arbore: et amor
 subter insula
 quibus affert
 Quod generat
 Sola creche*

*d. Arbore: et amor patris insula
 Vifflans alio refect minaci:
 Vifflans et nos fuisse quicquid
 Ita a supremi Domini creche.*

Sárospataki diákvisélet

A tizenstendős Kazinczyt még nem a mai Nagykollégium épülete fogadta, mert az még akkor nem épült fel. Viszont állt a középkori, ferences kolostorból lutheránus, majd kálvinista iskolává alakult első kollégiumi épület a Fazekas, Trója, Huta sorral a keleti oldalon. Az emeletes, vasrácsos ablakokkal ellátott épület legvédehetőbb, középső részén - a Trója soron - volt a seniori szoba, a közösség legfőbb értékeivel: irataival, pecsétjével, pénzével és a *contrascriba* hivatalával. A felső szinten primarius diákok szállása, alul - a Huta soron - magtár és mészárszék volt berendezve. A külső falon egykor a Dobó-család címere, később a Kollégiumé volt fölfestve, a boltíves kiskapu fölött pedig ezt a felírást olvashatták: „Védd elöljáróinkat, oltal-

mazd a népet, fordítsd el az ellenséget, rontsd el a viszálykodást, gyógyítsd a sebeket!" Az udvart négyzet alakban körülvevő további épületek: a Trója sor északi sarkához csatlakozó, ugyancsak emeletes Katona sor, nyugati falán az ellenséget legyőző vitéz festett megörökítésével, ezzel a felirattal: „*A bátraké a szerencse.*” (*Audaces fortuna iuvat.*)

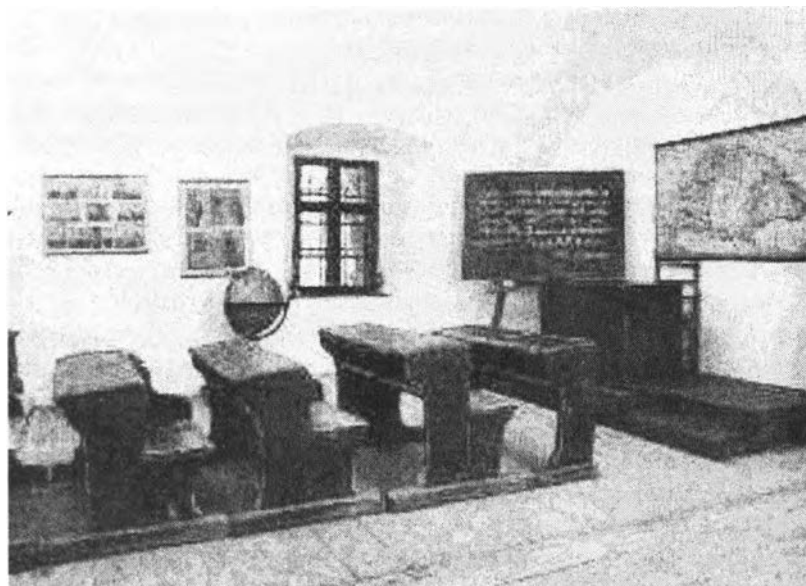
Északon a Patay-ház és az árkádos, tornácos Paradicsom sor kapott helyet, homlokzatán napórával és ezzel a felirattal: „*Mennyire sietnek Phoebus és Chronos leányai! Sarkallnak, hogy maradandó dolgokra igyekezz!*” Ezen az oldalon botanikus kert zárta a négyszöget, középen osztálytermeket és könyvtárat magába foglaló emeletes épület, a mögött, a déli oldalon diákok kicsi házacskáiból több, mint egy tucat, s keletre haladva a Nagy Előadóterem és a Cigány sor.¹⁰ A diákházak úgy jöttek létre, hogy egyes családok az akár több mint egy évtizeden át ott tanuló gyermeküknek saját hajlékot építettek, amelyet azután egymást követő nemzedékek használhattak. A bentlakást azonban mindenki számára nem tudták megoldani, azzal sem, hogy a tehetősebb családok több fiatal elhelyezésére alkalmas internátusokat építettek, ezért a hallgatók nagy része a városban bérelt szállást, rendszerint ellátással együtt.

A Kollégium telkének az épületekkel elhatárolt nyugati végén gazdasági bejárat, gazdasági épületek, szérűskert, „*vendég negyed*” helyezkedett el. Ebben az időben a Kollégiumban nemcsak mészárszék, hanem borkimérés is működött. A fejedelmi patrónusoktól az iskolának adományozott szőlők, s a hegyaljai bor jelentős bevételt jelentettek a Kollégiumnak.

Kazinczy és társai számára szintén egy kis diákházat építettek szüleik. Itt kezdték a kollégiumi életet. Kazinczy később – az akkor legkorszerűbb épületben – a Paradicsom soron, végül pedig az idősebb diákok között, a Katona soron kapott internátusi szobát, ahol tanult és olvasott.

A diákoknak nem volt könnyű sorsa. Hajnalban ébresztették őket, a délelőttöt, délutánt tanulással, az estét felkészüléssel töltötték. Este 11 óra előtt nem engedték őket lefeküdni. A primáriusok, az osztálytanítók, a felsős diákok tanították a

¹⁰ Hörcsik Richárd: *A Kollégium épületeinek története.* In: A Sárospataki Ref. Koll. i. m. 276. p.

Osztályterem

kisebbséget. 8-10 fős csoportokban tanultak, melyekben egy idősebb diák volt felelős a munkájukért és magaviseletükért. Fegyelmezés gyanánt alkalmaztak testi fenyegetést, éheztetést, nyáron farkasbundába öltöztetést, szégyenszék állást a szobájuk ajtaja előtt.¹¹ Súlyosabb esetekben – ha verekedtek az iskolában vagy a városban, ablakokat törtek be, a kerteket fosztogatták, puskával lövöldöztek – a vétkezőket eltávolították a Kollégiumból. A nagy diáklétszám miatt erre rendszerint évente sor került.

Osztályterem kevés volt, ülőhely sem jutott mindenkinek, a világítás sem volt megfelelő. Könyvek alig voltak, ezért sokat másoltak és nagy hangsúlyt fektettek a könyv nélkül betanult szövegekre. A teljesítményeket 4 osztályzattal minősítették. A diákok fizettek tandíjat: anyagi helyzetüknek megfelelően, évi 3-6-9 Ft-ot. Az elemi iskolában magyarul, a középiskolában

¹¹ Váczy János: *Kazinczy Ferenc és kora*. I. Bp., 1915. 58. p.

latinul folyt mind az oktatás, mind a közbeszéd: büntették, ha valaki magyarul szólalt meg. Hétköznap a nagy előadóban könyörgéseket tartottak, vasárnap mindenki templomba ment. Július közepén volt a nagy vizsga, aratás idején, szüretkor és a sátoros ünnepeken szünetelt a tanítás. Szombatonként testedzés címén a szabadban tornáztak és játszottak.

A diák-önkormányzatnak nagy hagyományai voltak. A legidősebb diákok közül választottak tisztségviselőket, kiknek sajátos tekintélyük volt. A lelkipásztornak készülő tógátus diákok a vizsgák és az istentiszteletek alkalmain hordták a tógát, egyébként mentét, dolmányt viseltek. Rendszerint tanítványokat vállaltak, házitánítóskodtak, a városban főzettek, a szobájukban maguk fűtöttek. Ingyen szállást, gyertyapénzt kaptak a Kollégiumtól. A diákhierarchia legalsó szintjén pedig a szolgadiák állt, akinek - a házi teendők ellátása fejében - az élmezéséről gondoskodtak.

Az elemi ismeretek megszerzése után a declinisták, conjugisták, grammatikusok, syntaxisták osztályait járták ki a középiskolások. Akadémiai szinten a rhetoricai, poetikai és logikai osztályokban tanultak számtant, hittant, földrajzot, a latin irodalom, héber és görög nyelvtan mellett. A világi szakokon a publicusok - naponta hat előadást hallgattak filozófia, matematika-fizika, erkölcsstan, teológia, természetjog, történelem tárgyköreiben. A tógátusoknak napi négy előadás volt a héber, görög, teológia, dogmatika, filozófia, erkölcsstan, matematika-fizika, természetjog, egyháztörténet, homiletika tárgyaiból. A 6-8 évesen a Kollégiumba kerülő tanuló tehát világi pályára készülve 12-14 évig, egyházi pályára készülve 15-17 éven át volt a Kollégium diákja és felnőtt emberként végzett.

Kazinczy idejében a Kollégiumnak előbb négy, majd öt tanára volt, akik a vezető pedagógus tiszttét betöltötték:

Szentesi János (1735-1781) a jó szónoki képességekkel megáldott tanár a külföldi egyetemjárása alatt a hollandiai Franeckerben adta ki bibliai tárgyú értekezéseit. Az összehasonlító nyelvészet tudósaként, a keleti nyelvek mellett történelmet, latin irodalmat, nemzetközi jogot tanított.

Szentyörgyi István (1736-1799) pataki diák volt. Nem járt külföldön, az Akadémia mégis megválasztotta a filozófiai tanszék vezetőjének, ami mellett a görögöt is tanította.

Szilágyi Márton a tiszántúli református püspök fiaként, Debrecen után Bázelen tanult, s Göttingenben szerzett tudományos fokozatot. Patakon 1770 és 1790 között matematikát, kísérleti fizikát tanított és megalapította a természettudományi gyűjteményt. Előadásaiban és írásaiban tanúságot tett filozófiai és teológiai felkészültségéről is.

Őri Filep Gábor¹² (1739–1823) hollandiai egyetemeken képezte magát, angliai, franciaországi utazásokkal megtoldva. A világlátott, több nyelvet beszélő tanár latinból, németből, franciából, angolból sokat fordított, s közben a Magyar Biblia kiadása körül szorgoskodott, rendszeres teológiai munkát írt, oktatta a héber nyelvet és az erkölcstani és ekkleziológiai ismereteket. 1799-ben – mint sajoszentpéteri lelkipásztort, a Tiszán-inneni Református Egyházkerület püspökévé választották.

Ebben az iskolai rendszerben Kazinczy sokat szenvedett: az írás, olvasás, rajzolás nem esett nehezére, de a magolást és a latin nyelvtant nem tudta megkedvelni. A német nyelv tanítása Pesko András késmárki tót diák feladata lett volna, de hanyagolta ezt a hivatalát. Többet tanult viszont az ottani házigazdájától, Cornides úrtól, Lesch Dánieltől viszont a szépírás tudományát sajátította el. Ennek diák korában és később, nagy hasznát vette.¹³ Patakon Mauksch Tamás és Marcsek György késmárki evangélikus diákok a felügyelői, s ellenőrzik, hogy felzárkózik-e latinból a megfelelő szintre? Ebben Olasz Péter felsős diák – később kazinci lelkipásztor – segít neki, a gyakorlatban és ismétlésben pedig Tasnádi István, Mándi Sámuel és Szócs István.¹⁴ Külön magántanára volt Török István – későbbi losonci lelkipásztor – személyében, aki első sorban a teológia oktatására helyezte a hangsúlyt, de ezt a tárgyat sem sikerült Kazinczyval megszerettetnie.

Édesapja életre felkészítő gondossága számos Kollégiumon kívüli programot szervez a számára, melyek alapvető élményekkel ajándékozzák meg: – részt vesznek a vármegye gyűlésén Sátoraljaújhelyben és másutt, hagyományos, tisztelgő látogatást

¹² A neve Eőri, Felsőőri, valamint Fülep - alakokban is szerepel.

¹³ *Pályám emlékezete*. i. m. 43. p.

¹⁴ Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. Bp., 1987. 59–60. p.

tesznek a Kollégium patrónusainál, mint a diákság képviselői, utaznak Pest-Budára, vidékre, Bécsbe, jelen vannak az uralkodó – II. József – pataki látogatásánál.

Amikor belerázódna a tanulásba és kezdi értelmét látni a munkának, éppen a tanulmányai közepén éri megrázó csapás: édesapja váratlan elvesztése. 16 esztendei házasság után, nyolc gyermek gondja – akik közül a legkisebb öt hónappal apja halála után születik – szakad az özvegy édesanya vállaira. Bossányi Ferenc, a nagyapja, Kazinczy András a nagybátyja és Szathmáry-Király György állnak az édesanya mellé, aki példamutató határozottsággal kormányozza tovább családjá életét. Ferencet megrendíti apja elvesztése. Még hosszú évek múltán is így fogalmaz: *„...Tizenöt esztendő s koromban vesztvén el atyámat, meg valék fosztva Vezetőmtől; iskoláinkban öt esztendőt oly tudományra kelle elvosztegetnem, melyet később akarva felejtettem el, mert Patak akkor nem az volt, ami most...”*¹⁵

Kazinczy kritikus szemmel tekint az iskolának mind külső felépítésére, mind belső rendszerére. Szerinte *„bomlott állapotban”*¹⁶ volt ekkor a Kollégium. A vezető tanárok, némelyike félevenként új hallgatóságot kapott, mégis ötévenként jutott a leadandó anyag végére. Ha betegeskedtek, nem állítottak helyettest, s a diákság azt csinált, amit akart, azaz tanulás helyett kártyázott, mulatozni, vadászni ment. Számára túl sok a hittan és a teológia, kevés a történelem és az irodalom. Mindazáltal a negatív vélemények mellett a pozitíveket sem hallgatja el. Ezek közül a legtöbbet idézett: *„É s mégis Patak, minden fogyatkozások mellett, mely fia kát nevele már akkor is! Mert a tanulás inkább függ a tanuló szorgalmától, mint a tanítóétól; mert Pataknak húszezer kötetnyi bibliotékája van, s a könyvek a tanuló k szobáikba is kiadattak, mert az igyeksző gyertyát gyűjt a másika gyertyájánál és talán leginkább azért, mert az öreg teológus, Szathmári Mihály, engem arra szoríta, hogy excerptákat tartsak. Boldog, aki Vaynak ideje előtt tanula ott! még boldogabb, aki az ő főkurátorsága olta, midő n a tanítók száma megszorították, s tanuló ra, s tanító ra szem vigyáz.”*¹⁷

¹⁵ KazLev. No 4126. Szé phalomból írja 1822-ben Guzmics Izidornak.

¹⁶ *Pályám emlékezete*. i. m. 26–28. p.

¹⁷ *Pályám emlékezete*. i. m. 31. p.

A klasszikus nyelvekből is elege van, de a görögöt önszorgalomból veszi tárgyai közé, hogy eredetiben olvashassa a görög szerzőket. Latin tudásának köszönhetően fordítja később a római szerzőket. A német nyelvtudása még újszerű a diákság körében. A szülői előrelátásra vall, hogy a modern nyelvek közül a németet sajátítja el legalaposabban, s életre szóló élményt jelent számára a német romantika irodalmi alkotásainak megismerése. Egy időben németül jobban ír, mint magyarul, németül gondolkodik, németül kéri meg menyasszonya kezét.¹⁸ Alkalmoszerűen franciát tanul¹⁹ és – bár nem dicsekszik vele – az angolban is otthon van.²⁰

Édesapja halálát követően lírai olvasmányokba temetkeznek, bezárkózik szinte a könyvtárba és jó kapcsolatot épít ki a könyvtárnokokkal. Tőlük vár leginkább segítséget, akkor, amikor amiatt gyötrődik, hogy miképpen szerezzen új könyveket?²¹

A tanárok közül Őri Filep Gábor „*vakmerő szemtelenségnek*” nevezi azt, hogy Kazinczy föl meri keresni a jól-rosszul elkészített Gellert-fordításával, amire még édesapja indította. A munkáját meg sem nézve, arra szólítja, hogy inkább meséket fordítson. Amikor tovább kellene lépnie egy osztállyal és a tantestület úgy dönt, hogy maradjon, Őri Filep Gábor azt írja az édesanyjának, hogy nem akarták a többiek irigységének céltáblájává tenni, ezért nem lép előbbre, de a kora még nem sietteti, egyébként pedig tanulhatna jobban. Az édesanya ebben megnyugszik, Kazinczy azonban igazságtalannak érzi, amit vele művelnek.²²

Amikor pedig Kazinczy szeretne még egy évet tölteni a poetikai osztályban, Szentesi János tanár javaslatára tovább lép-tetik és sírva kezdi az új stúdiumokat. Szülői elvárásoknak eleget téve, a diák Kazinczy első kis könyvét Magyarország földrajzáról kinyomtatják. A vizsgán szétosztják a példányait a nem túlságosan sikertült műnek és Szentesi tanár úr kérdésére: „*Hát*

¹⁸ Grünwald Béla: *A régi Magyarország. 1711-1825.* Bp., 1910. 490-491. p.

¹⁹ *Pályám emlékezete.* i. m. 10. p.

²⁰ KazLev. No 3673. Somossy János Kazinczynak. Sárospatak, 1818.

²¹ *Pályám emlékezete.* i. m. 28. p.

²² Ez nem a mai fogalmaink szerinti osztályismétlést jelentette, mivel egy-egy „osztályt” akkor 1-2-3 év alatt végeztek el.

te milyen portékát árulsz?” – Kazinczy elsüllyed szégyenében: „Nem tudom, van-e sok író, ki ily keservesen lakola első kirepüléséért, de felfogadám, hogy nevem nyomtatva soha többé nem lesz.”²³

Szentgyörgyi István azonban figyel a kis Kazinczyra. Észreveszi és megérti, hogy az anyag bebifláztatása nem neki való és fölmenti a magolás alól. Viszont kiviszi a szőlőjébe, magával hívja rendszeres sétáira, melyeken a kisdiák többet tanul, mint az előadásokon és sokat jelent a számára, hogy a tudóssal társaloghat. Rajta keresztül szereti meg a görög nyelvet és veszi fel a tantárgyai közé – bár a számára nem lenne kötelező –, hogy a görög szerzőket eredetiben olvashassa. Wieland fordításának előszavában így emlékezik tanáráról: „Édesen említem meg mindenkor azt az időt, midőn Te engemet, mintegy kiszakasztva más tanítványaid közül, biztosabb társalkodásodra méltóztattál, s karon fogva vezetvén Rómának és Graeciának dőledékjei közé az elragadtatott ifjat, ki az ő poétáikban eddig csak a Poétákat lelte vala fel, a Bölcsenek ismerésére is szoktatgattad... És ó, mint ömlöndözött olyankor teli szíved! mint ragadott el szavaidnál nem kevésbé tanító példád!... Vedd ezt tőlem, érettebb férfiútól most, s vedd örökös tiszteletemnek, s a leghívebb, legforróbb háládatosságnak, mely vala tanítványnak mellýében a legérdemesebb Nevelő eránt lobogott jelenségeül; egyszersmind pedig engedd meg, hogy közönségesen tisztelt karaktered, azok előtt, kiknek gyávaságok Diogeneszemnek különösségein s egyenességén meg fog botránkozni, őneki védelem és mentség legyen. Kérni fogom a barátság isteneit, hogy nékem szeretetedet tartsák meg; tudják ők, hogy ettől életemnek sok boldogsága függ.”²⁴

Szilágyi Márton szintén foglalkozik vele. Kézügyességét gyakorolva – különösen édesapja halála után – Kazinczy sokat rajzol és erre Szilágyi is biztatja, meghallgatja, elismeréssel értékeli. Ő lektorálja az édesanyjának ajánlott Bessenyei-fordítását²⁵ – ami az első irodalmi sikerének tekinthető, s amihez

²³ Pályám emlékezete. i. m. 35. p.

²⁴ (Szokratesz Mainomenosz) *Az az a' szinopei Diogenesz dialogusai. Consil. Wieland írásaiból.* Pesten. 1792. Filoz. prof. Szentgyörgyi István úrhöz Sáros-Patakonn. Előszó.

²⁵ Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése. Kassa, 1776.

dicsérő latin és magyar verseket írnak az iskolatársak: Terhes István *contrascriba*, Torma Mihály, Dobay Dávid és Barczafalvi Szabó Dávid, valamint két öccse: Dénes és László.²⁶ Tanára iránti háláját Kazinczy azzal is kifejezésre juttatja, hogy megírja apjának, a tiszántúli püspöknek, piskárkosi Szilágyi Sámuelnek az életrajzát, akit személyesen ismert és felettébb tisztelt. A szatmári nemesi családnak ezen kiváló sarjának – akivel találkoztva, klasszikus és modern művekről beszélgettek – az irodalmi tevékenységét is megörökítette.²⁷

Szathmári Paksy Mihálytól a jegyzetelést tanulja meg, Szathmári Paksy Sámuel *praeceptor* vezetésével pedig a görög és római költészet gyöngyszemeivel ismerkedik. Igazában azért néz föl rá, mert magyar verseket is ír, s azokat bemutatja a hallgatóságnak. Lónyay Ferenc verseit, sőt, még Kazinczy első verseit is jóknak találja és felolvastatja a diákok előtt. Iskola-drámáit előadják a pataki és losonci diákok.²⁸ Innen érthetjük, hogy miért szeretett volna Kazinczy a kötelező egy év után is a poetikai osztályban maradni. „...Azonban tagadhatatlan, – írja ifjúkorára visszatekintve – *hogy ha Szathmári Paksy Sámuel volt az, aki lelkembe az első szikrát lökte, ez az, akinek egész pataki mulatásom alatt legtöbbet köszönhetek és meg is köszönök.*”²⁹ Szeretett *praeceptor*a Szathmári Paksy Sámuel azonban – egy nevezetes pataki tanár-dinasztia tagja a harmadik nemzedékben – ugyancsak tanulmányainak közepén, elmegy a minden élők útján.³⁰

Pataki diákveinek múltával Kazinczy eltávozik a városból: Kassán, Eperjesen, Pest-Budán, Miskolcon, Bécsben fordul meg többször. Vármegyei jegyzőként, iskolai inspektorként sem szakad el azonban Pataktól. Iskolai ellenőrként megdorgálja Bene István sárospataki tanítót, amiért rossz a pedagógiai módszere, durva a magaviselete és emberséges bánásmódra próbálja rá-

²⁶ Váczy J. i. m. 76. p.

²⁷ Kazinczy Ferenc: *Debreczeni superintendens Piskárkosi Szilágyi Sámuel' Élete.* = Tudományos Gyűjtemény 1820/VIII. 93-104. p.

²⁸ *Régi Magyar Drámai Emlékek.* 18. század. Bp. 1960.

²⁹ Kazinczy F.: *Az én életem.* i. m. 82. p.

³⁰ Szathmári Paksy Sámuel (1749-1774) II. Sz. P. Mihály fia és III. Sz. P. Mihály pataki tanár testvére, 1771 és 1773 között tanított a Kollégiumban.

venni a gyermekekkel szemben.³¹ Levelező kapcsolata megmarad régi tanárai közül nem eggyel, sőt, később az újabb tanárokkal is. Így Barczafalvi Szabó Dáviddal (1752–1828), akivel együtt ültek még az iskolapadban. Ő azután újságíró lesz, szerkeszti a Magyar Hírmondót, fordít külföldi irodalmat és radikális nyelvújító. 1792-től pataki tanár. Vályi Nagy Ferenc (1765–1820) 1798-tól tanít Patakon. Homérosz első magyar fordítója. Iliász-fordítása miatt indul az irodalmi Iliász-pör, amikor Kazinczy közvetítésével eljut hozzá Kölcsey Iliász-fordítása, de a saját verziójában nem jelzi, hogy felhasználta. Az első plágium-vita alkalmat ad az eredetiség, s az írói tulajdon különböző értelmezésére. Sipos Pál (1759–1816) 1805-től fél évtizeden át működik Patakon. Nemzetközi hírű matematikus, elkötelezettje az irodalom művelésének, Kant és Fichte bölcséletének interpretálója. Kazinczyval élete végéig levelezésben és személyes kapcsolatban áll. Így szólítja legtöbbször: *„Különös bizodalomú, drága jó Uram! Nagy tekintetű Barátom!”* A vallás és filozófia összekapcsolódó kérdéseit vitatva Kazinczy sokszor talál alkalmat arra, hogy hitét a maga sajátos módján megvallja, pl. így: *„Szükség, hogy hitünk értelmes legyen, de az is szükség, hogy értelmünk vallásos legyen!”*³² *„Siposnak három szerelme volt – írja Kazinczy –, a metaphysicázás, a mathesis s a classicusok. Kant vala bálványja, s ennek tanításait a Róma nyelvén dolgozta fel s levelekben küldözgeté meg nekem, fejezetenként... De Sipos nincs többé. Egy veszedelmes inhideg kikapá barátjai közül... Úgy halt meg, mint Newton és Kant – szerelem nélkül... Erdély érzi, mit veszte a szeretetreméltó férfiban, s sokáig nem fogja felejteti.”*³³ Kazinczy a nála maradt Sipos-kéziratok kiadását tervezi, de elképzelése nem járt sikerrel. Nyíri István (1776–1838) és Kazinczy baráti hangú levelezése sejteti, hogy az egykori pataki diák, majd tanár, az MTA polihisztor tagja nem csupán a kollégiumi építkezések felügyeletében osztotta a széphalmi mester nézeteit, hanem támogatólag viszonyult a neológus törekvésekhez.

³¹ Váczy J. i. m. 178–179. p.

³² Kazinczy Ferenc levelei Sipos Pálhoz. 1806–1816. Lipcse, 1846. 5. p.

³³ Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek*. Bp., 2008. Szerk. Kováts Dániel. Eötvös Kvk. 99–100. p.

A Sárospataki Református Kollégium

Ott vannak azután az iskolatársak, akikkel kapcsolatban marad: Bárczay Dániel, Decsy Sámuel, Pálóczi Horváth György, Szemere Albert, Vay József és mások.

Még inkább fölelevenedik viszont ez a kapcsolat a Kollégiummal a fogsága után, amikor családot alapítva, széphalmi birtokán megtelepszik. Ekkor lát munkái kiadásához, az induló magyar folyóiratokban publikálni kezd, s ekkor készülnek nyelvújító tanulmányai. Rászorul tehát a Kollégiumra, annak is a könyvtárára és a szakmai kérdéseivel rendszerint először Patakot keresi fel. Innen kér könyvészeti adatokat, szakmai tájékoztatást, nyomtatott forrásokat, kéziratokat, s folyamatos kölcsönzője, de egyúttal – lelkes magánszemélyként és hivatalból a könyvszerzeményező egyházkerületi bizottság tagjaként³⁴

³⁴ 1815-ben egyházkerületi bizottság vizsgálja, hogy a könyvtárban „mely szakok szűkölködnek nagyobb segedelem nélkül?” Szinyei Gerzson: A Sárospataki Főiskolai Könyvtár története. Sárospatak, 1884. 50. p.

- gyarapítója a könyvtárnak. A könyvtárosokhoz nemcsak kéréseivel és kéréseivel fordul, de megosztja szakmai gondjaikat, részt vesz a katalógus-készítésben,³⁵ jegyzéket ír a kéziratokról. Eléri, hogy hungaricum-gyűjteménye az iskola könyvtárába kerüljön. A kollégiumi építkezés ügyében kirendelt küldöttség tanácskozására szintén meghívást kap:³⁶ - amint diák korában, úgy most is képviselője, intézője az Alma Maternek. Néhány munkáját Sárospatakon nyomtatják. Barátja, Dessewffy József biztatására Aesthetikai Magyar Grammatikát kezd írni a régi iskolája számára: „Hozzáfogtam az *Aesthetikai Magyar Grammatica* írásához, s most még inkább tapasztalom, hogy *Herculesi erő* kívántatik az *Augiás istállójának* kitakarítására. Nálam az *Orthoepéja* nagy részt foglal el, mert nemcsak írni, de jól kimondani sem tudjuk a szókat. Azonban legfőbb igyekezetem az, hogy *paragraphusaim* elevenséggel, ízléssel s *praecizitással* legyenek írva, hogy a munkát ne kellessék izzasztó fáradással olvasni. Éppen az *újhelyi gyűlés* alatt vevém B. Prónay Sándornak levelét. Neki megírtam, hogy te *buzdítottál* ezen *Grammatica* írására, s azt kértem ki, hogy *ő méltóztassék megtekinteni, mielőtt kiadom...* Legnagyobb baj pedig az, hogy *alig tudok nevezni könyvet, amelyet a magyarság miatt olvasásul javasolhatnék.*”³⁷

Hatására elindulnak a nyelvművelési gyakorlatok a Kollégiumban, s még életében megkezdik a magyar irodalomtörténet tanítását.³⁸

A kollégiumi könyvtár vezetője ebben az időben a tanárok közül választott főkönyvtárnok. A munka gyakorlati részét az alkönyvtárnoki hivatal végzi két - diákok közül választott alkönyvtárnokkal, akiknek 2-3 írnok, továbbá raktárosok segítenek. Nem csupán a könyvtári, hanem a múzeumi anyag rendezését végzik és a kollégiumi nyomdát is felügyelik.

³⁵ Maga készítette el a Kollégiumnak eladott könyvtára 339 oldalas, 1748 tételt tartalmazó katalógusát: *Bibliotheca antiquaria rerum hungaricarum Francisci Kazinczy, Bibliotheco Collegii Reformator. Saros. Patakiensi illata.* 1807. -címmel.

³⁶ KazLev. No 2924. Lónyay Gábortól. Sárospatak, 1815.

³⁷ KazLev. No 1251. Dessewffy Józsefnek 1808-ban Széphalomból.

³⁸ Kováts Dániel: *Kapcsolat Patakkal.* (Vázlat) In: Kazinczy Ferenc és Sárospatak. Egy emlékkiállítás tervezete. Szeged, 2009. 10-11. p. (Kézirat.)

A teremkönyvtár

Kazinczy professzorként tiszteli Szombathy János főkönyvtárnokot,³⁹ aki „...egész életét olvasásban, s tanításban töltötte, s leginkább a magyarországi világi és egyházi történetek tudományának élt...Soha még Patakon nem volt Professor, kinek a Bibliotheca annyit köszönhetett volna, mint neki... öregsége mellett sem lépe nyugalomra, s holtig folytatta a tanítást.”⁴⁰ A tőle idősebb Szombathy „Tekintetes Úr! Drága Nagy Jó Uram” – megszólítással illeti Kazinczyt, akit leveleiben szakmai kérdésekről tájékoztat: pl. könyvkiadásról, kölcsönzésről, az első magyar

³⁹ Szombathy János (1749–1823) pataki diák, lelkipásztornak tanul. Amikor Kazinczy az iskoláit kezdi, ő már külföldi egyetemeket látogat Svájcban, Hollandiában, Német- és Franciaországban. Hazatérve házi tanító több családnál, 1783-tól jogot, történelmet és latin irodalmat tanít a Kollégiumban. Az első a főkönyvtárnokok sorában.

⁴⁰ Kazinczy Ferenc: *Sáros-Pataki Professor Szombathyi János élete.* = *Tudományos Gyűjtemény* 1824/XI. 57–59. p.

nyelvű nyomtatványról, Anonymusról, Szenci Molnár Albert nyelvtanáról, magyar régiségekről, Bocskai István életéről stb.⁴¹ Kazinczy többeknek figyelmébe ajánlja Szombathy nagy tudását és javasolja, hogy vegyék fel a Magyarország történetét megírni szándékozók munkacsoportjába.⁴² Többször kéri tanácsát, amikor tudományos problémák merülnek fel, a folyamatos levelezés mellett rendszeresen találkoznak. Szombathy halála után írt – fönt idézett – nekrológiájában nemcsak róla, hanem családjának tagjairól is szépen emlékezik.

Személyes jó barátja Somossy János⁴³ főkönyvtárnok, Szombathy utódja. Vele inkább a szakmai témák gyakorlati vonatkozásait beszéli meg. Szót váltanak – vagy levelet – a könyvtári és kiadói, publicisztikai kérdések mellett, családi eseményekről, egészségről, betegségről, közéleti és egyházi hírekről. Somossy lektorálja Kazinczy utolsó munkáját, a Bibliát saját szavaival elbeszélő „Szent történetek”-et.⁴⁴

Kézy Mózes külföldi tanulmányait követően pataki tanár és alkönyvtárnok. Olyan természettudós, aki irodalmi babérokra pályázik. Verseit Kazinczy népszerűsíti. Jól megértik egymást, amikor közös olvasmányaikról, verselési módokról, nyelvgyakorlatokról, fordítási problémákról váltanak gondolatokat. A hétköznapiakban legtöbbször Kézy Mózes az, aki Kazinczy szakmai kérdéseit megválaszolja. A témáik között sorolhatjuk pl. Báróczit, Gessnert, Honter Jánost, Temesvári Pelbártot, Aretinust, egyházi statisztikákat, Sallustiust. Ő veszi át Kazinczy Kollégiumnak adott könyvtárát, de árulja könyveinek fölös példányait a diákság körében és közvetíti hozzá az általa kért irodalmat, bonyolítja kölcsönzéseit. Ugyanannak a kolera-

⁴¹ KazLev. No 763, 772, 854, 991, 1008, 1723, 1769, 1984.

⁴² KazLev. No 3069. Kazinczy Szemere Istvánhoz a Vármegyéhez címezve. 1815-ben.

⁴³ Somossy János (korábban: Ködöböcz) (1783–1855) lelkész-családban született, pataki diák, majd tanár. 1823-tól a haláláig tölti be a főkönyvtárnoki tisztelet. Ő kezdeményezi a szerzeményezési napló, a betűrendes katalógus, a raktárkönyv és a szakrendi katalógus folyamatos vezetését. Az MTA tagja.

⁴⁴ KazLev. No 3673, 3824, 4581, 4589, 5106, 5165, 5232.

járványnak az áldozata néhány nappal korábban, mely azután Kazinczyt is elviszi.⁴⁵

Amint láttuk, Kazinczy nem csupán formálisan, vagy alkalmoszerűen maradt a pataki Kollégium képviselője, hanem – eleven kapcsolatrendszerének köszönhetően – ténylegesen annak tekintette magát. Kölcseyt pl. arra biztatja, hogy ne temetkezzen el Szatmárban, hanem jöjjön lakni Patak közelébe, mert itt van könyvtár. Édes Gergelyt – akinek a versei kiadásában segít, s aki Patakról ódájában lelkendezik – így biztatja: „... az urat legszerencsésebb poétái közé fogja számlálni a’ mi köz anyánk, Sáros-Patak.”⁴⁶ Berzsényinek ezt írja: „... Patak nem ismer hozzád fogható Magyar Lantost.”⁴⁷ Kis János barátjának – evangélikus püspöknek – címezi: „...Patak Verseidet úgy csudálja, s szereti, a’ hogy semmi Magyar Könyvet. Kézy és Nagy Ferenc mondják ezt.”⁴⁸

Úgy tűnik, hogy Kazinczynak, az írónak, költőnek, irodalom-szervezőnek a személyiségébe szervesen beépült kapcsolatrendszerével a pataki Kollégium, a Kollégium múltja és jelene pedig a Kazinczy-életművel gazdagodott.

Az iskola mellett a pataki templom, mint a lelki élet központja, nem hagyott mélyebb nyomokat Kazinczyban. A pataki plébános személyében a nem túl hozzáértő cenzorral találkozunk, aki Kazinczy Erdélyi leveleinek szövegét átíratja vele, s emiatt a megjelenése súlyos késedelmet szenved. A „szomszédvárban“, a sárospataki református egyházközség lelkipásztora Igaz Sámuel, akinek hasonló nevű fia (1786–1826) Kazinczy munkatársa. Bécsben tevékenykedik a Magyar Kurir társszerkesztőjeként és a Zsebkönyv és Hébe c. almanachjaihoz keres anyagot Kazinczynál és baráti körénél. A későbbi pataki református lelkipásztor és teológiai tanár, Lácza Szabó József (1764–1828) viszont, a Prédikátori Tárház c. lap szerkesztője azonban – Rozgonyi Józseffel (1756–1823) az önálló, magyar

⁴⁵ KazLev. No 1068, 1084, 1091, 1110, 1127, 1194, 1195, 1252, 1377, 1546.

⁴⁶ KazLev. No 613. Semjénből írja 1803-ban.

⁴⁷ KazLev. No 2539. Széphalomból írja 1813-ban.

⁴⁸ KazLev. No 2923. Széphalomból, 1815-ben.

filozófiai gondolkodás megteremtőjével és Kövy Sándorral (1763–1829) a hazai jogtudomány atyjával, valamint Beregszászi Nagy Pállal (1750–1828) Perényi Zsigmond levéltárnokával – pataki tanártársaival – együtt, ellenfele a nyelvújító kísérleteknek. Láczaí ráadásul a kollégiumi diákságot egykori iskolatársa – Kazinczy – ellen hangolja és – a névtelenség álarca mögött – trágár hangvétellű, méltatlan gúnyiratban igyekszik lejáratni a nyilvánosság előtt.⁴⁹ A pataki egyházhoz mégis fűzi Kazinczyt egy szívet melengető szál: ifjúkori szerelmeinek – Kácsándy Zsuzsannának és Teréznek az édesapja – kohányi Kácsándy László, a pataki református eklézsia főgondnoka.

A pataki Vár urai a Trautsonok után a Bretzenheimek. Velük igazában nincs érdemi kapcsolat, de a társasági élet alkalm-szerűen összehozza őket Kazinczyval. Egyszer az id. Bretzenheim hercegnénél ebédelnek az egyházkerület püspökével és magyar nyelven beszélgetnek a kollégiumi könyvtár könyveiről.⁵⁰ Kazinczy nekrológgal emlékezik Bretzenheim herceg haláláról.⁵¹ A Patakot érintő vármegyei tisztségviselők, a régió nemes családjai ugyancsak a társaságához tartoznak, kapcsolják össze őket bár rokoni, hivatali kötelékek, vagy csupán a közös érdeklődés.

Kazinczy tollából dolgozat is született Sárospatakról: a város rövid történetének leírása.⁵² Ebben vázolja Patak földrajzi elhelyezkedését, így summázva: „... a' Bodrognak jobb szélén, magasan fekszik, s a boráról híres Hegyaljának, Tokajjal és a már említett Újhellyel együtt, legszebb helye.”⁵³ Felsorolja ebben a Patakot említő, legfontosabb történeti forrásokat, egészen a 19. századig. A település történetét ezzel a megjegyzéssel fejezi be:

⁴⁹ Láczaí gúnyirata Kazinczy Ferenc ellen. In: Mondolat, dicshalom. Szerk. Balassa József. Bp., 1913. Franklin Kvk. Régi Magyar Könyvtár 10. 98–109. p.

⁵⁰ KazLev. No 4220. Cserei Miklósnak számol be erről 1823-ban.

⁵¹ Kazinczy Ferenc: *Regéczi herczeg Bretzenheim Ágost.* = Hazai és Külföldi Tudósítások. 1823. I. 161. p.

⁵² Kazinczy Ferenc: *Sáros-Patak hajdan Szabad-Királyi, sokszor Királynéi, most Mező-Városnak Történetei.* = Tudományos Gyűjtemény 1818/V. 3–29. p.

⁵³ uo. 3. p.

„A’ régi kerített Város most elrongyollott házakkból áll és ha mi díszre Pataknak még van, azt a hajdani Külvárosban kell keresni. Elnézvén a’ kerítés és bástyák romjaikat, melyek I. Leopoldnak és I. Józsefnek parancsolataikra hányattatának széjjel, a bús Szemlélő elmondhatja: Nunc seges est, ubi Troja fuit.”⁵⁴

A dolgozatának második része a hitújítás zempléni történetével, Patak reformációjával indul és a Kollégium történetével folytatódik, ismertetve oktatási rendszerét, felsorolva a tanárait a kezdetektől és méltatva a kiemelkedőket. „Az Iskolának és a’ Tanulóknak szegénysége mellett is álmélnodni lehet – írja –, mely előmenetelt tézsen ez az Iskola, különösen még a’ Nyelvekben is...Egyedül a Muzsika, Táncz, Lovaglás az, a’ mire a’ Felsőségnek gondjai ki nem terjedtek”⁵⁵ – véleményezi ismét a Kollégiumot.

Ezt az írását Kazinczy G.H.J. – monogrammal írja alá.⁵⁶ Sokan más kortárs-szerzők, ugyancsak ezt a gyakorlatot követik, nem kedvelve a nyilvánosságot. Kazinczynál arra is gondolhatunk, hogy – bár a barátai előtt nem titkolta szerzőségét – a nevének lepezésével talán a települést és a kollégiumi intézményt kívánta védeni. A szélesebb közvélemény akkor ú. mélyen elítélte a köztársaságpárti összeesküvéssel megbélyegzetteket, így Kazinczyt is. Az előítéletnek ezeket a vaskos falait csupán a személyes és baráti kapcsolatok törhették át, meglehetősen szűk – bár egyre táguló – körben. Ez a tartózkodása tehát nem volt túlzott és alaptalan, hiszen a szabadulása után csaknem egy évtizeddel erről pletykáltak Pest-Budán: „Igaz-e, hogy őfelsége megfogatta Kazinczy Ferencet?”⁵⁷

Kazinczy utolsó leveleiben a pataki nyomdással – Nádaskay Andrással – cserél gondolatokat a Szent történetek c. munkája nyomtatásáról.⁵⁸ A nyomdász számol be neki arról, hogyan

⁵⁴ uo. 10. p. A latin mondat fordítása: „Ma szántó föld van ott, hol egykor Trója volt.”

⁵⁵ uo. 28–29. p.

⁵⁶ Másutt – a G.H.J. monogramon kívül – használja a Széphalmi Vincze, Farkas Károly, I.H.G. és a Notus – írói álneveket.

⁵⁷ KazLev. No 1546. Kézy Mózes számol be erről Kazinczynak Patakról 1809-ben kelt levelében.

⁵⁸ Ennek kefelevonatát még látta Kazinczy, a megjelenését azonban már nem érte meg.

pusztít Patakon és a Kollégiumban a kolera, aminek áldozatul esett többekkel közös barátjuk, Kézy Mózes. Kazinczy maga is ír levelet br. Jósika Miklósnak a kolera-lázadás vérfagyasztó részleteiről.⁵⁹ Azután kihull a kezéből a toll, a földi halhatatlanság keresését a földöntúli halhatatlanságra cserélve.

Kazinczy és Sárospatak kapcsolatának azonban a halála után is íródik egy fontos fejezete. Barátai, irodalmi harcos társai a Tudós Társaságba tömörülve – melynek első tagja Kazinczy volt – országosan, a pataki Kollégium pedig regionálisan teszik közügyggyé a széphalmi mester emlékének ápolását. Összefogásuk a történelmi Magyarország ügyévé emeli a Kazinczy-kultuszt, melynek gyümölcseként szaporodó emlékhelyek, a nevét viselő intézmények, egyesületek, társaságok alakulnak. Kazinczy születése után 250 évvel, ezt a kultuszt adjuk tovább a következő nemzedékeknek, melynek ápolásába bekapcsolódhatnak az ízlés- és magatartáskultúránk formálói, a pataki szellemiség érzékenységéből és nyitottságából merítőik, a haladó hagyományaink értékeit megbecsülőik, s a nemzeti összefogás, polgári haladás, a művelődés, irodalom, anyanyelv mindenkori elkötelezettjei.

⁵⁹ KazLev. No 7201-7202. Horváth Antal Kazinczynak és Kazinczy Jósika M-nak 1831-ben.

Kováts Miklós

KAZINCZY ÉS KASSA

„De előttünk a város! – kiált fel Kazinczy Ferenc egyik kassai útjáról szóló útilevelében. – Egy hegyszögben fekszik az, körülvéve mindenfelől apróbb vagy magasabb hegyektől... Az idegen utazó, míg a városba be nem ér, a kevély nagy templomon s egy-néhány tornyon kívül nem lát egyebet, hanem csak setét zsindeleyezetet.”¹ Milyen is volt ez a „kevély nagy templom”, vagyis a Dóm tövében megbúvó város 1779-ben, amikor a 20 éves Kazinczy Kassára érkezik?

Dél felől érkezve Kazinczy már nem láthatta a déli kaput védő, feleslegessé vált, s ezért lebontott citadellát, de a városfalak még álltak, jelentősen akadályozva a település fejlődését. A város sokszor kérte már lebontásuk engedélyezését, de ezt csak a következő évtizedben sikerült elérni. Feltűnhetett „a kevély nagy templom” tornyának csillogása, hiszen néhány évvel azelőtt helyezték fel az új, helyenként megaranyozott barokk-rokokó vörösréz sisakot. Közvetlenül a déli kapu mellett hatalmas kaszárnya állt, mögötte a temető következett, melyet a Szent Mihály-kápolnával, a Dómmal és az Orbán-toronnyal együtt egy kőfal védett többek között a Fő utcán végigfolyó, gyakran rakoncátlanokó Csermely-patak vizétől. *„Micsoda nagy szolgálatra van az – írja Kazinczy erről a patakról –, ha tűz támad!, milyen nagyra a szemétkihordásában.”* A patak szigete miatt szélesre hagyott Fő utcán csupa történelmi levegőt árasztó

¹ *Magyarországi utak.* = Kazinczy Ferenc: *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok.* Szerk. Szauder Mária. Bp., 1979. 545.

A kassai dóm és az Orbán-torony

épület tekintett az érkezőre, akinek feltűnhetett a várost akkor jellemző nagy építési láz is. Számos díszes főúri palota – a Barkóczy, Dóry, Klobusitzky, Orczy, Szirmay és Eötvös családok otthona – terpeszkedett három-négy középkori, keskeny polgárház telkén. *„De jaj annak, aki itt gyalog jár! – emlékezik Kazinczy. – Az apró hegyes köveken, mert ilyennel van kirakva a város, úgy elfáradtam máris, mintha egész nap homokon jártam volna.”*²

A tájékozatlanabb utazó a látottakból azt a következtetést vonhatta volna le, hogy Kassa ekkor, a 18. század végén ért

² uo. 547.

fejlődésének csúcspontjára. Ez egyáltalán nem volt így, s ezt Kazinczy is tudta. A város ekkoriban is fontos közigazgatási, iskolai és katonai központ, hivatalnokok, tanárok, diákok, katonák városa, de országos jelentőségű gazdasági szerepe már a múlté.

Messze az az idő, amikor Petrus Ransanus, a Mátyás udvarában járó történetíró azt írta Kassáról, hogy „*az egész országnak jelentős kereskedelmi központjaként ismert*”. A nyolc és fél ezer lakosú város – Buda után az ország második legjelentősebb helysége – elsősorban a Lengyelországgal folytatott kereskedelemnek és privilégiumainak köszönhető gazdagságát. A fordulat Mohács után következett be. Egyrészt a tengerentúli felfedezések átrajzolták az öreg kontinens kereskedelmi útvonalait, másrészt a városnak egyre jelentősebb katonai szerepet kellett vállalnia a három részre szakadt ország küzdelmeiben, s ezért nagy árat fizetett.

A 18. század végén mintegy 7200 lakosa van a városnak (Debrecennek ugyanakkor 30 ezer), négyötödük már katolikus. Lakói németek, magyarok, szlovákok, egymás nyelvét többnyire értve-beszélve. Számszerű megoszlásuk meghatározása hiteles adatok hiányában nagyon nehéz. A 18. században végbemenő gazdasági-politikai változások azonban mindenképpen a német elem újbóli megerősödéséhez vezettek. Az itt szolgáló, a birodalom távoli tartományaiból származó katonák és az ország messzi vidékeiről ide sereglő diákok tovább színesítették a város tarka nyelvi képét. Hetenként két alkalommal futott be utasokkal és levélpostával Buda felől a postakocsi-szolgálat delizsánsza, Eperjes felől pedig a bécsi járat kocsijai érkeztek; hangos kürtszavuk biztosított nekik szabad utat a városi nyüzsgésben.

A 18. század derekától kezdve Kassára is mind rendszeresebben látogattak el a német színtársulatok, melyek már a német színházi reform szellemét hozták magukkal: szakítottak a rögtönzött játékokkal, s egyre igényesebb műsorokkal léptek a közönség elé. A továbbfejlődésnek azonban egyre leküzdhetlenebb akadálya lett a megfelelő játszóhely hiánya. Ezért Pest-Buda, Pozsony és Nagyszombat után Kassán is elhatározták egy kőszínház felépítését. Ennek kezdeményezői a városba beköltöző nemesek voltak, akiknek hosszú harcot kellett folytatniuk a komédiásoktól idegenkedő városi polgársággal. Ez a küzdelem csak később, egy évtizeddel Kazinczy érkezése után hozta meg

Kazinczy ifjúkori arcképe

a maga gyümölcsét: az ország egyik legszebb és legnagyobb színházépületét.

Kazinczy Ferenc 1779. szeptember 9-én érkezett Kassára, hogy megkezdje joggyakorlatát Tarnói Milecz Sámuelnél, a tornai Keglevich-uradalom ügyészénél. Első kassai lakása tehát principálisának Malom utcai házában (ma 13. sz.) volt. Az egyemeletes lakóházat azóta többször átépítették, ezek során kapta emeleti erkélyét, s helyezték át bejáratát a szomszédos Sas utcába. Az emeleti lakás eredeti állapotában maradt, két

boltozatos szobája (itt lakott a principális) az utcára, a harmadik egy parányi udvarra néz (itt lakott a jurátus).

A Kassára érkező ifjú poggyászában ott a „vastag Huszti“, a magyar jog kézikönyve, s mellette „*vittem egyszersmind poétáimat is s tusomat, ecsetimet*“,³ vagyis nem mondott le eredeti terveiről, szívósan dolgozott elképzeléseinek valóra váltásán. Ebből a szempontból kassai gyakornokoskodása mindenképpen szerencsés volt. Principálisa, az evangélikus, szlovák lelkészi családból származó Milecz Sámuel, a „szép tartású, nemes izlésű férfi“ mellett nem volt sok munkája, többnyire periratokat másolt. Így ideje és módja lett arra, hogy kedvteléseinek éljen.

Mindenekelőtt kideríti, milyen könyvekhez tud hozzájutni a városban, ahol könyvesbolt még nincs, de a családi könyvtárakban talált értékes „zsákmányait“ – elsősorban kedvelt német íróit – behatóan tanulmányozza. Egyre többet foglalkozik fordításukkal. „*Kassának nem vala könyváros boltja* – írja a *Pályám*

³ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete. Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. 1979. 246.

emlékezetében –, de egy könyvkötőnél találtatának néha ócska darabok, s megpillantám nála Gessnert és a Gleim és Jacobi francia ízlésű levelezéseiket. Elkezdtém fordítani az idilleket és az Első Hajóst. Sőt írtam eredeti idilleket is.”⁴

Új utakon jár, társakra volna szüksége, akikkel megtárgyalhatná nehézségeit, kétségeit. De nincs szerencséje. Felkeresi Szontágh Sámuel, a kassai evangélikusok német lelkészét, csalódnia kell azonban a művelt, de konzervatív, bigott férfiúban. Az annyira tisztelt Baróti Szabó Dávidnál sem járt sikerrel, a költő nem tudta megérteni a német írókért lelkesedő és a fordítások fontosságát hangoztató fiatalembert. Szorosabb kapcsolat Kazinczy első kassai tartózkodása alatt nem is tudott közöttük kialakulni. Kassai joggyakorlatának ideje Kazinczy felvilágosult világnézetének kialakulása szempontjából azonban fontos állomás. Ebben Hajnalkőy János, a nagyműveltségű, Rómában tanult, franciául és olaszul beszélő, felvilágosult gondolkodású tornai plébános játszott meghatározó szerepet. A vele folytatott viták hatalmas lelki zavart idéztek elő a fiatalemberekben, és kétségek, belső vívódások nyomán alakult ki felekezeti ségen, dogmákon felülemelkedő deizmusa.

Az eseményekben gazdag kassai esztendő egy szép szerelmi epizódot is tartogatott Kazinczy számára. A szomszédban lakó Rozgonyi Erzsí lobbantotta lánggra érzelmeit. „Égtem, lángoltam érte – írja egyik önéletrészében –, s ő nem ellenzé, hogy szeressem, ő neki tetszett, hogy szeretém; oly boldogok valánk mindketten, midőn mellette ülék, midőn azt a vékony, négy ujjaimmal általfoghatott, hajlékony derekát körülöleltem, mikor szám ahhoz a barackorcáéhoz érhetett...”⁵ Kazinczy szerelme azonban – mint később is annyiszor – gyorsan ellobbant. Rozgonyi Erzsí viszont haláláig őrizte e szerelem emlékét, s akkor állt Kazinczy mellé, amikor annak a legnagyobb szüksége volt a segítségre: hat és fél éves fogsága idején.

Kazinczy első kassai tartózkodása 1780. október 18-án fejeződött be. Eperjesi, pesti joggyakorlatai s tanulmányainak befejezése után, 1784 végén tért vissza Kassára, amikor hosszú

⁴ uo. 545.

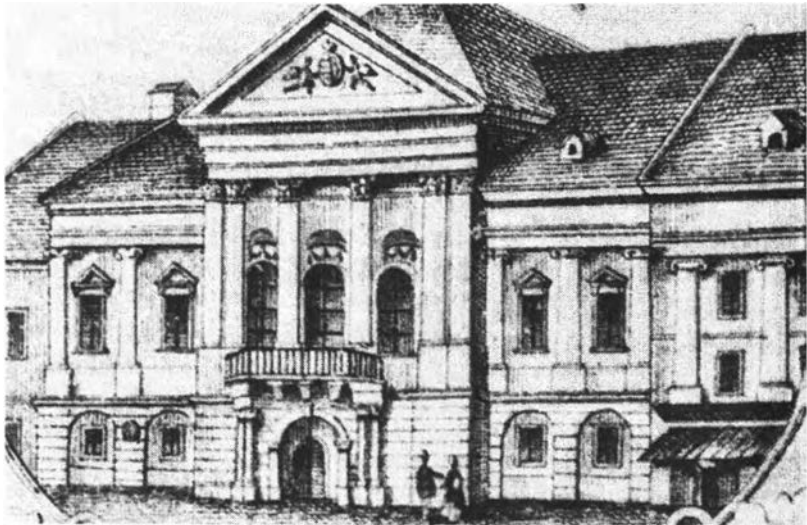
⁵ Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. Szerk. Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. 103.

huzavona után sikerült elérni, hogy Ferencet először Abaúj megye tiszteletbeli aljegyzőjévé nevezzék ki, majd megkapta a táblabírói címet is, végül a megye aljegyzője lett. Ekkor Kazinczy már a miskolci „Cosmopolita“ (Erényes Világpolgár) nevű szabadkőműves-páholy tagja. A páholy alapítója gróf Török Lajos, vezetői között ott találjuk még gróf Török Józsefet, Lajos bátyját, Vay Józsefet, Kazinczy barátját. 1785 nyarán Kazinczy már a páholy titkára.

Nagy ügybuzgalommal látott munkához a megyeház új és igazán impozáns épületében. Előjárói messzemenően meg voltak elégedve munkájával, annál is inkább, mert II. József rendelete értelmében a közigazgatásban a latin nyelv örökébe a német nyelv lépett, s a megye tisztviselői közül sem az alispán, sem a főjegyző nem tudott németül. Kazinczyt kiváló német tudása és megbízhatósága szinte pótolhatatlanná tette. Emellett kedvteléseikhez sem lett hűtlen, sokat olvas, fordít – és egyre több időt tölt a kassai társaságokban. A fiatal Kazinczy életében ugyanis fontos szerepet kapott a számára teljesen újszerű társasági élet. Gróf Török Lajos, Kácsándy László, Fáy László, Szerencsy József, a régi barát, iskolatárs Bárczay Ferenc és mások házában szívesen látott vendég lett a több megyében is ismert család művelt, mindig választékosan öltöző fia, akire minden bizonnyal fényes megyei vagy állami karrier vár, s aki verseivel, fordításával is elkápráztatja elsősorban a társaság hölgytagjait.

A fiatalember előtt egy új világ nyílt meg, az olvasmányaiból ismert irodalmi szalonok magyar változatának világa. Mindenekelőtt az itt megismert művelt, több nyelven beszélő, a német és a francia irodalomban jártas szép és ifjú hölgyek bővölték el hosszú évekre, nem egy esetben évtizedekre az író, aki különben sem lelte örömét a férfitársaságok szórakozásaiban, a kártyában, vadászatban, italozásban. A társaságok hölgytagjaival beszél meg irodalmi terveit, nekik olvassa fel műveit, fordításait, sokszor leveleit is. Ezt az együttlétet még szorosabbra kötötte a körében kibontakozó Rózsa-rend, a szabadkőművességnek ez az érdekes ágazata.

Kazinczyt a szalonok világának több nőtagjához fűzték – egyidejűleg is – ma már eléggé kibogozhatatlan érzelmi szálak. Érzelmeinek zűrzavarában maga sem tudott rendet teremteni.

Abaúj vármegye székháza Kassán

Házassági tervei előbb Kácsándy Zsuzsannával majd Radvánszky Polyxénával kapcsolatosak, de foglalkozik a megözvegyült Radvánszky Terézzel kötendő házasság gondolatával is. A kassai szalonok világa, a hölgyekhez való viszonyának kuszáltsága és érzelmi túlfűtöttsége szorosan kapcsolódik Kazinczy irodalmi munkásságához, elsősorban a Kassán megjelent két kötetéhez, Gessner idilljeihez és Bácsmegye leveleihez.

Önéletrajzában így szól erről az időszakról: „Bácsmegyeim után Hamletet adám ki, ahogy azt a német teátrumon játsszák, Pozsonyban 1790, s Stellát s a Wieland Diogenesét Pesten 1793–94, a Heliconi virágokat Almanach gyanánt Pozsonyban 1791, s fordítgattam mindazon nyelvekből, melyeket inkább vagy kevesebbé értettem. Mindez nem tetszik olvasóinknak; Bácsmegyei volt csemegéjek, mint tíz esztendővel ezelőtt Kartigám. [...] A hon elsőrendű tisztviselői két-három estve gróf Ráday második Gedeonnál, ki akkor assessor vala a királyi tábla mellett, s később koronaőr leve, gyülekezének fel, felolvastaták a könyvet s innen lesék, nyelviünk kevés idő alatt hová fog emelkedhetni. [...] Magam sem dolgozásomról nem tarték valami nagyot; hiszen az már tűzre vala

kárhozható, s elébb mint Bacsányi ítélte reá; sem a német munkáról, mely után azt csináltam. Nyelvünk még nincs elkészülve – mondám, s így a mestermű sem érdemelhet óhajtott javallást: mint érdemelhetne tehát a középszer munka fordítása? Csak az igazán jót kell fordítani, s az fényt vet a hibás fordításra is. Azért választám az említetteket, és amiket görögből, latinból, olaszból, franciából hoztam által.”⁶

A vármegyei szolgálat azonban nem volt felhőtlen. A császár rendeletei alapjaiban megrendítették a vármegyei közigazgatást, szolgálata népszerűtlenné vált, ráadásul Kazinczy alispánjával is ellentétbe keveredett. Így aztán, amikor Török Lajost nevezték ki a kassai tankerület főigazgatójává, s ő arra ösztönözte Kazinczyt, hogy pályázza meg az iskolafelügyelői tisztséget, a fiatal aljegyző hosszas töprengés után a vármegyei szolgálatból való kilépés mellett döntött. Előjárói mindent megtettek maradása érdekében, kilátásba helyezték főjegyzői kinevezését is, de Kazinczy tántoríthatatlan: *„Török Lajos alatt állhatni – írja – de elvonattatni a kedvetlentől ahhoz, ami nekem mindennél kedvesebb volt; minden vallásbeli honfiak nevelésére hathatni, s oly kiterjedő megyében, mint amely reám várt... – az a kinézés oly kedves, oly csalogató vala, hogy annál én kedvezőbbet álmodni sem tudtam.”⁷* Ebben az időben az Orbán-torony szomszédságában, a Fő utca egyik (ma 43. sz.) kétemeletes házában lakott. *„... mindketten egy háznál fogadánk szállást; gróf Török az első emeletben, én a másodikban azon háznál, mely ablakaival a Nagy utcára észak felé a Molnár utcaszögétől harmadik”⁸* (Gróf Török Lajos akkor hivatali előjárója volt, később apósa lett.) Ezt a házat a századok során legalább hétszer átépítették, a 19. században kapta neorokokó utcai homlokzatát.

27 éves volt Kazinczy Ferenc, amikor 1786 őszén kinevezték az ország negyedére – tíz vármegyére, valamint a jászok és a kis-kunok szabad kerületére – kiterjedő kassai tankerület iskolafelügyelőjévé. Erre a nagy felelősséggel járó, a józsefi reformpolitika ellentmondásosságára és a hazai fogadtatásra való

⁶ *Pályám emlékezete.* 344–345.

⁷ uo. 270.

⁸ uo. 292.

tekintettel igencsak kényes feladatra Kazinczy Ferencnél megfelelőbb embert nem is találhattak volna.

Kazinczyt elsősorban a francia és a német felvilágosodás pedagógiai elveinek beható ismerete, széles körű nyelvtudása, kiváló diplomáciai érzéke, munkabírása és szorgalma tette alkalmassá a feladatra. Törekvéseit és teljesítményét így foglalta össze: „*én a tanítás módját, amennyiben azt (nem lévén eránta semmi parancsolat kiadva) csak szóval tett tanácslásaim által tehettem, a mechanizmustól megtisztogattam, s a tanítókba a nevelés filozófiáját bővebb mértékben csepegtettem; én a német nyelvet, ezt a mostani fekvésünkre s az okosabb gondolkodásra nézve minden részre nem hajló hazafi érzése szerint oly szükségképpen*

megkívántatott tárgyat elébb vittem; de amellett a magyar nyelvnek gyakorlása és elterjesztése eránt is, mely a közönséges életben, az adásra és vevésre, a közönséges és személyes boldogulásnak ezen forrására elmúlhatatlanul megkívántató, az érzékeny hazafi előtt pedig, mint az, amely által az ő nemzete más nemzetektől legbizonyosabban megkülönböztetik, kiváltképpen becses, oly gonddal vigyáztam, hogy két érdemes tanítói a kassai normális királyi iskolának, Bálintffy és Wályi ezért a felséges helytartó Királyi Magyar Tanácsnak egyik rendelésében megdicsértettek; és ezáltal a hazának nevezetes számú alkalmas különbféle szükségéire megkívántatott polgárokat adtam...“⁹ A tanítói hivatásról is igen

**Kazinczy iskolafelügyelői
körlevelének címlapja**

⁹ Az én életem. 140-141.

korszerűen vélekedett: „Az a tanító, aki a gyermekekkel gyermeki módon tud bánni, aki gyermekké lenni nem átal; [...] az a tanító, aki a gyermekeket úgy tudja tanítani, hogy elfelejtik, hogy iskolában vannak, s azt vélik, hogy anyjoknak ölkben hevernek, aki előttök múlattató meséket beszél; az a tanító, aki tanítványainak fejeket és szíveket míveli, aki őket tanítja és javítja, aki őket nyájasan tanítja s javítja – az az a tanító, kire én oskolámat bizni óhajtanám...”¹⁰

Mégis iskolafelügyelői munkásságát érte, illetve éri mind a mai napig a legtöbb bírálat. A császár iskolareformjainak támogatásáért, ezen belül a német nyelv ügyében kifejtett véleményéért és tevékenységéért marasztalják el. A jozefinisták – köztük Kazinczy Ferenc is – úgy értelmezték a császári rendeletet, hogy a német nyelv a latin helyébe lép, a népoktatás nyelve egyébként nem változik, az marad magyar, német, szlovák stb. A német nyelvnek a latin helyett való oktatását gyakorlati szempontból vállalták, ugyanakkor messzemenően támogatták a magyar nyelv tanítását a népiskolák minden fajtájában. Kazinczy vállalta meggyőződését. „Vádlának, s még a jók is, hogy feledém kötelességemet a hazához, midőn azon nyelv tanulását sürgetém, mely előlni készüle a miénket. S vádolják-e az atyát, ki gyermekeivel német nyelvet tanultat, mert látja, hogy arra szükség van? Nem értem vádlóimat, de nem hiszem, hogy annak nézhessenek, ki hideg volt valaha a nemzet nyelvéhez. Ha kedves hivatalom teljesítése ellenkezett volna meggyőződésemmel; midőn főnótáriusnak már ki valék nevezve Abaújban, s mikor Vay József ugyanazzal kínálá meg Szabolcsban, s midőn értettem, amit monda, hogy innen inkább fogok emelkedhetni, úgy én nem léptem volna az iskolákhoz. Becsületes ember fizetésért nem bánik lelkiismerete ellen; én szentül teljesítém ellenkező tiszteimet, s így nyugalomban hallom a vádat.”¹¹

Kazinczy azonban nemcsak a nyelv dolgában kényszerült kemény küzdelmekre. Az ún. közös iskolák szintén a támadások középpontjába kerültek. A császár terveze a vegyes vallású helységekben kívánt közös (felekezetközi) népiskolákat felállí-

¹⁰ uo. 141.

¹¹ Pályám emlékezete. 344.

tani, amelyekben ugyanazok a katolikus és protestáns tanítók oktatják a katolikus és protestáns tanulókat az államilag előírt tananyagra, s a gyerekek csak a hittant tanulják külön.

A rendelet végrehajtása mind a katolikus, mind a protestáns egyházak kemény ellenállásába ütközött. Kazinczy nagyon sok időt és energiát áldozott a közös iskolák szervezésére, de sok esetben nem sikerült leküzdenie az egyházak ellenkezését. Büszkén gondolt teljesítményére: „én most, szolgálatom harmadik esztendejének végével, mind öszveséggel 124 oskolát s ezek közt 19 közöst, 2 félig közöst, 61 pápistát, 5 orosz, 25 lutheránust, 5 kálvinistát és 7 zsidót mutathatok;

holott ... 1786-diknek novemberéig, amidőn én hivatalomba léptem, mind öszveséggel 79 oskolákat, melyek között közös 2, orosz 5, lutheránus 2, zsidó 3, a hátralévők pedig mind pápisták valának, állítottak fel”.¹² Tehát 45 új iskolát tudott szervezni rövid idő alatt!

Kazinczy életének ez a fél évtized igen termékeny időszaka. Fáradságos utazásokkal, időigényes hivatali kötelezettséggel járó tisztsége mellett ebben az időszakban teljesedik ki fordítói, lapkiadói és szerkesztői tevékenysége. Hiszen Kazinczy Ferenc, Batsányi János és Baróti Szabó Dávid 1787 őszén alakítják meg a Kassai Magyar Társaságot, s jelentetik meg a következő évben a *Magyar Museumot* új fejezetet nyitva irodalmunk történetében. Batsányival való nézeteltérése miatt Kazinczy saját, nem ke-

¹² Az én életem. 140.

ORPHEUS.
 EGY
 HÓNAPOS IRÁS,
 A
 JOZAN.GONDOLKOZASNAK,
 IGAZABB IZLÉSNEK
 MAGYAR TÖRTÉNETEKNEK
 ELŐ-SEGÉLÉSÉRE.

XI. ADTA
SZÉPHALMY VINTZE.

TÁRSULAT
 A MUSEUM
 1868 ORSZ.
 JONYTARIFIL

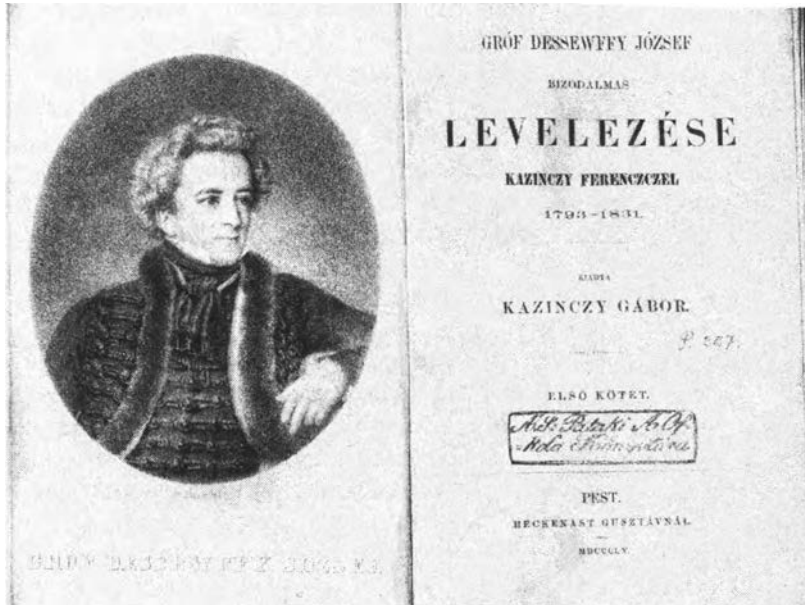
ELSŐ KÖTET.
 1790dik Jan. Febr. Marc. April.

KASSAN,
FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY
 Költőgével.

vésbé jelentős folyóiratot alapít, az *Orpheust*, bár írásaival továbbra is segíti a Museumot. S ugyanebben az időszakban terebélyesedik ki levelezése is, amely átszövi a magyar irodalom egészét. Mindez hihetetlen munkabírására, szorgalmára, elhivatottságára vall. Pedig az írók közben súlyos betegségek is kínozták, de ezek sem tudták megtörni. A törekeny testben szinte példa nélkül álló erők munkálkodtak.

Érdekes képet nyújt a két első önálló magyar irodalmi folyóirat összevetése. A *Museum* értékét elsősorban a közölt tanulmányok jelentik, az *Orpheus* erőssége az elevenebb, könnyedebb, az olvasó igényével, érdeklődésével jobban számoló hangvételben és té-

mákban van, útirajzok, irodalmi újdonságok, a közéletben való eligazodást segítő írások teszik a lapot szélesebb körben népszerűvé. A közölt versek mindkét lapban egyenlő színvonalon mozognak. Az *Orpheus* igazolta Kazinczynak az irodalomban betöltött vezető és irányító szerepét, de egyúttal arra is ráébresztette, hogy ennek a szerepnek a betöltése olyan anyagi áldozatokkal jár, amilyenekre ő nem vállalkozhat. A kibontakozó magyar irodalom olvasótáborra növekedett ugyan, de nagyon kevesen voltak hajlandók az irodalomért anyagi áldozatokat is hozni. Gátat jelentettek az elmaradott szállítási viszonyok, s bénítóan hatott az állami hatóságok akadékoskodása. A tekintélyes szerkesztő azonban munkatársak sorával épített ki életre szóló baráti kapcsolatot. Nem véletlenül emeli ki Kazinczy: „*Ez a két folyóírás, a Muzéum és Orpheus, hoza engem levelezésbe Horváth Ádámval, dr. Földi Júnossal, Daykával, Verseghyvel és másokkal. [...] s szívem Kisért és gróf Dessewffy Józsefért, ki még*

ekkor iskoláit járja Kassán, s már mutatá, mi vé emelkedend, még ma is azt érzi, amit akkor. Életemnek ők a legfőbb kevélységei; ők és azon kevesek, kik hozzájuk hasonlítanak.”¹³

A maga akkori irodalmi tevékenységét így foglalta össze: „Orpheusom és Hamletem megjelent Kassán 1790., de nem Macbeth is és a Medea Gotter után; azok kézírásban maradtak, s el vannak égetve; Helikoni Virágaim poetai almanachul, de szurtosan nyomtatva 1791. Pozsonyban; Diogenes Wieland után, Pesten, 1793.; Stella, Goethe után és vele a Vak Lantos, Veit Weber után, Pozsonyban 1793., Herdernek Paramithjei az Aszalai által fordított, általam megigazított Lessing meséivel, Bécsben, 1793., s fordítottam a Messiást hexameterekben, jambusokban, prózában; Emilia Galottit, Miss Sárát, Barnhelm Minnát, Lessing után; de amelyek többé – kivévén a Messiás némely töredékeit, prózában és jambusokban – meg nincsenek.”¹⁴ Ekkor alakult ki meggyőző-

¹³ Pályám emlékezete. 302.

¹⁴ Az én életem. 145-146.

dése a fordítások szerepéről, amit önéletrajzi feljegyzésében később így jellemzett: *„Láttam én mind előleg tekintve a dolgot, mind azon példákból, melyek megjelentek, hogy még nincs ideje jó eredeti darabokat adni, s hogy azt legjobbjainktól sem kívánhatjuk; láttam, hogy akkor még legokosabb volt jót fordítani, s minél jobban, hogy követésre méltó példáink legyenek, mind a teremtésben, mind a szólásban, s ízlésünk a kettő által megneemesíttessék. De aki mindig fordít, és csak fordít, aszerint jár, mint aki mindig mankón jár. Elveszti saját erejét.”*¹⁵

Ezekben az években gyakori utazásai miatt nem mindig volt Kassán bérelt lakása. Több ízben fogadóknban, mindenekelőtt a Fekete Sasban szállt meg, mely a megyeháza szomszédságában szintén ebben az időben épült. Már csak azért is említést érdemel ez a szálló, mert egy évszázada két emléktáblát is elhelyeztek az épületen. Az egyik Kazinczy Ferenc emlékét idézte, míg a másik Petőfire és Tompára emlékeztetett. A második világháború után ez a két tábla is áldozatul esett a nemzeti gyűlölködésnek. 1993-ban a Kazinczy Napok keretei között leplezték le Kazinczy Ferenc új emléktábláját, Bartusz György szobrászművész alkotását. De az író útirajzában megfogalmazott véleménye a szállóról nem igazán hízelgő: *„óvjon az isten minden utast tőle”* jegyzi meg róla.

Kazinczy utolsó kassai lakása (1790. január 1-jétől 1791 nyaráig) a mai premontrei rendházban (Fő u. 63. sz.) volt. Ez a hely dicsekedhet a városban a leggazdagabb múlttal. Valamikor a királyi ház, a „domus regia” állt itt, királyok, fejedelmek tartották itt udvartartásukat, majd száz éven keresztül a felsőmagyarországi főkapitányok székháza volt. I. Lipót a 17. század derekán a jezsuitáknak adományozta, s ők a rend feloszlásáig birtokolták. Ezután a város kezébe került, s hivatalnokok, tanárok vették bérbe az épület helyiségeit. Az első emelet első szobája *„a felső kapu felé a nagy utcára, mely szoba három mással együtt 1790-ben nekem... szállásom vala”*.¹⁶ Ebben az időben Kazinczy mellett Batsányi és Baróti Szabó is itt bérelt lakást, Kazinczynál sokkal szerényebbeket. (Kazinczy 220 forint bérleti

¹⁵ uo. 146.

¹⁶ uo. 100.

díjat fizetett, míg ők 60–60 forintot).

II. József helyzetének gyengülése, a rendeletei ellen kibontakozó országos méretű mozgolódás végül is meghátrálásra kényszerítette a császárt: 1790. január 28-án kelt leirata egy tollvonással semmissé tette majdnem egész életművét. Ez szinte gátszakadásként hatott: az egész országot elöntötte a nemzeti sérelmeket, érzéseket harsogó áradat, amely azonban több forrásból táplálkozott. Összekeveredett benne minden: a nemzet sorsa feletti ószinte aggodás, a magyar nyelv ügyének képviselője, a nemesi kiváltságok szűkkeblű védelme, a francia forradalom

keltette riadalom, a kalapos király sokszor emberi jogokat és méltóságot sértő politikájának elvetése, s nem utolsó sorban a felvilágosodás minden megnyilatkozásának tagadása. Ez az áradat mindent elsodort, ami az útjába került, rosszat, jót egyaránt. Elsodorta az iskolaügyi reformokat is.

Nehéz volt tájékozódni ezekben a hetekben. A rendeletek visszavonásának és a császár halálának várható következményeit Kazinczy sem tudta pontosan felmérni. A császár halálhíre 1790-ben Kassán, a vármegyeháza dísztermében érte utol, így örökítette meg a jelenetet:

„Abaújnak rendei március elsőjén gyűlést tartának. Inték kan-cellistámnak, tekintse meg az elkésett postát, s hozta leveleimet, újságaimat.

Viceispánunk, consiliárius Fáy Ágoston hosszasan terjeszte elő valamely tárgyat, s én megpillantván egy cikkelyt az újságlevélben, felállék, ketté-szakasztám ajakin a szót s felkiálték:

– A császár meghalt!

*Fel kelle olvasnom a cikkelyt, úgy kíváná minden.
– Nagy ember dőle ki. – Zajgás, hosszú zajgás s nagy zavar
követte szavamat.”¹⁷*

A katolikus klérus – elsősorban gróf Batthyány József hercegprímás – támadásainak hatására a helytartótanács 1791. április elsejei határozatával felmentette tisztségéből Prónay Gábor pozsonyi, illetve Vay István pécsi tankertületi főigazgatót, valamint Kazinczy Ferenc kassai iskolafelügyelőt, mindhármukat protestáns vallásuk miatt. A határozatot gyorsan végrehajtották. *„A rendelés mását gróf Török nekem ápril 11-én átküldötte Kázmérből Regmecre – emlékezik Kazinczy a szomorú eseményre. – Kedvetlen ember hozá, s hamar akarék tőle szabadulni. Az látni óhajtá, mint roskadok öszve, csaknem összeroskada, látván, hogy én nem. Hét testvér testvére valék, s ezerötyszáz forint jövedelemtől esém el, s oly hivataltól, melyet örömmel viseltem volna késő vén-ségemig; de én nem bérért szolgáltam.”¹⁸*

Kassai lakását még nyárig fenntartotta, reménykedve valamilyen megoldásban. Csak szeptembertől figyelmezteti levelezőtársait, hogy leveleiket már ne Kassára, hanem Regmecre címezzék.

Véget ért az író életének egyik legtermékenyebb, talán legboldogabb, s mindenképpen leggondtalanabb időszaka.

¹⁷ *Pályám emlékezete.* 326.

¹⁸ uo. 332–333.

Kováts Dániel

KAZINCZY ÉS SZÉPHALOM

„E világ minden zugolyái között, ó Széphalom, nékem te nevensz leginkább.“

Széphalom és Kazinczy neve teljesen összeforrt az elmúlt két évszázad során; az egyik név előhívja a másikat az irodalmunk történetében kicsit is jártas magyar ember tudatában. Már a kortársak is így látták. Berzsényi Kazinczyt keresi, amikor megkérdi *„Hol vagy te, Széphalom“*¹, Kölcsey számára Kazinczy *„Szent énekesse Széphalomnak“*², Bajza József szerint is szent lesz Széphalom neve, mert *„hosszú álom után“* ott *„zendült égi varázssal / A csalogány...“*³

A helynév Kazinczytól való, aki antik minták – Horatius, Cicero – nyomán vágyott egy csendes tusculánusra, kies helyen fekvő vidéki lakra, ahol menedéket talál az alkotáshoz. Jól fizetett tisztviselő volt Kassán, amikor 1790-ben anyja beleegyezésével a családi birtok egyik halmán, pár mérföldre a regmeci otthontól, tervezni kezdte az építkezést. Házassági tervei voltak; Radvánszky Polyxénát óhajtotta feleségül venni, s annak nővére ajánlotta, hogy apósa színeyi kúriáját tekintse min-

¹ *Berzsényi Dániel és Kölcsey Ferenc összes költeményei.* Unikornis Kiadó, Bp., 1994. 115.

² *Kazinczyhoz.* 1809. = uo., 131.

³ *Széphalom.* 1825. = *Bajza József összes versei és novellái.* Eötvös Kiadó, Bp., 2008. 35.

tának háza kialakításában.⁴ A Széphalmy nevet *Orpheus* című folyóiratának címlapján abban az évben már írói álnévként használta, s amikor 1793-ban megírta *Széphalom* című versét, amelyből mottónkat idézzük, már álltak a kilencszobás, rangosnak szánt épület falai. Közben elbocsátották iskolafelügyelői állásából, de az első irodalmi sikerek után még fontosabb lett számára az önálló otthon, s – mint önéletrajzában írja – „*az vala minden óhajtasom, hogy minél előbb ide költözhessem, s magamnak élhessek*”⁵. 1794-ben, amikor az épülő kúria körül kialakultak már angol ízlés szerint formálni kezdett kertjének körvonalai, kitétte kis birtoka határára a táblát: „*Abaúj Vármegye. Praedium Széphalom*”⁶. Sorsa azonban úgy hozta, hogy tizenkét évet kellett még várnia a beköltözésre!

A szépen indult közéleti és irodalmi pálya megtört, a fészekrakás lehetősége semmivé lett, amikor 1794. december 14-én Regmecen anyja házában Kazinczyt letartóztatták, Budára hurcolták, bizonytalan idejű várfogságra ítélték, amelyből csak hat és fél év múltán szabadulhatott meg. Amikor hazatérve először nézett körül a széphalmi telken, elkeseredve látta, hogy oltványait kivagdalták, kertjét parasztok szántották; a lakóházban öccse juhait tanyáztak, a trágya méteres magasságban töltötte fel a szobákat; a falakat összetartó vaskapcsokat kilopkodták. A teljes bizonytalanság évei következtek számára, hol Érsemjénben, hol Regmecen, hol barátainál húzta meg magát. Amikor 1804-ben feleségül kérte gróf Török Zsófiát, nem véletlenül hangzott a leány első kérdése úgy, hogy hol fognak lakni, mert bár Kazinczy kapott anyjától használatra némi birtokot és lábas jószágot, önálló lakása nem volt. Visszaemlékezésében keserűen jegyezte meg az író: „*Férj valék s atya már, s még nem vala semmim*”⁷. Csak amikor tiltakozást adott be az abaúji megyegyűléshez József öccsének a többi testvért kirekesztő manipulációja ellen, akkor szánta rá magát a család irányítását

⁴ Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. Szerk. Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. 479.

⁵ *Pályám emlékezete*. = Kazinczy Ferenc: *Verseik, műfordítások, szép-próza, tanulmányok*. Szerk. Szauder Mária. Bp., 1979. 343.

⁶ Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. 478. A *praedium* szabad nemesi birtokot jelent.

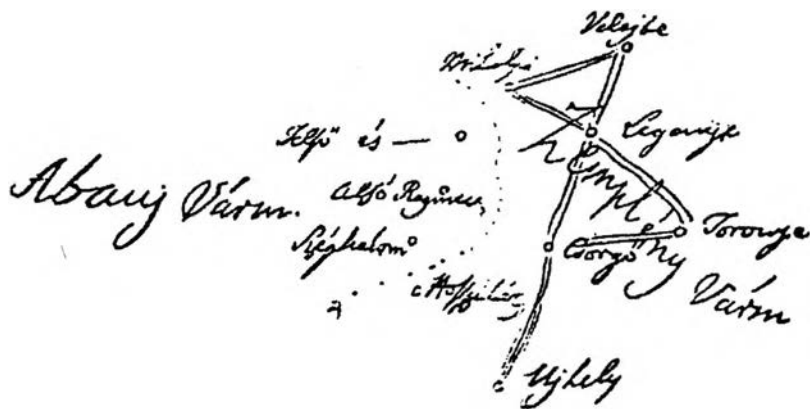
⁷ uo. 483.

kezében tartó édesanyja, hogy a néhány hónappal korábban előadott pontok alapján 1806 februárjában írott ajánlást adjon, milyen birtokrészeket enged át Ferenc fia számára.⁸ Ezt ő elfogadta, s kapott ezer forintot is, hogy a széphalmi házat lakhatóvá tegye.

Kazinczy vázlata Széphalom környékéről

Kazinczy birtokának összetételéről 1813-ból van részletesebb leírásunk, amikor anyja halála után a testvérek közötti vagyonelosztásról osztálylevél készült. Ebből kitűnik, hogy a szülőktől örökölt birtokok összesen 11.593 forint 1 krajcár jövedelmet hoznak, s ennek egy hetede (1656 forint 8 4/8 krajcár) esett egy-egy testvérrre. Idézzük a Ferencnek jutott birtokelemek leírását:⁹

„A' Ferentz Része fog állani ezekből: Széphalmon és Regmetzen:

Kazinczy vázlata Széphalom környékéről

⁸ uo. 417., 483.

⁹ Hőgye István: A Kazinczy-testvérek vagyonmegosztása 1813-ban. = Széphalom 15., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005. 43-44.

A' Széphalmi Curia, melynek ki terjedése meg határozottatott 6000 □ ölben.

Colonusok¹⁰ Regmetzen Bobkó János egész ház helyyes, Velejti János dettó, Timkó János dettó.

Zsellérek Széphalmon és Regmetzen: Szakszon György, Gotsik György, Krátskó Palkó, Kis Rusznyák, Hornyák György, Ragyák Mihály, Konder Mihály, Kesely János, Dobai Mihály, Béres György, Ilkó -. A' Kertész ház egy Zsellér helyett.

Majorság Szántó föld Regmetzen és Széphalmon mind a' 3 fordulóban öszveséggel 130 $\frac{1}{3}$ Hóld.

Majorság Kaszállók az 1ső Classisbeliekből¹¹ 52 $\frac{2}{3}$ Hóld, a' 2dik Classisbeliekből 58 $\frac{2}{8}$ Hóld.

A' Ritka hegyi Krumpli földekből 3 $\frac{1}{8}$ Hóld.

A' Liget erdő, mely most még Hericczel közösen biratik téssen öszveséggel 432 $\frac{4}{8}$ hóldat. Ennek fele pedig 216 $\frac{2}{8}$. Ez valamint eddig közösen biratott úgy ez után is a' 3 osztozó Testvérek között közösen hagyatik egyenlő jussal. Hogy mind az által ezen erdő egyik vagy másik atyafinak arbitrarie¹² való használása által mindnyájoknak kárára el ne pusztuljon, az ezen erdőben osztozó 3 atyafinak kívánságára annak ususába¹³ mind a' 7 Testvérek által ezenen oly regulatio¹⁴ tétetik, hogy azt sem egyiknek sem másiknak maga oktából használni vágatni szabad nem lészen, hanem csak úgy és annyiba, a' mennyibe azt magok között időről időre meg fogják határozni.

A' Ritka hegyen a' régi és újj fogás, valamint a' Mátyásházi Dézmás Szöllők még most közönségesbe hagyatnak, és a' 3 Testvérek a' 9^{ad} fognak egyformán osztozni, Szabadságokban fog m. a. állani, hogy ezen két rendbeli dézmás szőlőket jövendőben magok közt fel osszák.

A' Ritka hegyi 24 Kapás Majorság szőlőből $\frac{1}{3}$ az az 8 kapás.

A' Préda hegy és Kováts Vágási pusztuló állapotban lévő Erdőnek használása is a' Condividenseknek¹⁵ in Communi¹⁶ hagyatik.

¹⁰ jobbágyparasztok

¹¹ osztályúakból

¹² önkényes

¹³ használatára

¹⁴ szabályozás

¹⁵ társtulajdonosoknak

¹⁶ közös használatában

Igy szintén minden némű regale beneficiumiok¹⁷ u. m. Kortsmák, Ser és Pálinka házak, Vízi malmok s a' többi a' 3 Convididenseknek közösbe assignáltatik,¹⁸ oly móddal, hogy most ugyan egy eszten-deig a' jövedelmen osztozzanak, de a' malmokra nézve eszten-dő elforgása alatt közelebről meg tudván, hogy melyiknek mennyi jövedelme légyen a' 3 vízi malmokat akkor Zemplén Vármegye mostani Substit. V. Ispány Tek. Szemerei Szemere István és Abauj Vármegyei Fő Notárius Tek. Kóji Comáromi István Urak és kedves Atyánkfiai mint e' végre általunk most előre ki választott Arbi-terek¹⁹ Cooperatiójával²⁰ maguk között fel fogják osztani.

Ezek pro Commoditate²¹ assignáltatván²² az A' Regmetzi és Széphalmi jószágból, ezeken kívül még azon rész jószágokból, melyek a' Regmetzi 3 rátához pótlásul tétettek, nyílhúzás által jutott ezen rátára²³:

A' Petneházi jószágnak hason fele a Sikei, Vidi és Rohodi ősi eleink osztájából fen lévő lignatiobeli²⁴ jussal együtt. A' Kis Tárkányi Portio egészen.

Az Ujj Hellyi Köves hegyi Szabad Szöllő, az Ujj Hellyi Ungvári pinczével és pótlásul Regmetzen azon Csisznyi Bodnár György nevű egész ház helyű Colonus, mely a' 3 Rátára jutott Colonusokból fent maradtott."

A korabeli termelési és értékesítési viszonyok mellett a Kazinczy Ferenc tulajdonába került birtokrész nem számított jelentősnek; évi jövedelme nem haladta meg kassai iskolafelügyelőként kapott állami fizetését, emellett teljesen bizonytalan volt, ha tekintetbe vesszük a gazdálkodás konjunkturális jellegét, az időjárás és a piaci viszonyok által való meghatározottságát. Mégis: itt és ilyen körülmények között kellett az írónak a maga és családja oltalmat nyújtó fészket megteremtenie. Elmondhatjuk: nemcsak az otthonteremtés, hanem utána az ott-

¹⁷ földesúri haszonélvezetek

¹⁸ kijelöltetik

¹⁹ döntőbírók

²⁰ közreműködésével

²¹ a megállapított mérték szerint

²² kijelölvén

²³ hányadra

²⁴ fakitermelési

hon, a család fenntartása is folyamatosan emésztő gondokkal járt, aligha festhetnék idilli képet róla. Pedig festői a táj, történelmi emlékekben gazdag a környék, szépek a jövőre vonatkozó tervek, ígéretes a családi boldogság.

Próbáljuk Kazinczy megnyilatkozásai alapján jellemezni a helyzetet!

Kazinczy Kis Jánosnak 1806. június 16-án Széphalomról keltezett levelében számolt be részletesen élete új fordulatáról. Érdeemes ezt hosszabban idézni:²⁵

„Én Mártiusban örökre elhagyám Ér Semlyént, 's Jún. 10dikén ide költöztem Kázmérből. Széphalom Sáros-Patakhoz 3, Sátor-Alja-Ujhelyhez és Borsíhoz pedig egy órányira fekszik. Abaujban ugyan, de csak ötszáz ölnyire sincs házam Zemplénynek széléhez. Sáros-Pataknak nem csak a' Collégiuma, hanem a' Rákócziak' vára és hajdani legfényesebb lakozások is adtak nevet; Ujhely (mellynek epithetuma²⁶ a' Sátor-Alja, minthogy Sátor forma hegy alatt fekszik) Zemplény Vgyének²⁷ gyűléseket tartó Városa, és arról nevezetes, hogy a' Magyar Hazában itt predikáltatott legelőbb a' Luther uj és eggyzersmind ó tudománya. Borsiban Zrinyi Ilona szült egy nagy fiat (II. Rákóczy Ferencet). Hadd ismertesselek-meg az egész fekvéssel:

²⁵ Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi dr. Váczy János. (A továbbiakban: KazLev.) IV. kötet, Bp., 1893. 198–200.

²⁶ jelzője

²⁷ vármegyének

Széphalom mintegy 20 házból álló *praedium*. Halmán napkelet felé áll ide rajzolt házam, 150 ölnyire az ország' útjához; a' közt semmi fa nem lepi el, hogy a' kinézés szabadon maradjon. Látom tehát Újhelynek tornyát, Borsinak omladékát, a' két Toronyát, Hosszú-Lázt, Csörgőt, Legenyének és Lasztócznak parton épült Kastélyait (mellynek utóbbika a' Kazinczy Péteré), Mihályit és a' két Regmeczet. Kázmér 2 óra hozzám, de el fogják a' hegyek. Nyugot felé pitvaram ajtajából sivatag, erdős, de szép formájú nagy hegyeket látok. Bérczek nincs messzebb hozzám 1 ½ órányinál, szőlőm pedig egy fertálynyinál. Toronya még egy része a' Nectárt termő Hegyaljának. Szép szőlejí hegyei előttem a' szerint nyúlnak-el, mint egy lefelé tartott szellőztető (Fächer; eventail)²⁸, 's közttem és Toronya közt egy órányira a' legszebb rétség, azután pedig szép mivelésű földek fekszenek, 's Legenyétől, Csörgőn keresztül Újhelyig megyen a' Chaussée²⁹. Látok minden szekeret, üveg által³⁰ pedig sokszor ki is ismerhetem. A' birtok kicsiny, de szép. Horátnak szavai: Hoc erat in votis modus agri non ita magnus etc.³¹ egészen ezt a' kis birtokot festi. Tibur³² és Praeneste³³ nem lehetett szebb. [...] Magam azért vagyok itt, hogy e' nyaran lakhatóvá tégyem házamat. Az épület, úgy a' mint ide festém, áll zsindey és boltozat alatt, de az ablakok és ajtók 1794 olta felveretlenül állottak. Ha a' szerencsétlen történet Budára, Brünnebe, Kufsteinba 's Munkácsra nem vitt volna, régen itt fogtam volna lakni már."

Szentgyörgyi Józsefnek pár nappal előbb azt írta: „Sem ajtóm nincs felverve, sem ablakom: de az építés' gondjai azt kívánják hogy jelen légyek, 's jelen leszek. Ha Napoleon tavalý sok ideig sátor alatt ülhetett, még pedig a' hives és nedves holnapokban,

²⁸ legyező

²⁹ [soszé] országút

³⁰ távcsővel

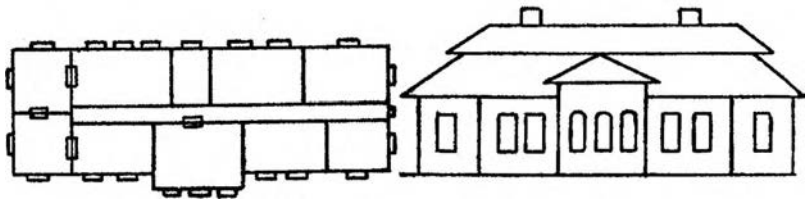
³¹ Idézet Horatiustól. Bede Anna fordításában: „Erről álmodtam mindig: kicsi, egyszerű birtok“.

³² Az ókorban Róma felkapott nyaralóhelye; háza volt itt Horatiusnak, Hadrianus császárnak és sok más előkelő embernek.

³³ Horatius szerint a „hűs Praeneste“ vetekszik a rómaiak legkedveltebb üdülőhelyeivel, Tiburral, Baiaeval.

miért ne én a' hévekben a' bolthajtás alatt? ... Melly szerencse, hogy lóháton nyargalás nélkül két óra alatt Sophiemnál lehetek!"³⁴ Mivel kevés jövedelme, készpénze volt, az építkezés nehezen haladt, gyakran szükségét látott. Hét esztendő múltán is úgy nyilatkozott Kis Jánosnak: „Édes barátom, minden öszveesküszik ellenem, hogy erszényemet jobb karba ne tessesem, gyermekeimnek ne kereshessek. [...] Nincs pénz az emberek közt. Mint két esztendő előtt az vala szerencsétlen, aki a' kész pénzből élt, úgy most a' producens³⁵ az. 'S én most kezdek. Öszve kell szednem lelkemnek minden erejét, hogy sorsomat békével tűrjem.”³⁶

A következő évben, 55. születésnapján Horváth Ádámnak írt levelében nagy részletességgel írta le életkörülményeit, anyagi helyzetét; házának alaprajzát és külső képét is közölte vele: „én illy házat építetek Széphalmon egy akkor tuskékkal benőtt tetőn.”³⁷

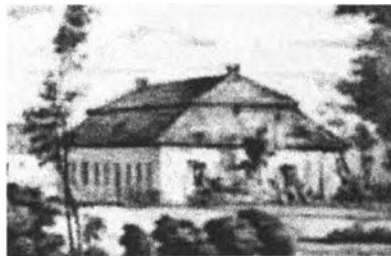
Keserűen említi, hogy Sárospatakon kéziratos névtelen gúnyiratot terjesztenek róla, „hogy kastélyom vakolatlan, sindelye lyukas, és hogy ebédlőmben állott a' lovam, 's magam hányogattamki ganaját.” Bevallja azonban: „Házam vakolatlan, és még úgy marad jó ideig, mert az okosság úgy kívánja, 's új rendbe akarom venni. Levettetem kettős fedelét is, hogy gyékénnyel fedettessem be, melly legtartósabb és legbátorságosabb fedél a' tűz ellen. Nálunk ismeretlen dolog a' cseréppel fedés, a' zsindely pedig, még ha fenyő is, nem érdemli, hogy vele fedjek; íme ez már romlik, pedig csak

³⁴ KazLev. IV. k. 184. Sophie, ekkor tízhónapos kislányukkal, Kázmérban a szüleinél lakott.

³⁵ termelő

³⁶ 1813. július 12. KazLev. X. k. 486.

³⁷ KazLev. XII. k. 142.

Kazinczy egykori háza

A Kazinczy-emléksarnok

1791. oltá áll.“³⁸ Megnyilatkozásaiból megtudjuk, hogy nem tette lakhatóvá a teljes épületet; annak déli (a rajzán bal kézre eső) két szobájában alakította ki háló- és dolgozószobáját; ezek helyén áll 1873 óta az Ybl Miklós és Szkalniczky Antal tervezte emléksarnok.

Leveli évről évre tele vannak panasszal a rossz termés, az alacsony gabona- és borárak miatt; többször tett kárt mellék-épületeiben a tűz, feltörték pincéjét, beomlott jégverme, vermei feláztak, meglopták erdejét, s a pénz ismételt leértékelése is nagy veszteségeket okozott. Bérlői a gyenge termés miatt alig tudtak valamit fizetni neki. Az állam utólag is többször pénzt követelt tőle rabtartása költségeként; kölcsönöket kellett fölvennie, s nehezen tudta törleszteni ezeket. Rummy Károly Györgynek írta: „Magam, mint kedves barátom tudja, szegény vagyok, s most különösen, mert egy év óta hogy bécsi utamról visszaértem, semmit sem győzők. [...] Ez idei aratásom magamnak se lesz elég, s mint tavaly, az idén is négy hordó borra számíthatok, holott nyolczvanra is lehetett volna kilátásom. Sertéseimet júliusban eladtam s még mindig van fizetnivalóm Bécsbe. Egyik napról a másikra éldegelek csupa szerencsével s az ég irgalmából.“³⁹

Megcsalta a valóság a könyveinek kiadásához fűzött reményeit is. „Azt hittem, édes barátom – írta Dessewffy Józsefnek –,

³⁸ uo. 144–145.

³⁹ 1815. aug. 29. KazLev. XIII. 126. A bécsi fizetnivaló a rabtartás költségeire utal, amellyel még mindig tartozott.

hogy IX Kötet írásaim⁴⁰ egy két ezer forintot hoznak-e, hogy hat vagy hét ezer [frt.] adósságomból valamit lefizethessek. 31 exemplárt⁴¹ ingyen oszték-ki, 's kérdd, kérlek, hány forintot vettem be? Ötvent."⁴² Kénytelen volt napidijasként a sátoraljaújhelyi megyeházán elvállalni a levéltár rendezését. „Én Február 18d oltá csaknem megszakadás nélkül itt vagyok – írja Újhelyből Kiss Jánosnak –, 's Archivumunkban hozok helyre némelly rendetlenségeket. Eleget vonakodtam ezen Munka alól... Belé fogván, gyönyörűséggel viszem. Eszt. alatt kész leszek vele. [...] Széphalom ide csak egy óra, gyalog a' réten szép sétáló, szekerútja hosszabb és rosszabb; 's így ki és be inkábbára gyalog megyek, 's oly erőben, hogy sohol meg nem kell pihennem, pedig Octób. 27d. belépek a' 67dikbe. Feleségem maga viszi gazdaságomat 's házam' terheit, mellyek bátyjának kegyetlensége miatt képzelhetetlenek. [...] Két fiam Patakon tanul; az egyike Rhétor, az ifjabbik Grammatista. Mi lesz belőlük, megmutatja az idő. Nem rossz fejek, nem rossz gyermekek.”⁴³

Hosszas perben állt sógorával, aki nem akarta felesége örökségét kiadni. Egy évvel halála előtt keserűen fakadt ki emiatt: „Az én sorsom valóban méltó, hogy még a' pogány is szánjon, annál inkább a' jók, kiknek lelkek iszonyodik az igazságtalanságtól. Hetvenegyedik esztendőmet élem, hét gyermek atyja vagyok, annyi esztendő oltá szenvedem az Eperjesi a' Királyi 's a' Septemvirális Táblák által megismért kínzásait a sógoromnak... Ott állok tehát, a' hol ezelőtt 13 esztendővel, 's a' sógorom kaczagja hogy szükségét láttam, 's feleségem öröksége kikeresése miatt magamat gaz adósságokba vertem, a' sajátom nagy részét elidegenítettem.”⁴⁴ Kazinczy állandó anyagi fenyegetettségét, családfői gondjait számításba kell vennünk, amikor a széphalmi negyedszázad eseményeit és teljesítményét értékeljük. Kisfaludy Károlynak írva – még 1822 decemberének végén – így jellemezte helyzetét: „Perem, mellyet gyalázatos és istentelen ravaszkodásokkal vonnak,

⁴⁰ 1814-ben, 1815-ben és 1816-ban Pesten Trattner Jánosnál megjelent Kazinczy Ferencz Munkáji. *Szép literatura* sorozattal kilenc kötete.

⁴¹ példányt

⁴² 1816. nov. 25. KazLev. XIV. k. 450.

⁴³ 1825. október 2. KazLev. XIX. k. 419–420.

⁴⁴ Levél Bárczay Józsefnek 1830. június 6-án. KazLev. XXIII. k. 396.

gondjaim ezekkel a' szeretett sok gyermekekkel, gyakor ide oda járkálásom, az Ujhelyi nagy Archivum' rendbe szedése, előregedett napjaim, nem engedik, hogy én csak azt is adjam, a' mit ezelőtt tíz évvel adhattam volna."⁴⁵

Kazinczy szerencsés lelkialkatára vall azonban, hogy a legnehezebb időkben, a legrosszabb körülmények között is megtalálja a feloldódást, az öröm forrásait. 1813-ban Tatay Jánosnak azt írta: „Czifrán kezdett házám a' halom ormán vakolatlanul áll még, 's még pusztaság van körülte.“ Rögton hozzátette azonban: „De sok szerencsétlennek áldása áll rajta, 's ez elég fény.“⁴⁶

Fényt elsősorban felesége és gyermekei vittek a széphalmi hétköznapiakba. A nála 21 évvel fiatalabb asszonyról, Török Sophie-ról Kazinczy azt írta Berzsenyi Dánielnek, hogy „Nékem a' jutalmazni szerető ég egy anygali lelkű asszonyban adta-meg a bért...“ S hozzátette: „Ő feleség, anya, még pedig szoptató-anya, 's házi-asszony; csirkéiben gyönyörködik, nem a' kártyában,

Kazinczyné Török Sophie

mellyet velem együtt nem is ismér, 's itthon szeret ülni, nem másutt futkosni. [...] Termetes mellye, keze, lába, gyönyörű volt szintén az irigységig: képe bizarr, de nékem kedves, igen kedves. Magyarúl, németül, franziául 's tótul beszéll; nincs benne semmi szesz; az az ajándéka van, hogy mindentől szerettetik...“⁴⁷ Első kislányukat, Iphigeniát ugyan egyéves korában elvesztették, s szomorú szívvel temették el kertjükben, Sophie azonban további hét gyermeknek adott életet. Az író egyik Gyulay Karolinának írt levelében 1819

⁴⁵ KazLev. XVIII. k. 226.

⁴⁶ 1813. máj. 24. KazLev. X. k. 384.

⁴⁷ 1809. febr. 14. KazLev. VI. k. 225-226.

karácsonyán így jellemzi otthonukat: „*Én az az atya vagyok, a' kit Nagysád mindég gyermekei közt találna. Fekve írom e' leveletem, 's ez a' sok gyermek ágyamon 's asztalom körül zsi bong; Emil copertákát vagdal, Thalie olvasgat, 's mutogatja a' mi szépet benne lel, 's éteti Phygit és Bálintot; csak Antonin nincs köztök, az a' szakács fijával kiment a' hóban vagy szánkázni vagy golyókat csinálni.*”⁴⁸ Itt nem említi a legnagyobb leányt, a 12 éves Eugéniát, valamint a legkisebb fiút, Lajost, aki a következő évben, 1820-ban született meg. Emil ekkor nyolcéves volt, Thália tíz, Anna Iphigenia kettő, Bálint egy, Antonin pedig hat.

Gyermekeit otthon nevelte. Wesselényi Miklósnak meg is írta (elsősorban Eugénia lányára gondolván): „*Kiadni kezeimből gyermekeimet soha nem fogom. Sem erszényem nem engedi hogy Bécsben neveljem, sem szívem; nem lehetek el nélkülok; és mit ér az a' Bécsi nevelés! nem magyaroknak neveltetnek ott, hanem németeknek, mellynél én irtóztatóbbat nem ismerek... A' Bécsből jövendő nevelő 's feleségem és én francziául fogunk szóllani, 's így gyermekeim belé jönnek a' nyelvbe. Lesz Muzsikát 's festést tanító is.*”⁴⁹ S valóban időről időre beszámol levelezőtársainak gyermekei előrehaladásáról, tánc- és zeneleckéikről, olvasmányaikról, a képzőművészet és az irodalom iránti érzékükről. A fiúkat később a pataki kollégiumba küldte, ahol – mint Döbrentei Gábornak írja – Emil és Antonin „*nagy reményű gyermekeknek tartatnak*”, Kézy professzor házában laknak. Hozzáteszi azonban: „*Ha erszényem engedé vala, nem volnának Patakon... Bécsbe küldeném, hogy franczia nyelvet és Emil festést is tanuljon, mert arra szokatlan hajlandósága van.*”⁵⁰ Egy évvel később arról olvashatunk: „*Zseni leányom Gróf Dezsőffy Józsefnél van Kassán... Thalie most Aug.-ban jöve haza Krassó Vármegyéből; Emil első esztendei Syntaxista, Antonin Conjugista Patakon; a' három kisebb itthon van, 's Lajos 3 esztendővel és 2 holnappal most kap az Abéczébe játékkal, minthogy azt Bálint már tudja.*”⁵¹ A két nagylányt gyakran küldte baráti, rokoni házakhoz nevelődni

⁴⁸ KazLev. XVI. k. 549.

⁴⁹ 1814. dec. 25. KazLev. XII. k. 279.

⁵⁰ 1822. jún. 18. KazLev. XVIII. k. 95.

⁵¹ Bay Györgynek 1823. dec. 30-án. KazLev. XVIII. k. 482.

azért is, mert otthon szűkében voltak a kenyérnek. Klára húgánál tartózkodó Eugénia lányának írta Kazinczy Göncruszkára 1825 februárjában: „Hogy mind te mind Thalie Ruszkán maradjatok, az nagyon bölcs gondoskodása Asszonyotok Néneteknek, 's ti ezért nagy köszönettel tartoztok, ha tőlünk el vagytok is szakasztva. Az én inségem most igen nagy, míg az Isten az én órámat is elhozza.“⁵² Klarához meg így fordul: „Zsenit és Thalit nem csak el nem hozom, Édes Klárim, de Te nekem valóságos grátziát⁵³ teszesz, ha őket az Executióig⁵⁴ megtartod. Bizony én nekik enni is alig tudok adni. 'S irtóztatóság, midőn nevedő gyermekimet koplalni, rongyosan látom a' más istentelensége... miatt.“⁵⁵ Ugyanakkor gyakran és szívesen számol be gyermekei fejlődéséről, tehetségéről. Kölcsey Ferencnek 1816 áprilisában büszkélkedve írta: „Eugénie képzelhetetlen örömeket ad, Thalie sincs talenterek nélkül, Emil még csak most kap a' tanulásba. [...] A' feleségem tüköre az Asszonyoknak: csudálni kell melly türelemmel viszi tanítói kötelességeit. Nagyon kemény a' gyermekekre, és mégis szerettetik.“⁵⁶ 1827 januárjában ezt veti papírra: „Bálint és Lajos sok jó jeleit adják, hogy fejek lesz, Bálint pedig hogy szeretni is fog tanulni. Hogy most 13 nap otthon valék, olykor magától veve elő könyvet, 's olvasgatott. ... A' két fiút magam leczkézgettem.“⁵⁷

Házukat, környezetüket patriarchális közérzet jellemezte. „Mi embereinknek, cselédjeinknek atyja 's anyja vagyunk, 's Sophie betegeinket orvossággal, étellel tartja, 's egy úgy nevezett jobbágyunk' csecsemője, kinek anyja megbetegedett, míg rendelés tétethetett eránta, Sophiemnek tejével élt együtt Eugeniánkkal.“⁵⁸ Egy másik jellemző esetet is elbeszél Kazinczy: „Sophie Kázmérből jött haza 's egy csoport fáradt asszony kitért előtte. S megállítá szekerét 's felvette valaki felfért. [...] Elhültem, mennyi népet hoza Sophie.“⁵⁹

⁵² KazLev. XIX. k. 305.

⁵³ szívességet

⁵⁴ ítélethozatal; Kazinczy sógorával való porének lezárására gondol.

⁵⁵ 1825. febr. 23. KazLev. XIX. k. 292.

⁵⁶ KazLev. XIV. 129–130.

⁵⁷ Kazinczy Klárának írta ezt Újhelyből. KazLev. XX. k. 177.

⁵⁸ Levél Tatay Jánosnak 1813. máj. 24-én. KazLev. X. k. 384.

⁵⁹ Gr. Gyulay Karolinának írta 1814. nov. 11-én. KazLev. XII. k. 176.

Fiatal házasként, egy évvel Széphalomra költözésük után örökítette meg Kazinczy a következő jelenetet: *„Nekem nagy szerencsétlenségem, hogy ott a’ hol körültem mozognak, dolgozni nem tudok. Nevetnél, mint járok, midőn ez az angyali lelkű teremtés, nem gondolván vele, akár jó alkalmas pillantásban, akár nem, mint kezdi-el olvasni a’ mi lelkét nagyobbban megillette, vagy mihelytt ablakom alatt gyöngy tyúkjá vagy gór csirkéjinek egész nagy serege csak egy hangot ad is, hogy szökik-fel, ’s mint hint neki morzsalékot, ’s székemet mint mozdítja-ki, mert azok az ő gyermekei. Illyenkor sokszor rám száll a’ gonosz lélek, ’s ki akarok fakadni: de ha a’ Goliáth leterítője’ hárfája Sault megnyugtathatta: mit gondolsz, mit tehet az én életem Angyalának csak egy tekintete is? Duzzadtságom mosolygássá vál, ’s sírok örömben, ’s áldom az Istent, kinek mindenhatósága az asszonyi lélek’ szépségét tudta alkotni.“*⁶⁰

Kazinczyék bútorai⁶¹

Az is kitűnik a levelekből, hogy Sophie igyekezett biztosítani a nyugodt otthont, az alkotó légkört férjének. S a feleség, a múzsa alakja nemcsak a levelekben, hanem Kazinczy költészetében is megjelenik, többek között *„A kötés napja“*, *„Az én boldogítóm“*, *„Az ő képe“*, a *„Feleségemhez“* című versekben. Az *„Egy Arcashoz“* című költeményében 1811-ben idilli képet fest otthonáról: *„Még messziről meglátja házamat / Egy dombnak ormán, mely a kis falu / Felett emelkedik, s a nem kis ablak / Setétgyűlölőt sejtet meg vele. / Egy kedves asszony, két szép kisedével, / Kiknél még Guidó sem fest bájosabbat, / Híven fogadja vendégét, ha szív / Vezérli hozzánk, és ha szívre vágy / Nem a szokás vak babonáira.“*⁶² S már akkor kinyilvánítja, hogy elfo-

⁶⁰ Kis Jánosnak 1807. jún. 22-én. KazLev. V. k. 98–99.

⁶¹ A Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum kiállításán.

⁶² Kazinczy Ferenc: *Fény és homály*. Válogatott költemények. Miskolc, 2000. 82–83.

Kazinczyék bútorai

gadja vidéki magányát: „Nem fénylek én, s én azt nem fájlalom;
/ Fény s nagyvilág énnékem Széphalom.”⁶³

Talán nem tévedünk, ha ebben az utóbbi megfogalmazásban látjuk Kazinczy Ferenc széphalmi negyedszázadának lényegét: az anyagi gondokkal dacolva, a család kötelezettségeit és örömeit vállalva megteremti azt az irodalmi műhelyt, amely által a nagyvilág beköltözik otthonába, s ahonnan fények indulhatnak szerteszét. Hiszen itt, ilyen környezetben, ilyen körülmények között születnek meg a korszakfordító kezdeményezések, a jeles művek, a felbecsülhetetlen inspirációk. Ha csak futólagosan tekintjük át az 1806 és 1831 közötti 25 évben végbement eseményeket, amelyek már az irodalomtörténet-írás lapjaira tartoznak, máris megértjük Széphalom jelentőségét.

1806-ban bontakozott ki első nagy vitája Csokonai körül, az ún. *Árkádiai pör*. A debreceniek félreértették Kazinczynak a

⁶³ uo. 75.

költőbarát sírfeliratára vonatkozó javaslatát, s a kialakult heves és durva hangnemű vita kétféle ízlés megütközése volt. A nyelv kérdésében Révai József szemléletét fogadta el; a fiatal íróbarátaiból megalakul Kazinczy pesti triáza (Horvát István, Szemere Pál, Vitkovics Mihály). 1808-ban megírta *Tübingai pályaművét*, hogy kifejtse: nyelvünk és irodalmunk értéket képvisel, s képes a fejlődésre. Fokozatosan kapcsolatba lépett kora jeles íróival, újraszótta a szerkesztőként kassai éveiben kezdett s fogsága miatt megszakadt hálót. S bár Németh László a kassai „tekintélyes ifjú”-ról írta, hogy „Ő az irodalmi élet telefonközpontja; nem lehet jó huzal, amely nem ebbe a központba fut”,⁶⁴ ez a megállapítás kiterjeszthető az első széphalmi évtizedre is; kiterjedt levelezése erről tanúskodik.

Az igényt, hogy a nemzeti művelődést a nemzeti nyelv fejlesztésével lehet fellendíteni, korábban többen megfogalmazták,

megjelentek már elméleti munkák, tömegesen alkottak új szavakat, amikor Kazinczy költeményei - a Vitkovicshoz írt episztola meg a *Tövissek és virágok* címmel 1811-ben Sárospatakon kiadott esztétikai epigrammái - kiobbantották a nyelvújítási harcot; meg kellett vívnia egy újabb tollcsatát az irodalmi nyelv és stílus megújításáért. Az elsősorban őt támadó gúnyiratra, a *Mondolatra* (1813) ugyan Kölcsey Ferenc és Szemere Pál válaszolt (1815) még maróbb iróniával, de a harc mérlegét végül Kazinczy vonta meg a nyelvújítás ellenzői (ortológusok) és hívei (neológusok) közötti kiegyezést

⁶⁴ Németh László: *Az én katedrám*. Tanulmányok. Bp., 1969. 183.

szolgálva.⁶⁵ „A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísz a nemzeteknek – írja Kazinczy –, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője. Érti ezt mind az egyik fél, mind a másik, s szereti a nyelvet szent hazafisággal; abban hasonlanak meg, hogy míg az egyik azt elváltozásától s elkorcsosodásától félti, a másik annak elváltozását, azaz haladását még óhajtja is; s ő is retteg ugyan elkorcsosodásától, de a mások szép és hasznot neki is ígérő példájoknak követését, ha az nem egyéb, mint saját erejének kifejtése és gazdagítása, elkorcsosodásnak nem tekintik.” Véggkövetkeztetése az: „Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával.”⁶⁶ A kérdésre, hogy mi szabad az írónak, ez a válasza: „A fentebb nemben mindaz, amit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természete (örök szokása s törvénye) világosan nem tilt, a régi és újabb klasszikusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség múlhatatlanul parancsol. Azon nemekben, ahol az író mindenhez szól, az szabad, amit minden olvasó javallhat.”⁶⁷ Vagyis egyrészt megszabja a mércét, másrészt különbséget tesz a stíluszintek, a nyelvhasználati formák között; ebben áll megnyilatkozásának jelentősége.

Még dúlt a harc, amikor műveit – fordításait – kilenc kötetben közreadta, s bizony támadások keresztüzébe került. Egyfelől nyelv- és stílusújító törekvéseit bírálták, másrészt a fordítás jelentőségének túlértékelését vetették szemére. Kazinczy önéletrajzában így foglalta össze álláspontját a jeles külföldi szerzők műveinek magyarrá tételéről: „Ami itt főcélnek látszhatnék, hogy a csudált műveket lefordítván, magunkévá tegyük, az cél ugyan, de csak másodrendű; a főcél az, hogy a dolgozás alatt nyelvünk bővüljön, simuljon, szépüljön. Addig gondolkodni mesterművek teremtése felől, míg a nyelv el nincs készülve, azaz míg

⁶⁵ Ortológus és neológus nálunk is más nemzeteknél. Megírásának dátumaként Kazinczy azt írja: „Széphalom, 1819. aug. 15.” Megjelent a Tudományos Gyűjteményben 1819 novemberében. = Kazinczy Ferenc: *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Bp., 1979. 813–834.

⁶⁶ i. m. 816.

⁶⁷ uo. 832.

az írók a szükséges teremtéseket s változtatásokat a nyelvben megteszik, az olvasók pedig a javallás által elfogadják; azt én mindig fonák igyekezetnek néztem.”⁶⁸ Hamarosan el kellett azonban ismernie, hogy a tehetséges új nemzedék – Dayka, Berzsényi, Kölcsey, Kisfaludy Sándor és Károly, Vörösmarty, Bajza József meg a többiek – egy gazdagabb, hajlékonyabb nyelv birtokában kiváló eredeti alkotásokra képes, s akkor maga is eredeti művek írásába kezdett. A következő években megírta azokat a prózai műveit, a *Pályám emlékezetét*, az *Erdélyi leveleket*, a *Fogságom naplóját*, amelyeket ma is maradandó értéként, Kazinczy legeredetibb alkotásaiként tart számon az irodalomtudomány.

Széphalomról megtehetette, hogy rendszeres kapcsolatban álljon a megyeszékhely Sátoraljaújhely és az iskolaváros Sárospatak szellemi és politikai köreivel, bekapcsolódott tehát a zempléni közéletbe. Érdekes vallomását idézhetjük: „Újhelyben némely barátaim, életet adának magányomnak, s ha dolgozásomban elakadtam, a pataki kollégium bibliotékája s a históriai mikrológus⁶⁹ Szombathy⁷⁰, a széles és mély tudományú Kövy⁷¹ s a deák nyelven szerencsésen verselő Sípos⁷² és Kézy⁷³, Somosi⁷⁴ bibliotekárius társával s a szeretetre oly igen méltó Vályi-Nagy⁷⁵ készek voltak könyveikkel, felvilágosításaikkal segíteni. Nekem, s régolta már, nem vala egyéb óhajomásom, mint hogy falusi lakos lehessek, függetlenül, szabadon, fény és gond nélkül, s elértem, amit óhajtottam. [...] Távoly literárius barátimtól, leveleik örökös összefüggésben tartának velek, s a posta nekem rakással hozá a Kis⁷⁶,

⁶⁸ *Pályám emlékezete*. = Idézett kiadás, 408–409.

⁶⁹ a tényekkel aprólékosan foglalkozó tudós

⁷⁰ történész (1749–1823), a sárospataki kollégium könyvtárának tudós őre.

⁷¹ Kövy Sándor (1763–1829) kollégiumi tanár.

⁷² Sípos Pál (1759–1816), tanár, költő, filozófus, később Erdélyben lelkész.

⁷³ Kézy Mózes (1781–1831) tanár Sárospatakon.

⁷⁴ Somosi János (1783–1855) tanár és könyvtáros.

⁷⁵ Vályi-Nagy Ferenc (1765–1820) tanár, író, fordító; Kazinczy fiainak keresztapja.

⁷⁶ Kis János (1770–1846) evangélikus lelkész, püspök, Kazinczy által nagyra értékelt költő.

a Jobbaházi-Németh⁷⁷, a Révai⁷⁸, Virág⁷⁹, Dezsőffy⁸⁰, Pápay⁸¹, Fabchich⁸² s a nagy Révai nagy tanítóánya, Horvát István⁸³, Vitkovics⁸⁴ és a még addig nem látott Szemere⁸⁵ leveleit. [...] Szébb élet, mint ezen esztendeim, senkinek nem juthat.”⁸⁶ Megjelent, az újhelyi megyegyűléseken, ahol tanúja volt Kossuth Lajos első közéleti fellépéseinek. Négy évig egyházi szolgálatot is vállalt; a sátoraljaújhelyi református gyülekezet főgondnoki tisztét töltötte be, szívügyének tekintette a református iskola korszerűsítését. Amikor tehetett, ellátogatott barátaihoz Pestre, Pécelre, Győrbe, Eperjesre, Lőcsére, Kassára, Debrecenbe, 1816-ban három hónapos utazást tett Erdélyben, többször felutazott Bécsbe.

Élete utolsó évtizedében meg kellett tapasztalnia, hogy fokozatosan kicsúszik kezéből a vezéri szerep. A Pesten kialakuló irodalmi központ már a fiatalok, Kisfaludy Károly körének befolyása alatt állt; a Kazinczy által képviselt klasszicista ízlést a gyarapodni kezdő hazai olvasóközönség érdeklődésében a romantika igénye váltotta föl; az irodalmi közfelfogásban az övétől eltérő elvek honosodtak meg. Két újabb vita eredménye tanúsítja,

⁷⁷ Jobbaházi-Németh László (1770-1806) győri tanár, író.

⁷⁸ Révai Miklós (1750-1807) költő, nyelvész.

⁷⁹ Virág Benedek (1754-1813) költő.

⁸⁰ Dessewffy József (1771-1843) politikus, költő.

⁸¹ Pápay Sámuel (1770-1827) nyelvész, irodalmár.

⁸² Fabchich József (1753-1809) költő, műfordító.

⁸³ Horvát István (1784-1846) történész, nyelvész.

⁸⁴ Vitkovics Mihály (1776-1829) ügyvéd, költő.

⁸⁵ Szemere Pál (1785-1861) földbirtokos, író.

⁸⁶ Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. 500-501.

hogy nem az ő szava dönt már. Előbb az úgynevezett *Iliászi pörben* az vált nyilvánvalóvá (1826), hogy az alkotás tulajdonná vált, az írók érvényesíteni kívánják szerzői jogukat. Aztán a *lexikoni pör* következett (1830), amelyben ugyan Döbrentei Gábor és Bajza József álltak éles vitában egymással, de támadás ért néhány Kazinczy által nagyra tartott személyt. Bajzáék ugyanis a valódi irodalmi és tudományos érték védelmében elvetették a tekintélyi elvet, a főúri dilettantizmust.

Kazinczy tíz évvel halála előtt egyik levelében így nézett szembe a maga teljesítményével: *„Végéhez közelítvén útamnak, sanyarú szemekkel tekintem-el menésemet, 's kérdem, ha megtettem e a' mit kelle, a' mit lehete. Ifjúságomat egy munkával elhalmozott, nékem igen kedves hivatalban vesztegettem-el; azután hetedfél esztendő't hijába kelle élélnem; végre mind meggyőzhetetlen hajlandóságaim, mind a' végezetek falura vontak, távol társaimtól, kik gyúlaszthatának, segélhetének vala; 's itt, minden nyomon elakasztoa igyekezetimben, a' leghasonlatlanabb gondok és foglalatosságok közt, oly kevés erővel, oly hijányos előkészületek után, csudálni lehet hogy ennyit is teheték. De légyen ez oly kevés a' millyennek venedd tetszik, enyém mindég az a' boldogító érzés, hogy midőn Nyelvünk 's Literaturánk emelkedését az Olvasók hidegsége 's a' Grammaticusok fagyja 's makacskodása gátlá, én keresztül törtem rajtok; [...] én velek az Írók' szabadságáért megvívtam, 's lelkesbb Olvasóinkkal éreztettem, [...] hogy a' Nyelv nem Tudomány' hanem Mesterség' tárgya; hogy abban nem csak szokás és Törvény, de Ízlés és néha szükség parancsol.“⁸⁷* Mai nézeteink igazolják Kazinczynak ezt az önértékelését.

Idős emberként is vállalt még feladatot; részt vett abban a bizottságban, amely a magyar tudós társaság megszervezését készítette elő, s 1830-ban őt is az akadémia tagjává választották. 1831-ben még tett egy nagyobb utazást Győrbe, Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra, Nógrád és Gömör megyébe, amelyről frissiben hangulatos leírást adott, könyvben is beszámolt. Hazaérkezve azonban szembe kellett néznie a felvidéki kolerajárvány és a vele kapcsolatos jobbágyzendülés tényeivel; legutolsó le-

⁸⁷ Klauzál Imrének 1821. máj. 8. KazLev. XVII. k. 443.

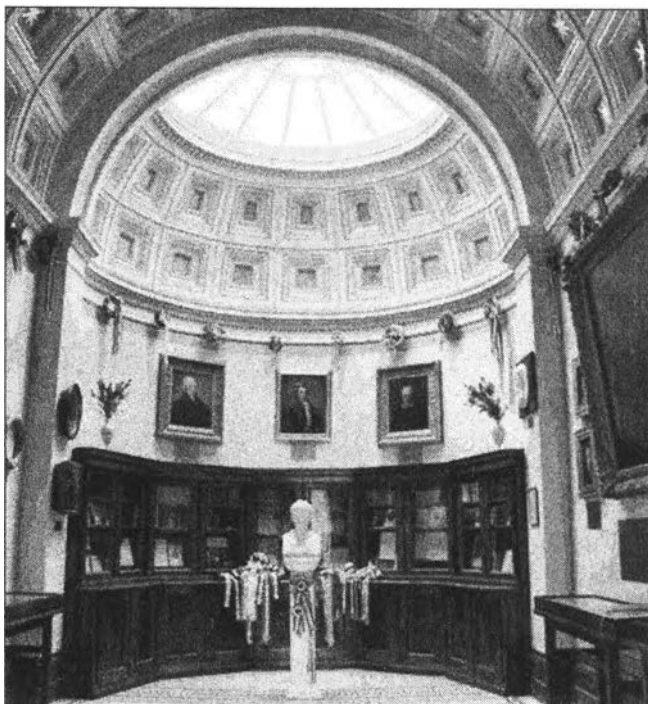
Kazinczy sírja, háttérben a magyar nyelv múzeumának épülete

veleinek ezek adják fő témáját. Utolsó, befejezetlen levelét így kezdi: „*Én még élek és házam népe; de az Úr keze rajtam is érezteti sullyát.*”⁸⁸ A kór őt magát is megtámadta, s a félbeszakadt levél szélére legidősebb lánya írta oda: „*Mélly bánattal kell jelent[en]jem a' szegény atyám halálát, melly Augusztus 23dikán nekünk nagy szomorúságunkra történt, a' retenetes Cholera betegségbe eset 21dikén, 's harmadnap mulva elhagyott benünket örökre az áldott...*”⁸⁹

Élettelen testét szűk körben még aznap első gyermeke mellé temették a széphalmi kertben. Sírja, emlécsarnoka a magyarok ezrei által felkeresett zarándokhely, s mióta Kazinczy egykori gyümölcsöskertjében fölépült a magyar nyelv múzeuma, még határozottabban érezhetjük: nem élt hiába, üzenete van

⁸⁸ Mocsáry Antalnak 1831. aug. 20-án. KazLev. XXI. k. 650.

⁸⁹ uo. 653.

Kazinczy Ferenc emléksarnoka
egykori széphalmyi otthona helyén⁹⁰

számunkra ma is. A felvidéki költő, Ozsvald Árpád is ezt érezte meg:⁹¹

*Széphalom, kicsiny sziget – te hitted, hogy kontinens,
hogy szavadnak súlya, s amit üzensz,
az példa lesz társaknak, késő unokáknak.
Nem volt szívedben soha alázat,
hisz te mondtad éppen konokul egyre:
„Nem merni, amit merni kell, gyalázat!”*

⁹⁰ A széphalmyi fényképfelvételeket Szigeti Sándor készítette.

⁹¹ *Kazinczy Ferenc koszorúja*. Magyar költők versei Kazinczy Ferenc-ről. Szerk. Z. Szabó László. Győr, 1984. 55.

Kupán Árpád

KAZINCZY FERENC, A MAGYAR SZABADKŐMŰVESSÉG ELSŐ NAGY SZEMÉLYISÉGE

A magyar felvilágosodás kiemelkedő alakja, író, műfordító, irodalomszervező, a magyar nyelvújítás vezére, – ezek azok a jelzők, amelyekkel Érsemjén zseniális szülöttje, Kazinczy Ferenc, sokoldalú tevékenységét, páratlan nagyságát jellemezhetjük. Egy kevésbé ismert, sokáig elhallgatott, majd többek által vitatott szerepéről, tevékenységéről szeretnék beszélni előadásomban: a szabadkőműves Kazinczyról.

Miért volt ez sokáig tabutéma, s miért tagadták, vagy hallgatták el, illetve teszik ezt ma is egyes elemzők, értékelők? A válasz a szabadkőművesség ellentmondásos megítélésében keresendő. Előadásomnak nem tárgya és nem célja az ezzel kapcsolatos viták, vélemények ismertetése, ütköztetése, vagy akár állásfoglalás megfogalmazása. Inkább arról szeretnék beszélni, hogyan került Kazinczy kapcsolatba a szabadkőművességgel, mit látott ő benne, mit várt tőle és milyen szerepet vállalt e mozgalomban.

Annyit mégis kiindulásként le kell szögezmem, hogy a 18. század második felében, a szabadkőművesség Magyarországon és Erdélyben elválaszthatatlanul összefonódott, egybekapcsolódott a felvilágosodás eszmeáramlatával, és így haladó, progresszív szerepe vitathatatlan. Ezért bátran állíthatjuk, azzal, hogy Kazinczy Ferenc szabadkőműves voltáról beszélünk, nem követünk el kegyeletsértést, nem kisebbítjük érdemeit, szerepét

népünk, nemzetünk életében, műveltségében, nem teszünk szolgálatot a mai szabadkőművességnek, csupán az ő szellemének, gondolatvilágának árnyaltabb, sokoldalúbb megismeréséhez próbálunk hozzájárulni.

A Kazinczy szabadkőműves voltát vitatók, tagadóak, csupán a jakobinus-mozgalommal való kapcsolatáról beszélnek, de annak nem sok köze volt a szabadkőművességhez.

Maga Kazinczy viszont nem titkolta, hanem számos alkalommal kinyilvánította rokonszenvét, egyetértését a mozgalommal, és későbbi tagsága bizonyított tény.

Így visszaemlékezéseiben feljegyzett egy 1783-ban történt esetet, amikor Pesten néhány ifjú egy este a politika és az irodalom napi eseményeiről beszélgetett. Az egyik fiatal lekcicsnylően nyilatkozott a szabadkőművességről. Bolondságnak tartotta, hogy sokan olyan titkos társaságokba vágyódnak, amelyeknek céljait, törekvéseit, törvényeit nem ismerik, sőt tagjait is alig. Szerinte a legtöbb embert csak a hiúság vezeti oda, hogy jobbnak látszódjék, mint a másik. Kazinczy leírja saját válaszát erre: *„Én pedig – mondám nagy tűzzel – nem ismerem nagyobb szerencsét, mint azt, ha valaki kőműves lehet. Én kimondom, hogy az nem vagyok, de meg nem szűnök mindent elkövetni, ami szükséges, mindaddig, amíg azzá nem lehetek. Nem elég-e az a biztatás, hogy ott minden vallás tiszteletben van? S mindenki azt követheti e részben, amit lelkiismerete javall? Nem elég, ha az uralkodás ellen munkájokban semmi sincs? És hogy ők új tisztet és kötelességet senkire sem tesznek, de azt, amire minden köteles, még szentebbül kívánják? Rossz és érdemtelen tagot semmi társaság nem óhajt, semmi sem tűr. A kőművesség tehát jókat keres, jókat vesz fel. És aztán az a szép egység, mely nem születést, nem fényt, hanem érdemet tekint! Ferenc császár, a Mária Terézia férje, egy lozsiban egy konsiliariussal, egy koncipistával, egy hadnaggyal, egy franciskánussal, egy kálvinista vagy egy rác pappal, s ott feltett süveggel mindenike, s ott mint barát és barát, mint testvér és testvér! Képzelhettek-e istenibb pillanatot, mint az volna, ha őket látnátok a virtus nevében egyesítve.”*

Honnan ismerhette az ifjú Kazinczy a szabadkőművességet? Valószínű még eperjesi és kassai patvaristáskodása idején szerzte ismereteit, mert ezekben a városokban ekkor már szabadkőműves-páholyok működtek. Bővebbet bécsi tartózkodása

idején hallhatott róluk, amikor a kassai tankerület iskolaügyi előadójaként gyakran megfordult a császári városban, részt vett az ottani kulturális rendezvényeken, megismerkedett felvilágosult gondolkozású emberekkel. Egy ízben Pesten egy fogadóban szállt meg gróf Török Lajossal, a debreceni kerületi tábla elnökével, aki ekkor *Az erényes kozmopolitához* címzett miskolci páholy főmestere volt. Kapcsolatba lépett vele, s ígéretet kapott, hogy a gróf támogatni fogja felvételét. S valóban 1784. január 16-án felvették a fentemlített páholyba. Kazinczy nemcsak páholytag, hanem komolyan dolgozó szabadkőműves is lett. Bízott a felvilágosodás eszméjének hódító erejében, az emberiség boldogulásának alapjaként tekintette, s azért mindent megtett. A vallásbeli felvilágosodást a haladás szükséges elemének tekintette, harcolt írásaiban és a vármegyei közgyűlési felszólalásaiban is a felekezeti türelmetlenség ellen, amit a nemzeti haladás egyik legfőbb akadályának tekintett. Vármegyei hivatalát is ezért váltotta fel az iskolaügyi előadói tiszttel, mert úgy vélte, hogy így jobban szolgálhatja a felvilágosodás ügyét. A haladás egyik fő akadályát a sajtószabadság hiányában látta, s ezért is elszántan küzdött. Ugyanakkor síkraszállt minden kiváltság ellen, s így vált tevékenysége mindinkább szabadkőműves jellegűvé.

1785 végén a miskolci páholy megszűnt, mivel II. József rendelete csak ott engedélyezte a páholy működését, ahol kormánysházák is voltak. Kazinczyt a páholy kötelékének megszűnése sem távolította el a szabadkőművességtől. Bevitte a szövetségbe öccsét, Lászlót is. Kapcsolatot, összeköttetést teremtett azokkal az írókkal, gondolkodókkal, akikről tudta vagy feltételezte, hogy szabadkőművesek. Így Kovachich Márton Györggyel, a Mercur von Ungarn szerkesztőjével, barátságot köt Földi Jánossal, testvérként fordul Báróczi Sándorhoz, a kiváló testőríróhoz.

Nem teljesen bizonyított tény, de Abafy Lajos, a magyar szabadkőművesség legnagyobb történetírója szerint az 1790-ben felélesztett váradi-bihari páholynek, a Probitate – Becsületesség címzettűnek, amely akkor Álmosdon működött, Péchy Imre bihari alispán és országgyűlési képviselő birtokán, Kazinczy Ferenc is tagja volt.

Kazinczy a maga szabadkőművesi feladatát a lelkek felvilágosításában és a tudás terjesztésében látta. 1790-ben e célból indított Kassán egy „hónapos írást” „a józan gondolkozásnak,

igaz ízlésnek és a magyar történeteknek elősegállítására“. A folyóirat címétül saját szabadkőműves nevét, az Orpheust adta. Különben ez volt az első szabadkőműves-folyóirat, amely a profánokhoz is szólt, és a szabadkőművesség elveit hirdette.

Számunkra, erdélyi szemmel nézve, a legfontosabb az Aranka Györggyel való kapcsolata. Egyik, hozzá írt levelében megkérdezte tőle, vajon nem szabadkőműves-e? Az igenlő válasza így reagált: *„Arankát szerzetes barátja Orpheus szent csókkal öleli. Érezd szentül, szeretett Barátom, érezd, mennyire ragadott el azon támadott örövendezésem, hogy téged nemcsak barátomnak, hanem szerzetes atyafiának szólíthatlak. Az a szent öröm, amely indulatosan szoritana, ha ölelhetnék mellyemre, megnémít, nem tudok egyebet mondani, hanem, hogy – szeretlek.*

Én a miskolci virtuosus kozmopoliták tagja vagyok. A páholy mindazonáltal dolgozni régen megszűnt; mert előjáró atyátokfiai elszéledtenek, és a fejedelem rendelése gátlást vetett barátságos összregyüléseinknek. Az ólta munka és páholy nélkül vagyok.

Horováth Ádám is barátunká leve. Pesten vétetett fel – 19. november – és én őt (szokásból kiment rendtartásunkhoz képest) Árionnak neveztem. Ő minden tekintetben érdemes szorosabb szövetségünkre. (...)

Küldöm a Musseum 3-dik darabját. A negyedik most van sajtó alatt.

A generális gyűlése Abaújnak magyar tűzzel mene végbe. Nem adunk életet, míg szabadságaink helyre nem állítatnak.

Barátom! hivatalbéli dolgaim vonnak el, és félek, hogy ha még többet írok, mindenem itt marad. Szorúlj mellyemre, és fogadd el szent csókomat.

Kassa 57 25/I 90

Orpheus“

S ezen túl majd minden levelében szólt a szabadkőművesség feladatairól. Íme, hogyan írt 1790. március 25-én Arankához intézett levelében: *„Hadd feleljek már leveledre. Nem tudom mennyire hatoltál a kőművesség grádicsain, tudod pedig, hogy itt a felsőbb grádicson lévő az alsóbb grádicson lévő azon grádicsokra nézve, amelyeken ez véle nincs profánusnak tartozik nézni. Én tehát vaktában nem szólok, mert a kőművesség előttem szent. Hogy egy páholyban a harmadik személyt viseltem, azt is mondhatom,*

hogy nékem a három angliai grádusomnál, mely inas, legény, mester, több sincs, s nem is lesz könnyen. Historice sok grádusokat ismerek, de reájuk nem vágyom. Eltévedésnek nézem azokat vagy – Óh miért kell ezt vallhatnom némely kötelességekről elfelejtkezett. Beutelschneiderék (zsebmetszők, zsebtolvajok) miweinek.

Egy consiliárius Budán 1787-ben nékem egy skatulyát ad kezembe, kinyitom, 36 kötényt találtam benne, majd fekete, majd veres, majd zöld, majd sárga, majd fehér pántlikával. Beszélgetek, úgy szóll, mintha ő építette volna a Salamon templomát, és mégis. – Hallottál-e valamit az illuminátusok felől? Ezek is emberek Bécsben is dolgoznak, még pedig nagyon. Az ő célok, amennyire sejdíthetem (mert hogy én soha sem vétettem fel közéjük, arról esküszöm neked a mindenható Építő Mester előtt!) volt everte superstitio-nem, oprimere Tyrannismum, bene facere (Kiirtani a babonát, elnyomni a zsarnokságot, jótékonykodni) – Nem azé az élet legédesebb boldogsága? Maradjon a szegény Báróczy a maga alkimiájával, mely néki soha sem csinál aranyat, maradjon orvosságcsinálásával, mely testét elgyengítette, vesszen gróf Thum szellemidézésével, mely oly boldogság, amelyet még a gyermek is megnevet, az mind nem kell.

Én nekem a kőművesség olyan társaság, amely egy kis karikát csinál a legjobb szívű emberekből, amelyben az ember elfelejti azt a nagy egyenetlenséget, amely a külső világban van, amelyben az ember a királyt és a legalacsonyabb rendű embert testvérének nézi, amelyben elfelejtkezik a világ esztelenségei felől, s azt látván, hogy minden tagban egy lélek, tudni illik a jónak a szeretete dolgozik, amelyben sokkal biztosabb barátot lel, mint a külső világban, amelyben ki-ki igyekszik embertársainak nyomorúságát, aszerint amint tehetsége engedi, könnyíteni, amelyben ki-ki olvasni, tanulni, szerzetes atyafiait munkái, írásai, példák által tanítani tartozik. Az ilyen társaság nékem kedvezett, mint amely aranyat, vagy olyan életet hosszabbító orvosságokat csinál, hogy aki vele él szemem látára nyomorék koldussá lesz; amely nonszenszekkel mulatja magát, ördögöket kíván segítségül, s több efféle haszontalanságok, esztelenségek, bolondságok körül forgóódik. – Az én életem szerint elég mind egy páholyban a három megnevezett grádicson dolgozni...

Pesten lévén novemberben, azt a tanácsot adtam, hogy egy magyar nyelven folyó páholyt állíttassunk fel. Gyalázatjára van nyelvünknek, hogy csak németül és deákul dolgozunk. Effektusa

kezdett lenni, de megcsökken, mert az atyafiak elvesztettek minden reményéseket, hogy a kőművesség jó lábra állhasson. Szeretném tudni, mi vehetne gátlást? Fogtok-e ti dolgozni? Ó édes barátom, édes Arankám, be kedves gondolat tűnik szemem elibe. Ha te egy-néhány egyetértő, meghítt barátot szereznél, aki összeesküdne, hogy nemcsak profánusnak nem szólna, de még kőművesnek sem – s te nekem hírt adnál, berepülnék hozzátok Erdélybe, s constituálva volna páholyotok. Ennek is lehetnék eszköze. De már ezek mind odaragadnak, hogy hozzád ölelésre, látásodra kívánkozzam.

Élj boldogul, csókollak a háromszor három által, s atyafi szeretettel, barátsággal, hűséggel maradok.

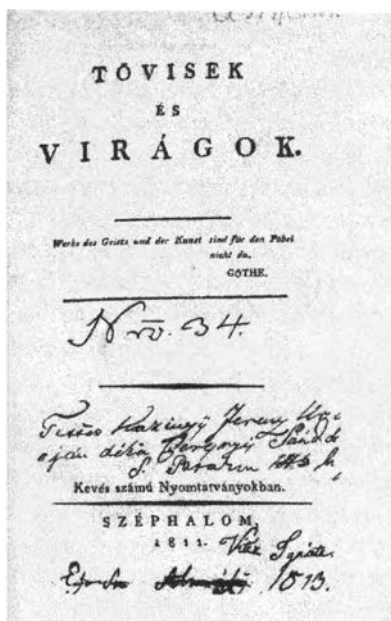
Kassán, 25. 3. 790.

Orpheus“

A kolozsvári páholy 1791-ben tényleg megalakult, de Kazinczy erdélyi utazási terve nem sikerült. Erdély helyett előbb a bitófa, majd a börtön várt rá 1794-ben, mivel kapcsolatban állt a Martinovics-féle összeesküvés tagjaival. Őt is letartóztatják s december 14-én Budán „felségárulás, lázadás, a trón és alkot-

mány ledöntésére s a közbéke felháborítására való törekvés” vádjával őt is halálra ítélték. Rokoni közbenjárására a királyi kegyelem börtönbüntetésre változtatja ítéletét, s hetedfél évet raboskodott Spielberg, Kufstein, s Munkács börtöneiben. Testileg megtörve, lelkierejét megacélozva szabadult 1801-ben.

Ekkorra már a magyar szabadkőművességnek is vége volt, az összes páholyt törvényen kívül helyezték. Ő azonban nem tagadta meg szabadkőműves voltát, a *Tövissek és virágok* című epigramma gyűjteményében Bárócziról, költőbarátjáról, mint szabad-

kőművesről emlékezik meg. Horváth Ádámmal, szabadkőműves testvéréhez szoros barátság fűzte, és jó két évtizeddel a páholyok feloszlataása után tőle kérte a szabadkőműves káté elküldését, mivel az övé 1794-ben elveszett.

Kazinczy élete alkonya felé közeledve ugyanolyan lelkesedéssel ragaszkodott a szabadkőművesség eszméihez, mint fiatal korában. Egy helyen ezt írta: *„Óhajtom a szerzet elterjedését, mert meg vagyok győződve, hogy ez a legtokéletesebb iskolája az emberi szívnek“*.

* * *

Kazinczy a szabadkőművességben egy nemesebb erkölcsiséget, tisztább gondolkozásmódot, minden előítéletől, babonától mentes tudást keresett, s ő olyan ember volt, aki meggyőződéséért, elveiért tudott dolgozni, harcolni és értük elviselni, szenvedni a nélkülözés keserűségeit, a hideg részvétlenséget, az irodalmi harcok igazságtalanságait, sőt, még a börtön kínjait is.

A későbbi korok igazi progresszív gondolkozású szabadkőművesei méltán tekintették példaképüknek, és jogosan hívták rá.

(Elhangzott Érsemjénben 2009. január 23-án)

Kupán Árpád

AZ ÉRSEMJÉNI KAZINCZY-SZOBOR FELAVATÁSÁNAK TÖRTÉNETE

Száz évvel ezelőtt, 1907 nyarán valamennyi nagyváradi újság – hét volt belőlük akkor, valamennyi magyar nyelvű – tudósított arról, hogy a nótáskapitányként közismert és nagyrabecstült Fráter Lóránd országgyűlési képviselő, érsemjéni földbirtokos szobrot készílt állítani, saját költségén az 1759-ben itt született hírneves írónak, Kazinczy Ferencnek.

A szobor elkészítésével és felállításával kapcsolatos minden kiadást magára vállalt a nem túl gazdag képviselő. A szájhagyomány szerint valójában „összemuzsikálta” – azaz koncertek adásával gyűjtötte össze, és ez az önfeláldozó nemes gesztus kiváltotta az emberek elismerését, függetlenül attól, hogy milyen politikai beállítottságúak voltak. Ez már akkor is ritka esetnek számított, hisz a „boldog békeidőknek” nevezett korban is állandóak voltak a politikai csatározások a kormánypártiak és az ellenzék között. Fráter Lóránd az éppen kormányon lévő függetlenségi párt képviselőjeként került be az Országházba, és mégis az ellenzéki, szabadelvű beállítottságú Nagyváradi Napló, az akkori idők legnépszerűbb, legolvasottabb lapja is számos cikkben méltatta a kormányzópárti képviselő kezdeményezését.

A szoboravatást megelőző napon, 1907. szeptember 22-én a Nagyváradi Napló részletesen ismertette az ünnepség programját és a fővárosból, valamint az ország különböző részeiből, a megyéből és Nagyváradról érkező hivatalos személyek, előkelő vendégek imponáló névsorát. Ugyanabban a lapszámban két terjedelmes írás jelent meg Érsemjénnel kapcsolatban. A tárcá

rovatban Bíró Márk – a polgári iskola igazgatótanára – Kazinczy életpályáját, gazdag, sokoldalú munkásságát, felvilágosult, szabadelvű gondolkozásmódját hangsúlyozta, lévén ő is közismerten szabadgondolkodó, a helyi szabadkőműves-páholy ilusztris tagja.

A két kolumnás nagy vezércikk névtelenül jelent meg *Nyílt levél Fráter Lóránd úrnak, a Kazinczy szobor megteremtőjének* címmel. A vezércikk szerzője miután kifejezte elismerését és köszönetét a magasztos és áldozatos kezdeményezésért, részletesen kitért Kazinczy Ferenc érdemeinek méltatására a felvilágosodás eszméinek terjesztésében, a magyar irodalmi nyelv megteremtésében, az irodalom, műveltség felvirágoztatásában. Közben számos félreérthetetlen utalást tett arra, hogy Kazinczy mindezt a szabadgondolat híveként, szabadkőművesként tette, és hogy a váradi szabadkőművesek az ő szellemében fejtik ki tevékenységüket. Az írás befejező részében már egészen nyíltan fogalmazott. Idézzük: *„Nagy Kazinczy Ferencnek szabad gondolatban utódjai zárt csendes körükben, öntudatosan kerülve a politika gyűlöletfejlesztő mezőit, régóta mondják, hogy a rég porladó nagy Testvér Kazinczy Ferenc bátor szelleme volna szükséges az egész magyar közélet és társadalom átalakítására. Szavai nyomán csak szitkok fakadnak mindazoknak ajkain, akik a mai rend emlőin táplálkozva saját vagyoni és hatalmi érdekeiket, s így önmagukat látják megtámadva, ha valaki a felfelé progresszív adórendszert, a kötött birtokok állami tulajdonba vételét, vagy Kazinczy szellemében a felekezeti szellemtől ment magyar állami oktatást, vagy az általános védkötelezettség eltörlését, a bürokrácia kiirtását követelné. A minden gyökeres újítástól ijedező, s a maradiságnak Kazinczy által egykoron ostromlott várai ma erősebbek, mint valaha.”*

A vezércikk az alábbi mondattal zárult, újból Fráter Lórándhoz szólva: *„Addig is engedje meg, hogy az igaz emberek Kazinczy szobrára küldött akácvirágos koszorúja mellé egyszerű igaz emberek köszönetét tolmácsolja Ön előtt ő közülük egy: Homo.”* (Az utolsó szó nagybetűvel aláírásként jelent meg a cikk alján.)

Feltehető, hogy a Nagyváradai Napló olvasói számára nem volt talány, hogy ki rejtőzött a Homo aláírás mögött. Nem volt más, mint a nagytekintélyű és sokak által tisztelt ügyvéd és merész tollú publicista, dr. Várady Zsigmond, a László király-páholy büszkesége, örökös tiszteletbeli főmestere.

A vezércikkben megfogalmazott szép szavak, gondolatok nem mindenkiiben találtak kedvező visszhangra, sőt valószínű hozzájárultak ahhoz a kisebb méretű botrányhoz, amely a szoboravató ünnepségen tört ki, s amelynek szenvedő alanyai az ott megjelent, s koszorúzó nagyváradi szabadkőművesek voltak.

Az ünnepség 1907. szeptember 23-án délelőtt, a helyi református templomban, ünnepi istentisztelettel kezdődött, igen magas rangú vendégek jelenlétében. A Magyar Tudományos Akadémiát Heinrich Gusztáv főtitkár képviselte, a Kisfaludy Társaságot Négyesi László, a Petőfi Társaságot Ferenczy Zoltán. Jelen volt az Országgyűlés több képviselője, a kormány egyes tagjai. A legmagasabb szinten képviseltette magát Bihar vármegye és Nagyvárad törvényhatósága, számos vidéki város, a környék községei, a különböző testületek, egyesületek, köztük a nagyváradi László király-páholy küldöttsége is.

Az ünnepi istentiszteletet Végh József helybeli református lelkész tartotta, utána az ünneplők kivonultak a szobor leleplezésére. Ez a rendezvény Végh József imájával kezdődött, majd Négyesy József mondott ünnepi beszédet és Szávay Gyula, a Petőfi Társaság tagja saját ünnepi ódáját, melyet ez alkalomra írt, adta elő.

A lepel lehullása után a különböző testületek egymás után helyezték el „szép és lelkes szavak” kíséretében koszorúikat.

Ekkor történt a már jelzett botrányos eset, melyről a Nagyváradi Napló így számolt be a szeptember 24-i számában: *„Nagy megütközést keltett a koszorúk elhelyezésekor a budapesti egyetemi ifjúság Széchenyi köre szónokának bántó és ízléstelen kirohanása a szabadkőművesek ellen. Ezeknek a fővárosi fiatal donzsuanoknak talán halvány fogalmuk sincs arról, hogy ki és mi volt Kazinczy, s lejönnek ide a vendégszeretet szent nevében a nagy ember elvbarátainak durva inzultálására. Bizony nagy hiba volt a meghívottakat jobban meg nem válogatni. A nagyváradi szabadkőműves páholy nevében Sáfrány Lajos ev. ref. tanítónőképző intézeti igazgatója tett le hatalmas koszorút, néhány szó kíséretében. Kerekded, gyönyörű gondolatait, amelyet el akart mondani, az egyetemi ifjúság okvetetlenkedése miatt elhallgatta. Mi azonban bemutattuk olvasóinknak:*

... A Nagyvárad keletén dolgozó László király törvényes és tökéletes szabadkőműves páholy nevében koszorúzom meg emlé-

kedet. Mintha a világosság óréül és a kultúra feltámasztásának hirdető harsonájául jöttél volna ide ősi földedre, hogy hirdesd itt az emberi szabadság és a társadalmi megújulás ígét, végig e széles magyar rónán. A testvérilánc benső szeretettel köszönt téged, mert veled az idők mélyéből látjuk újra születni korod szellemét, amely az új világ előkészítésénél nem a gallyak nyesegetésével fog törődni, hanem egyenesen a gyökerekre veti fejszéjét. A te erős és fáradhatatlan szellemed oda fordítja szemeinket ismét a világosság felé és a megerősödött lelkek a durva kövek faragása közben felépíteni a jövő templomát. E munkában mi testvérként állunk melletted.”

Ez a kellemetlen epizód azonban nem törte meg a rendezvény ünnepi hangulatát, s mi is csupán azért idéztük fel, hogy teljesebb képet rajzoljunk a korabeli politikai állapotokról, amely némi hasonlóságot mutat a mostanival is. Sajnos nem igazán az egység és az összefogás jellemezte – jellemzi közösségünket, s így ünnepelni sem tudunk mindig zavartalanul.

A száz évvel ezelőtti ünnepség végül mégis jó hangulatban zárult. A folytatásra aznap este nyolc órától került sor, de már nem Semjénben, hanem a közeli Mihályfalván. Itt az akkori Nemzeti Szálló udvarán felállított óriási sátorban jótékony célú hangversenyt rendeztek a Kazinczy-emlékek fenntartása, megőrzése javára.

„A műsort dr. Miklós Elemér fővárosi tanár verses prólója nyitotta meg. Utána Tarnay Lajos ismert zongoraművész több dalt játszott el frenetikus hatás mellett. Paulay Erzsike Herczeg Ferenc egyik monológját, majd apró versek egész zömét adta elő igazi keresetlenséggel, közvetlen, meleg hatással. Az est fénypontja Fráter Lóránd éneklése volt, amellyel valószínű extázisba ejtette a publikumot. A hangversenyt díszes bankett zárta” – szölt a Nagyváradi Napló 1907. szeptember 24-i beszámolója.

* * *

Így ünnepelték Kazinczy emléket száz évvel ezelőtt, annyi rangos vendég jelenlétében, amennyit azóta sem látott egyszerre ez a méltán híres érmelléki település.

(Elhangzott Érsemjénben a szoboravatás 100. évfordulóján.)

Bakó Endre

KAZINCZY FERENC A DEBRECENI IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁSBAN

Kazinczy Ferenc néhány debreceni írástudóval támadt ádáz vitáját metaforikusan Debrecennel, az egész várossal vívott szellemi küzdelemnek tüntette fel, a várost 25 levélben és néhány újságcikkben marasztalta el a legfordulatosabb módon az ortodoxia vádjával. Ember Ernő alapos Kazinczy-tanulmányában rámutatott: „... a debreceni művelt társadalom szinte kivétel nélkül a kollégium neveltjeiből került ki, s így nyugodtan azonosíthatjuk Debrecen szellemét a kollégium szellemével...”¹ Ezt a megállapítást Némedi Lajos azzal árnyalta, hogy Kazinczy „... a harc hevében Bessenyeit is bevonja a Debrecennel vívott nagy párharcába.” Hibáztatja Debrecent, mert szerinte ejtette Bessenyeit, méghozzá azért, mert nem tudott jól latinul és nyelvújító volt. Némedi azonban ezt cáfolja, hangoztatván, hogy „Kazinczynak Bessenyei iránt érzett tisztelete, nagyrabecsülése csak addig tart, amíg a nyelvújítási harc hullámai el nem ülnek.”² Minthogy az ellenségeskedés dokumentációjának minden megőrzött mozzanata fel van tárva, csak megemlíthjük, hogy az elkeseredett szembeállítás Kazinczynak az ún. közös iskolák létesítésére tett javaslatával kezdődött, amelyet Domokos Lajos vezetésével a négy református egyházkerület – személyesen Kazinczyt

¹ Ember Ernő: *Kazinczy és Debrecen*. In.: Emlékkönyv Pap Károly főiskolai (akadémiai és egyetemi) tanári működésének harmincadik évfordulójára. Db., 1939. 92.

² Némedi Lajos: *Bessenyei és Kazinczy*. ITK, 1962. 286–306.

okolva – a császárnál interveniálva elhárított. A református Kazinczy megbántva utasította vissza azt a vádat, hogy ő a vallása iránt – amivel Debrecenben később is vádolták – közönyös és hideg. Irodalmunk első irodalmi vitája a sírfelirat-javaslattal kezdődött, illetve mérgesedett el. Dobby Márton éppen csak említette, hogy „... az illető felek azon veszekedtek, mit kelljen az oszlopra írni? maga az oszlop elmaradt...” Kazinczyt, nem ismerhetvén, a leveleiben Csokonai költészetére tett kifakadásokat, a költő „barátságának karikájába tartozónak” aposztrofálta.³ Pedig a Csokonairól írott nekrológjáról tudhatott, amely a költőről szólva affektált mizantrópiát és cinizmust emlegetett, amivel keserves könnyhullatásra indította az özvegy édesanyát is.

A nyelvújítási harc adok-kapok alapon folyt, ebben a *Mondolat* volt az egyik legdurvább epizód, amiért elsősorban Somogyi Gedeon veszprémi esküdt a felelős. Ez az eltorzított Szentgyörgyi József-féle paródia, eredetileg nem Kazinczy ellen irányult, de ő magára vette, és nagyon bántotta. A *Felelet a Mondolatra* nem kevésbé sértő szellemi munka. Ennek ugyan egyetlen sorát sem Kazinczy írta, amint azt Szemere és Kölcsey elismerte, ám „Debrecen nem hallgatta meg ezeket a kijelentéseket, Debrecen szíve teljesen megtelt Kazinczy iránti keserűséggel és gyűlölettel, kibékíthetetlen ellentét támadt Debrecen és Kazinczy között. Ez a keserű gyűlölet, ez a hideg meg nem értés azonban Kazinczynak nem ártott, mind szélesebb körű, mind mélyebbre ható irodalomszervező munkásságát nem gátolta, de annál több kárt okozott Debrecennek. Debrecen, amint Kazinczytól elszakadt, egyszersmind elszakadt az irodalmi élettől is, amely az 1815 és 1825 közötti évtizedben mindinkább a Kazinczy befolyása, a széphalmi vezér uralma alá került, elszakadt a szellemi életnek attól a magasba vivő útjától, amelyen Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály lettek az új világító tornyok.”⁴ A viták tárgyát képezte a *Debrecen Grammatika* is. A Kövesi Magda szakmai érvekkel mutatott rá, hogy Kazinczy vádjai, miszerint Domokos Lajos,

³ Dobby Márton: *Csokonai V. Mihály élete*. Bp., 1955. 44. és 63.

⁴ Kardos Albert: *Kazinczy és Debrecen*. In.: *Debreczeni Képes Kalendarium*, 1931. 64-70.

Benedek Mihály, Szikszay György és Gál András munkája, nem plágium, semmiképpen nem „nyomorult rossz munka” – és nem „ortológus káté”. *„Hogy vannak benne hibák, hiányok, tévedések, mégpedig szép számmal, azon nem szabad csodálkozunk. Úttörő munka volt a maga idejében...”*⁵ A debreceniek részéről Fazekas Mihály több „golyóváltás” után éppúgy nem enyhült meg ellenfele iránt, mint ahogy Kazinczy sem, noha ismeretségük barátságának indult, Fazekas még verssel köszöntötte Kazinczy Iphigénia lányának születését. Julow Viktor mutatott rá, hogy Fazekas, miközben egyre gyűlt benne az indulat Kazinczynak Vitéz költői jelentőségét lebecsülő megnyilatkozásai miatt, még 1811-ben is egy hosszabb írásműben – amelynek azonban csak utolsó oldala maradt az utókorra – támadta Kazinczyt, de ez a rövid szöveg éppen eléggé mutatja Fazekas dühének hőfokát. *„Hítesse el magával – írta többek között – hogy valahányszor Debrecen és Csokonai ellen megcsapja a szelet, mindannyiszor a maga becsületéből sújt le egy szeletet, és ezt a maga ellen való harcot már annyira vitte, hogy ha egy-két bérelt tótok az Annaleszben néha nem povedálnának rólla, a világ eddig egészen elfejtette volna.”*⁶

Kardos Albert, a kiváló debreceni tudós-tanár, akinek már szentesi éveiben szívügye volt Kazinczy, majd Debrecenben legalább tíznél több kisebb-nagyobb, főleg tényfeltáró és nyelvészeti dolgozatot írt róla, emlékeztet rá, hogy a széphalmi mester halála alkalmából Debrecen nem gyászolt, később a Kollégium ifjúságának *Lant* c. éves zsebkönyvében (négy száma jelent meg 1832–1835 között) sincs Kazinczy-megemlékezés. Nem eléggé ismert tény a Kazinczy-irodalomban, hogy özvegye 1835-ben felajánlotta férjének némely levelezését és kézirati gyűjteményét az egyházkerületnek, venné meg a könyvtár számára. *„Úgy látszik – írja Barcsa János – Kazinczy szelleméről még mindig idegenkedtek, mert a határozat azt mondja, hogy ‘ezen levelezések és gyűjtemények több tekintetben becsesek, de nem közhasználatra valóknak találhatnák.’ E levelek tartalmától féltették*

⁵ A. Kövesi Magda: *A Debreceni Grammatika és Kazinczy vádjai*. In.: Pais-Emlékkönyv, Bp., 1956. 57–62.

⁶ Julow Viktor: *Fazekas Mihály*. Bp., 1982. 327–328.

*a kollégium szellemét.*⁷ Az 1850-ben szerkesztett Csokonai Lapok 28 megjelent száma sem tartotta feladatának, hogy megemlékezék Kazinczyról, jóllehet a két tulajdonos szerkesztő, Orbán Pető és Oláh Károly 1859-ben egy-egy méltató versben részécsítette a „szent öreg” emlékét. Debrecen a kegyeleti mulasztásokat tehát csak 1859-ben kezdte jóvátenni, amikor ünnepséget rendezett Kazinczy születésének százados évfordulóján.

A Kazinczy-ünnepségeket valósággal központilag diktálták Pestről. A mozgalom egyik szellemi irányítója a Pákh Albert szerkesztette *Vasárnapi Újság* volt. Lelkes beszámolókat közölt a pesti és a vidéki megemlékezésekről, s provokatív módon megjegyezte: *„Még eddig nem hallottunk semmit Debrecenről, N-Váradról, Sárospatakról, Kassáról, Sopronról, Temesvárról stb.”*⁸ A következő számban aztán hozta a debreceni ünnep beszámolóját. Eszerint az ünnepélyt október 27-én tartották a kollégiumi könyvtárban, ahol a hallgatóságra Kazinczy híven megfestett arcképe mosolygott. *„... bevezetésül Kölcseyink Himnusza hangzott alá, a főiskolai énekkar által; melyre tudós Lugossyink rövid, de szívig ható szavakban adá elő, mi volt a magyarnak Kazinczy; – aztán több alkalmi versezet, s az elhunytinak szépen ecsetelt életrajza szavaltatott a főiskolai növendékek által”*. A névtelen tudósító szerint Kazinczy százados évnapja a főiskolán, *„hol Kazinczy egykor tanulói pályáját futá, illy méltán, illy nemzeti jellemben ünnepeltetett”*. Egy meg nem nevezett öreg lelkész gyűjtőmozgalmat indított egy Csokonaiéhoz hasonló fehér márvány Kazinczy-szobor érdekében, a könyvtár számára. Az ünnepség a Szózzattal ért véget. A megemlékezést a Casinóban száznál több teritékes lakoma követte, melyen 650 új forintot adtak össze és helyeztek el a Takarékpénztárban, melynek kamatát *„a szépirodalmi tárgyat legjobban megoldó iskolai növendékeknek fognak kiosztani.”* Részt vett a lakomán Könyves Tóth Mihály református lelkész, aki Krajnik Alajost, Kazinczy egyik unkaöccsét köszöntötte, Révész Imre pedig felolvasta Tompa Mihálynak *„éppen akkor érkezett szép versezetét”*. A

⁷ *Kazinczy és a debreczeniek*. EPhK., 1906. 313–315.

⁸ *Kazinczy Ferenc napja Pesten, s a vidéken*. Vasárnapi Újság, 1859. okt. 27. (44. sz. 523).

tudósítás fontos mozzanata az alábbi mondat: „Az elszavalt versek közül kettőt megküldök, ezen kívül több igen jó emlékvesszavaltatott el s nyomtatott ki.” A szerkesztőség ehhez megjegyzést fűzött: „A küldött költemények között megragadták figyelmünket Kovács Gyula egyszerű, de lelkes és költői ihlettel írt Emléksorai. A fiatal szerzőt néhány sikerült versben már e lapokon is volt alkalmunk bemutatni.”⁹ Több forrás is megemlékezik az ünnep alkalmával keletkezett és kinyomtatott költeményekről, (Oláh Károly, Orbán Pető, Kovács Gyula) ezúttal az Orbán Pető ódájából idézünk. Az „ősz dalárt” a műfaj törvényei szerint magasztalja:

(...)

Tekints, ah! E szent földre le,
Hol elvetted a magot;
Melyet könnyekkel öntözél:
Kikelt az – s felvirúla ott,
Magas tölgy lett – ága jelenbe ér,
Lombkoszorúján mind zöld a levél.

(...)

„Mindezek korántsem irodalomtörténeti, inkább csak politikai szempontból figyelemre méltóak, hiszen az 1859–1860-as esztendőben tartott Kazinczy–Széchenyi–Kisfaludy ünnepségek az abszolútizmus elleni függetlenségi harc láncszemei voltak” – figyelmeztet a késői történész.¹⁰ Mínthogy a konzervatív irodalomfelfogás tengelyében a nemzeti eszme szolgálata állt, az ünnepnek ezt a tartalmát képviselői büszkén vállalták.

A kölcsönösen osztott sebek tehát kezdtek behagedni, az idő ezúttal is jó orvosnak bizonyult. Egy volt debreceni diák, immár karcagi tanár alapos, bár egy kissé bőbeszédű, csaknem ötvenoldalas tanulmányban a magyar irodalomtörténet-írásban elsőnek megpróbálta összegezni Kazinczy és Debrecen viszonyát.¹¹ A szerző pszichologizál: Kazinczy jellemét ingatagnak mondja, amin nyughatatlanságát érti. Ezt pedig azzal a sok

⁹ Kazinczy-ünnepélyek a vidéken. i. m. 539.

¹⁰ Benda Kálmán – Irinyi Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda.* (1561–1961). Db., 1961. 288.

¹¹ Nagy István: *Kazinczy és Debrecen.* Karcag, 1888.

csalódással magyarázza, ami Kazinczyt élete során érte. Ide tartozik igazságtalanul elszenvedett hétéves börtönbüntetése, elenségeinek szaporodó száma, köztük testvére, sógora, akik a család köréből törtek vesztére. Kazinczy nemes, gyöngédlelkű, szerető szívű ember volt, – bizonygatja Nagy István. *„Biztos mutatója gyöngédségének Csokonai anyja iránti figyelme, hogy az biztosítassék az ő jóindulatáról és fia irataival eljárásának tisztességes szándékából eredt volta felől meggyőzessék.”* Idézi Kazinczyt: *„Az valóban fájna, ha a megszorodott anya azt hinné mégis, hogy fíját bántottam magasztalással”*. A dolgozatíró szerint az a hatás, amit Kazinczy 50 évig tartó munkásságával az irodalomra gyakorolt, egyedül áll a nemzetek történetében. De a rosszindulatnak, értetlenségnek, gúnynak nyílzáporában ő is visszalőtt és sokszor igazságtalanul sértett. Debrecen gyűlölvé elfeledkezett arról, hogy Csokonairól 1807-ig kedvezően vélekedett mind élteben, mind halta után. Bő felsorolást kapunk Kazinczy Csokonairól szóló megnyilatkozásaiból, amelyek így élesebben mutatják a törést Kazinczy Csokonai-élményében egészen addig, amíg *mázolmánynak* nevezi a zseniális poéta verseit, végül nem hajlandó kezébe sem venni őket *„minden lapon elhullatott disznóságai miatt.”* A szerző abban bízott, – úgymond – hogy a boldogabb világban, melyben mindkettő hitt, Kazinczy könnyezve nyújtja Csokonainak jobbát engesztelésre.

A tanulmány negyedik része Kazinczy vallásos meggyőződését elemzi, ami 19. századi debreceni szemmel nézve elmaradhatatlan szempont. Nem vitatja az író mély vallásos érzetét, de osztozik abban a felfogásban, hogy amikor Kazinczy elveti a felekezeti korlátokat, és bizonyos vallási dogmákat, ez gyakorlatilag azt is jelenti, hogy harcot indít a protestáns egyház ellen. Elfogadja a korabeli debreceni ítéletet, miszerint Kazinczy felekezetével szemben ingatag. A terjedelmes dolgozat végül az Árkádia-perrel foglalkozik. Nagy István tragikomikusnak minősíti a csatározást, mondván, ez elsősorban Debrecen képviselőire vetett rossz fényt, de a támadások Kazinczyt is túlzásokra ragadtatták. Ezekből is bőven idéz, hozzátéve, hogy Kazinczy bántó cselekedeteinek mozgatója nem egyszer a hiúság. *„De ezek mellett ő ember volt, a szónak igazi nemes értelmében.”* Elis-

meréssel illeti Szentgyörgyit is, akinek elegáns konzervatívizmusa a perben fékezőerőnek bizonyult.

Kazinczy vallásos érzületével foglalkozik a nagytudományú református püspök, egyetemi tanár tanulmánya is.¹² Mindenekelőtt értésünkre adja, hogy „Debrecent a széphalmi mester nevezi irodalmunkban legelőször forma szerint *kálvinista Rómának*“. Csúfolódásnak szánta, ezzel is utalva a város szellemi elitjének dogmatikus gondolkodásmódjára, a csalhatatlanság terjedő önhittsége. *„Nincs religiózusabb ember, mint én”* – jellemezte magát Kazinczy. De ő a *„kálvinizmusban s általában a protestantizmusban vallási és világnézeti szempontból tulajdonképp csak a tekintélymentes szabad vizsgálódás lehetőségét értékelte... (...)* Viszont Kálvinban és a kálvinizmusban legkevésbé rokonszenves éppen az volt előtte, ami mindkettőnek lényege: a bibliai kinyilatkozás egyszer felismert igazságához való hajthatatlan ragaszkodás, s az ebből következő ortodox merevség.“ Idézetben olvashatjuk Kazinczy szellemes kifogását a dogma ellen: Ha az egy három lehet, s egy lehet a három, akkor miért nem lehet Krisztus az ostya? Kazinczy, mint a képzőművészet rajongója, a protestáns vallásokat ridegnek, művészetellenesnek tartotta. Jellemző, hogy Kálvint több levelében is *Kopasz Jankónak* emlegette. Ennek ellenére – mutat rá a püspök – 1791-ben azon az áron sem lett volna képes áttérni, hogy református volta miatt elveszített állását megtartsa. Csokonai vélt gyengeségeit is Kálvin Jánosra hárította. *„Ő (mármint Csokonai) és a Szemere Reménye, a kettő úgy áll egymás mellett, mint a réz és a legtisztább arany, a legrosszabb agát és a legtisztább tűzű gyémánt. S annak mind Kálvin János az oka.”*¹³

Ami a művészet iránti lobogó érdeklődését illeti, az nemcsak az irodalomra, de a képző- és építőművészetre, a lakberendezésre is kiterjedt, sőt azon túlra is. Kevesen tudják – olvassuk Kürti Katalin tanulmányában –, hogy Kazinczy kezdeményezte

¹² Révész Imre: *Kazinczy és a kálvinista Róma*. In.: Debreceni M. kir. Tisza István Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1937/28. tanévről. Db., 1939. 62–75.

¹³ Idézi Mitrovics Gyula: *Kazinczy Ferenc esztétikai törekvései*. Db.–Bp., 1929. 47.

a debreceni botanikus kert létesítését. Levelében arra intette Diószegi Sámuel, hogy ne a Paptava helyén, hanem a Nagyerdőn legyen a kert. A botanikus kert mégis csak a Paptava helyén nyílt meg 1840-ben, s csak 1930-as években valósult meg a Nagyerdőn. A széphalmi mester Debrecen minden művészeti gyarapodásának örült, az újjáépített Nagytemplomnak éppúgy (bár első látásra „két irtóztató épületnek” nevezte a kollégiummal együtt) mint Ferenczy Csokonai-szobrának. Még 1810-ben is foglalkoztatta Csokonai-síremléke. Figyelemmel követte a rézmetsző diákok tevékenységét. Nagy szerepe volt abban, hogy barátja, az orvos Szentgyörgyi képtárat hozott létre. Múlhatatlan érdeme továbbá, hogy portrékat festetett, magáról és másokról, amiben kétségtelenül megnyilatkozott hiúsága, beleszólt a Debrecenben készült képek alakításába. A szerző Kazinczy érdemei hangsúlyozása mellett idézi Szerb Antal véleményét is, miszerint Kazinczy az irodalmi diktátor mindent kézben akart tartani, így a debreceni ügyeket is.¹⁴ Tegyük hozzá: ezzel is a város fejlődését szolgálta.

Az 1890-ben alakult debreceni Csokonai Kör konzervatív, bizonyos esetekben makacsul maradi irodalomszemléletét joggal érte kritika már a maga korában. S bár a kör legfontosabb feladatának a Csokonai-kultusz ápolását tartotta, Kazinczyval szemben nem viselkedett szűkkeblűen. 1908-ban a jubiláló Beöthy Zsoltnak küldött táviratában a magyar irodalom legkiválóbb vezérei között felsorolta Kazinczyt is. A kör vállalta és a továbbiakban gondozta az 1859-ben tett Kazinczy-alapítvány pályázatainak meghirdetését, s a beérkezett pályaművek bírálatát. Más kérdés, hogy e pályázatok között maradandó értékű nincs. A kör képviselői részt vettek minden jelentős Kazinczy-ünnepségen, s maguk is tartottak szerény évfordulós megemlékezéseket. Tudunk róla, hogy egy ilyen alkalommal Zsigmond Ferenc méltatta Kazinczyt.¹⁵

Érsemjén község 1907. szeptember 22-én országos irodalmi ünnepséget rendezett legnagyobb szülőttje tiszteletére. A szo-

¹⁴ Kürti Katalin: *Kazinczy Debrecenben*. Múzsák, 1987/4. 6-8.

¹⁵ Asztalos Dezső - Lakner Lajos - Szabó Anna Viola: *Kultusz és áldozat. A debreceni Csokonai Kör*. Db., 2005. A Kazinczyra vonatkozó utalások a névmutatóban.

borállító ünnepségen, mely Fráter Lóránd nevéhez fűződik, a debreceni Csokonai Kört többen is képviselték. Kardos Albert *Kazinczy Ferenc és debreceni barátai* címen tartott felolvasást.¹⁶ De jelen volt a város egyre tekintélyesebb költő fia, Oláh Gábor is, aki naplójában színes, hangulatos stílusban örökítette meg a jeles napot.¹⁷ Mint legszálásabb embert, őt bízták meg a szoborlepel lerántásával. Megnézte a Kazinczy szülőházát is, és elkeseredett, hogy „az ősi Bossányi portán Feldmann úr az úr.” Kipécázta a ház falában lévő emléktábla helyesírási hibáját (hallhatalan), és kifogásolta, hogy a szoboralak kilétét a hátsó felirat magyarázza meg. Mintha Fráter Lóránd fontosabb lenne a szoboralaknál!

1931. december 6-án az egyetem Bethlen Gábor köre Kazinczy-emlékünnepet rendezett, mely alkalomból bemutatták Babits *Literátorát*. Juhász Géza a *Nyugatban* számot be az előadásról, méltatva a finom irodalmi játék költői értékét. „Kazinczynak hősi felemelkedése a fogság rokkánásából, s a család gátlásai közül olyan feszültséget ad darabjának, hogy merész disszonanciákkal dolgozó jeleneteit egyetlen dallammá, a megtalált hivatás és boldogság tiszta dallamává olvasztja össze.”¹⁸

Ember Ernő református lélekkel vizsgálta Kazinczy és Debrecen sajnálatos ellentétét, mégsem volt elfogult. Elismerte, hogy „Kazinczy nem sokat tévedett a debreceni szellem jellemzését illetőleg, mikor debreceni csallhatatlanságról, intoleranciáról, ízléshiányról beszélt. (...) Debrecen a merev ortodoxia képviselője volt vallási téren is, nyelvi téren is, ízlés tekintetében is. Kazinczy a felvilágosodás híve volt teljes meggyőződéssel, s mint ilyen, elvileg könyörtelen ellensége minden ortodoxiának (...) Céljük egy volt, csak útjuk különböző. (...) Végzetes tévedés lenne hát bármelyikük felett is elmarasztaló ítéletet mondani. Kötelességünk elismerni mind Kazinczy, mind Debrecen elvülhetetlen érdemeit a magyar szellemi élet történetében...”¹⁹

Németh László rosszemlékű mély magyar-híg magyar teóriájának mérlegén Kazinczy könnyűnek találtatott. Ha valakire

¹⁶ Megjelent a Debreczeni Képes Kalendáriumban, 1908. 50–53.

¹⁷ Oláh Gábor: *Naplók*. Szerk. Lakner Lajos. Db., 2002. 82–83.

¹⁸ *A Literátor Debrecenben*. Nyugat, 1931. II. 677.

¹⁹ Ember: i. m. 92–93–94.

hatottak Németh László eszméi, úgy Debrecenben Gulyás Pálra és Juhász Gézára mindenképpen. Ma már kevésbé ismert, hogy 1934-ben egy, Németh László az indítandó folyóirat nevét keresgélve, mely végül *Válasz* lett, az egyik kiszemelt szerkesztő, Fülep Lajos, a *Kazinczy* nevet is javasolta.²⁰ A széphalmi mester megítélésében azonban mindkét debreceni író szuverén maradt, holott mindketten Csokonai bűvöletében éltek. Juhász Géza 1933-ban írott szép kis esszéjében elismerte, hogy Kazinczy „a nyelvújítás terén túllőtt a célon, amikor nem megújítani, de újjáteremteni akarta a magyar nyelvet, de el kell ismernünk, hogy ezzel a működésével éppúgy meggyorsította fejlődését, mint páratlan műgondú, minden alkotást sokszor átdolgozó módszerével”. Juhász, a Csokonai-rajongó ezután védelmébe veszi Kazinczy költészetét, annak művészi sűrítését, dicséri kerek dalszerkezeteit, csiszolt mondatait, tiszta intellektuális szemléletét. „Nem igaz – állítja –, hogy annyira hideg, mesterkéltné, erőltetett, mint a köztudat tartja. Vannak vaskos reális színei, sokszor lebben át helyzetein az érzés meleg fuvallata. Prózája pedig, ha túl feszes is olykor, s mondatfűzése fordításként hat is ránk, különösen a Pályám emlékezetében, ma sem avult el...”²¹ Később így látja: „Roppant műgondja, kényes ízlése, fáradhatatlan levelezése irodalmi köztudatot teremt. Egy nemzedék alatt formailag is odaemeli irodalmunkat, ahol Európa áll. Szó sincs többé szellemi elmaradásáról. Kifejezésmódja élénk, rugalmas, tömör. Lírája sokhúrú, ösztönző, irodalmi epigrammáit ma is élteti csípős hangjuk, magas művészi fölfogásuk. Prózája hajlékony, gyöngéden árnyaló. Önéletrajza és levelei mesterművek. Legnagyobb műve, a nyelvújítás már a 19. század történetéhez tartozik.”²²

Sok tekintetben másképp ítélte Péterffy László. Elismeri Kazinczy vezéri szerepét. „... nemcsak az új irodalom köszönhet sokat (neki), hanem az új Magyarország is.” Fő jellemvonásának nagy-nagy fogékonyságát tartja minden iránt, ami szép és új.

²⁰ Gulyás Klára – Merva Mária: *Egy barátság levelekben*. Bp., 1990. 76, 494.

²¹ Juhász Géza: *Kazinczy Ferenc*. Debreceni Reformátusok Képes Naptára. 53–55.

²² Juhász Géza: *A magyar szellem vándorútja*. Db., 2. kiadás, 1942. 29.

Ez a fogékonyság lelkesedést és nagyfokú érzelmességet szül, amit az idealisztikus iránti hajlama foglal keretbe. Ez vezeti el Goethehez, így eszménye a „schöne Menschlichkeit” lesz. A nemzeti és faji jegy viszont hiányzik belőle. „Kazinczy szerint a nemzeti elem nem is lehet a költészet tárgya.” S Juhász Gézával ellentétben kijelenti: „Költeményei általában csak a dilettantizmus határát súrolják.” Mert fogékonyságával nincs párhuzamban teremtő ereje. Nem szerencsés, sőt igazságtalan összehasonlítással próbálja igazolni tételét, amikor egymás mellé állítja Kazinczy *Kis fiú halálára* és Vörösmarty *Egy kis gyermek halálára* c. azonos témájú költeményét. A Kazinczyé – úgymond – sírversnek sok, elégiának kevés, a Vörösmartyé teljes és mély hatású költemény. Ha eredeti költeményeivel nem is tudott az igazi költészet szférájába emelkedni, műfordításaival eljutott oda. – véli Péterffy. Úgy látja száz év távlatából, hogy Kazinczy esetében nem a nyelven és stíluson volt elsősorban a hangsúly, hanem a reformon. „A nyelvet csak eszközül használta föl Kazinczy, hogy megmozdítsa vele a már-már mocsárrá zápult magyar közvéleményt. Messzebb látott, mint ahogyan kortársai gondolták.” Mint levélíróként méltán hasonlítják Ciceróhoz és Voltaire-hez. Kitér Csokonaival való kapcsolatára, és rámutat tévedéseire, amelyek németes esztétikai felfogásából származtak, de jóindulatát nem vonja kétségbe. Végül Kazinczy nagyságát a bányászmetaforával határozza meg. Amint a bányász leszáll a tárnába, hogy maga-nem-használta érceket hozzon felszínre, azonképpen Kazinczy, embertársai lelkébe hatolt, s onnan hozott fel ércnél maradandóbb értékeket.²³ Hankiss János is Kazinczy organizátori szerepére teszi a hangsúlyt, (irodalomtörténete Kazinczyval foglalkozó XI. fejezetének eleve *Az irodalomszervező* címet adta), „Lehetővé tette, – summázza Kazinczy fejlődéstörténeti jelentőségét – a modern magyar költő munkáját, amikor levágta a szók neveltségesen húzódo képződményeit. Néha mindent a nyelvre tett föl, s közben elfeledkezett a dicsőségről, az egyéni mondanivalójáról, eredeti alkotásokról.

²³ Péterffy László: *Babérlevelek*. (Katona, Kazinczy, Herczeg) Debrecen, 1936. 7–13.

De megérte...“ Ám Hankiss hatalmas tudásanyagának birtokában sem érzékelt antagonizmust a személyiség szervező és alkotó képességei között.²⁴

A „legdebrecenibb költő“, Csokonai zsenijének elkötelezettje, Gulyás Pál a debreceniek és Kazinczy Árkádia-perében az utóbbi mellé állt. *„Árkádiában éltem, én is! – ezt a schilleri jelszót akarta a magyar irodalom XIX. század elejének vezére, a nyelvújító Kazinczy Ferenc Debrecen korán elhunyt legnagyobb költőjének, Csokonai Vitéz Mihálynak sírkövére vésetni. Debrecenben sokan félreértették a jelszót. Arcadia úgy jelent meg előttük, mint igen derék legelő, kivált szamaraknak való föld.*“ Egy egész irodalmi per anyaga keletkezett ebből a félreértésből. S valljuk meg 134 év után – 1806-ot írtak még akkor –, hogy a debrecenieknek nem volt igazuk. Nemcsak Csokonait értették félre, Arcadia tagadásával, hanem saját városuk lényegét is. Mert Debrecenre, különösen a régire, nagyon is illik az Arcadia elnevezés. Arcadia-Debrecen: legyen ez a fogalom pár a kiindulásunk. Ne szégyelljük a klasszikus kapcsolást, hiszen Kazinczy, igen helyesen, több pontban kifejtette a maga igazát, s az egyik védekezési mondatában ezt írja: *„A Poézis marhalegelést gyakorlott népnél támadta. Csoda-e hát, hogy az Olasz poéták a magok Társaságokat Arcadiának nevezték?”*²⁵. Egészen más beállításban elevenítette fel a vitát egy fiatal debreceni irodalomtörténész. Szerinte régen tiltakozni kellett volna az Árkádia-vitának az irodalomtörténetben megüledett egyoldalú felfogásával szemben, mely ellentmond a tényeknek. Szerinte a debreceniek jobban értették az Árkádia szó jelentését, mint Kazinczy, ők elsősorban azért vetették el a feliratot, mert plágiumnak tartották. A későbbi széphalmi mesternek viszont az eredetiség, mint esztétikai érték iránt nem volt érzéke, ezért nem becsülte érdeme szerint Csokonait sem. De az idő nem őt, hanem Csokonait igazolta, akinek örökségét Arany János és Ady Endre folytatta.

²⁴ Hankiss János: *Európa és a magyar irodalom a honfoglalástól a kiegyezésig*. Bp., én. (1942) 181.

²⁵ Gulyás Pál: *A Génusz Debrecenben*. In.: Nyugaton át Kelet felé. Bp., 1993. 111-112.

Illő lenne - írja -, hogy Csokonai barátai és kenyeres társai a debreceniségben végre megkapják az őket megillető helyet a magyar szellem történetében.²⁶

A faji szempont tér vissza az egyetlen rendszeres debreceni irodalomtörténet írójának, Molnár Pálnak a munkájában. *„Kazinczy klasszicizmusával, esztétikai életszemléletével, fentebb stílusért, európai magyarságért rajongó reformer-hevével nem fért meg többé a debreceniek nyelvi konzervatívizmusa, ortodox vallásos világnézete, magyaros népi-rokoko ízlése, vidékies darabossága. Kazinczy nagy helyzeti fölénnyel vívta meg irodalmunk első vitáját Fazekas Mihállyal és Kiss Imrével, s az eredmény az lett, hogy Debrecen kirekesztette Európából (Németh László). A debreceniség szégyenbélyegét évtizedekre rásütötte a városra, az íróvilág még évtizedek múlva is Kazinczy bosszús elfogultságának vádját ismételteti Debrecen maradiságáról, szertelen önhittségéről, nagyképűségétől, izléstelenségétől. És vaskalaposságától. Ma már látjuk, hogy e vádak leleplezik egyúttal a széphalmi mester érzékeny hiúságát, a saját vallása iránti feltűnő közönyét, s magyar faji jelleg iránti különös érzéketlenségét is. Kazinczy nyelvígítással szemben nagyon üdvös ellensúly lett volna Debrecen ösztönös magyarsága.”*²⁷

Kazinczy klasszicizmusát pedáns tanulmányban vizsgálta Bán Imre, a debreceni egyetem irodalom professzora. Bennünket ezúttal nem a filológiai bizonyított megállapítások érdekelnék, hanem a dolgozat befejező része, amelyben a régi magyar irodalom tudósa klasszicista-ízlés és társadalmi magatartás összefüggését hangsúlyozta. Eszerint Kazinczy hiába jutott el a jakobinus mozgalomig, társadalmi magatartása mindvégig arisztokratikus maradt. *„Bátorsága nem demokrata öntudat, hanem az emelkedett lélek heroizmus-kultusza.”* Nyoma sincs eszméletében a polgári vagy a plebejus öntudatnak. Erre utal, mennyire vágyott a felsőbb helyekről származó elismerésre, főúri barátokra. *„Az arisztokrata Kazinczy magatartását az teszi*

²⁶ Harsányi Zoltán: *Az Árkádia-pör felújítása*. Debreceni Szemle, 1943. október. 237-240.

²⁷ Molnár Pál: *Debrecen a magyar irodalom történetében*. Db., 1941. 47.

viszont rokonszenvessé, hogy a szellem embereit egyenlőnek tartja a születés kiválasztottjaival. Magatartásában van úri fölény, de nemesi gőg soha” – hangzik a megállapítás.²⁸

Mint láttuk, néhány kivételtől eltekintve a tanulmányok többsége a megbékélés álláspontját képviselte Debrecen és Kazinczy vitájában, amit Kardos Albert egy szó körüli vitára utalva szellemesen így fogalmazott: *Csokonainak babér, Kazinczynak borostyán*.²⁹ Ez nem megalkuvás vagy elvtelenség, hanem tárgyilagos értéktisztelet. Kazinczy kétségtelenül a magasabb ízlést, az európai nyitottságot, az egyetemes nézőpontot képviselte, amire a debreceniek közül nem volt mindenki képes. A nyelvújításra, az esztétikai alapelvek elméleti tisztázására, valamiféle irodalmi központra égetően szükség volt, s a felvilágosodás szellemében a vallási dogmák lazítására is. „Meggyőződés nélkül hinni semmit sem tartozunk” – írta Pónori Thewrewk Józsefnek. Vagyis a tudást a hit elé helyezte, ami nem jelenti azt, hogy hitetlen volt, csak nem bigott! Mindezek előfeltételei voltak a tudományok és a irodalom fejlődésének, amitől a debreceniek rosszul értelmezett hagyományfélteletből elzárkóztak. Meg is bűnhődtek érte: a város, mely Méliusz korában – Tinódi Lantos Sebestyén szavaival – Magyarország és Erdély világító lámpása volt, s amely a 18. század végén elől járt a felvilágosodás eszméinek terjesztésében, átaludta a 19. századnak legalább nyolc évtizedet gazdasági és szellemi téren egyaránt.

Joggal állapította meg Mitrovics Gyula már idézett dolgozatában, *„Kazinczy minden megjegyzésében, még tévedéseiben is azt szolgálta és mozdította elő, amire irodalmunknak akkor legnagyobb szüksége volt, amit íróink leginkább nélkülöztek? Az ízlést.”*³⁰ Mégis súlyosan tévedett, hogy nem ismerte fel Csokonai korszakalkotó jelentőségét. Egy aforisztikus megfogalmazása szerint – ez éppen Csokonainak írott levelében olvasható – az *„aesthesist inkább a nagy példányokból kell meríteni, mint didaktikus könyvekből”*. (Ezt tartotta Arany János is.) Ennek ellenére

²⁸ Bán Imre: *Kazinczy Ferenc klasszicizmusának kérdéséhez*. ITK, 1962. 40–48.

²⁹ Debreceni Szemle, 1930. 481.

³⁰ Mitrovics Gyula: i. m. 51.

úgy vélte, hogy Csokonai „nem mindig forgott szép társaságokban. Az efféle darabosságokon segíteni kell.” Vagyis nemhogy Csokonaiból vont volna le esztétikai tanulságokat, a maga didaktikus sablonját akarta a zsenire alkalmazni, verseit átírti tervezte. Kis Jánost nagyobb költőnek tekinteni, mint Csokonait, ez esztétikai értékvakág! Ezt azonban a tévedés jogának elismerése mellett szabad kijelentenünk! Értékvakágra van újabb példa is a magyar irodalomban. Babits Mihály vagy Németh László ízlését, irodalmi érzékenységét kár lenne vitatni. Közismert, hogy a 20. század talán legnagyobb magyar költőjét, József Attilát mindkettlen alábecsülték!

Kazinczy Ferenc A. G.

(Svédország)

ERDÉLYI ÚT KAZINCZY FERENC NYOMÁBAN

2006 nyarán Szekszárdon, a XXXIV. Országos Honismereti Akadémián hallottam először az erdélyi út tervéről. Kedves barátaim, dr. Kováts Dániel és Fehér József bemutatták elgondolásaikat azokról a rendezvényekről, amelyeket Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulója alkalmával, 2009-ben lehetne megvalósítani. Több mint tíz érdekes javaslatuk volt, és ezek egyike volt az erdélyi út. Kazinczy Ferenc ugyanis 1816-ban egy négylovas fedett kocsin Zseni lányával, szobalányával, inasával és kocsisával bejárta Erdélyt, főleg azzal a céllal, hogy meglátogassa ottani barátait és levelezőtársait. Útja három hónapig tartott, és erről írta az *Erdélyi levelek* című könyvét. Talán meg lehetne ezt ismételni ugyanazon az útvonalon haladva, és útközben az ő benyomásairól és élményeiről beszámolni, mondták. Természetesen gyorsabban kell utazni, egy hétnél tovább nem tarthat az út. Nem volt azonban nyilvánvaló, hogy realiztikus-e autóbustúrákat rendezni ennek az elgondolásnak alapján egy nagyobb közönség számára. Ezért ki kellene próbálni az utat egy kisebb csoporttal, minibuszon utazva, ajánlották. Én lelkesen csatlakoztam ehhez a gondolat-hoz, és kértem a barátaimat, hogy ha ez megvalósul, vigyenek el engem is.

A következő hónapok folyamán Dani barátom folyamatosan értesített az útiterv haladásáról. Nagy segítségemre volt az, hogy

a *Széphalom* évkönyv 16. kötetében megjelent Váczy János összefoglaló leírása Kazinczy Ferenc útjáról. Van egy édesapámtól örökölt nagyon részletes régi térképem Magyarországról, amelyen a legkisebb megnevezett helyeket is megtaláltam. Amikor az indulás időpontja közeledett, érkezett egy már majdnem végleges útiterv, amelyben percről percre le volt szögezve, hogy meddig tarthat egy látogatás, hány percet kell számítani az autóútra két helység közt. Olyan szoros program volt, hogy több napon ebédre sem volt idő szánva. Az elgondolás az volt, hogy olykor viszünk magunkkal élelmiszercsomagot, amit majd az út szélén megállva fogyasztunk el. Kissé nyugtalanul kérdeztem Danit, hogy elhozzam-e a denaturált szesszel működő főzőeszközömet, amit hegyi vándorlásoknál szoktam használni, hogy főzhessünk levest porból vagy mélyhűtött ételt ilyen esetekben. Ezt nem tartotta szükségesnek, és a végleges útitervben volt már idő az ebédekre is.

Később hallottam, hogy az útiterv kidolgozásának érdeme főleg a nagyváradi Dukrét Gézáé, aki kívülről-belülről ismeri Erdélyt, és amellet igen széles ismeretségi hálózata van. Mindenfelé írt, telefonált, és három hónapos munka árán egy tökéletes tervet állított össze. A legtöbb helyen, amit meglátogattunk, a megadott időpontban várt ránk valaki: egy pap, egy tanár vagy egy idegenvezető. Csak arra nem gondolt Dukrét Géza, hogy a pap, aki nagy örömmel és lelkesedéssel mutatja be templomát, ismerteti annak történetét, nem néz az órára, és amellet mi sem siettünk nagyon, így gyakran elfutott az idő. Szerencsére volt nálunk mobiltelefon, és mindig tudtuk, hogy kívül kell érintkezésbe lépniük, hogy bejelentjük az esetleges késést.

Útitársaim közül négyen a Kazinczy Ferenc Társaság vezetéséhez tartoznak: Fehér József elnök, dr. Kováts Dániel volt elnök, Kiss Endre titkár és a világljárt dr. Csorba Csaba, a várak hírneves szakértője, a Társaság elnökségének tagja. Velünk jött még Héjjas Zoltán, aki az Eötvös József Könyvkiadó tulajdonosa, és most az *Erdélyi levelek* új kiadását tervezi, végül Palicz István sátoraljaújhelyi tanár, a minibuszunk ügyes vezetője. Idegenvezetőnk, Dukrét Géza nagyváradi tanár, helytörténész sajnos az utolsó pillanatban kénytelen volt lemondani az útról, mert

tüdőgyulladás miatt kórházba került. Ez eleinte nagy gondot okozott nekünk, mert ő lett volna az egyetlen, aki jól tud románul. De mint látni fogjuk, később ez is megoldódott.

Az indulás előtti napon meglátogattuk Széphalmon a Magyar Nyelv Múzeuma építkezésének helyszínét. Radványi György építész fogadott, ő tervezte a múzeumépületet, most pedig a munka folyamatát ellenőrzi. Az alapozás és az alagsori szint, ahol az üzemeltetéshez szükséges gépezet lesz elhelyezve, készen állt, azóta a föld feletti falak építése is megindult. A látogatásunkkor épp ezt készítették elő. Radványi úr részletesen bemutatta a terveket, és szakértelemmel válaszolta meg kérdéseimet a fűtéssel, a szellőztetéssel, a világítással, az előadóterem audiovizuális berendezésével kapcsolatban. Nagy bizalom van abban, hogy az épület jól meg fog felelni a feladatának, nemcsak mint kiállítási tér, hanem mint találkozóhely is.

Bizonyára egyik fontos központja lesz a megye kulturális életének. A látogatást azért tettük az indulás elé, hogy mondhasuk: úgy mint Kazinczy, mi is Széphalomból indultunk erdélyi utunkra.

Május 13-án reggel 6 órakor indultunk, és nemsokára már a határon voltunk. Ott várt ránk Balácsi József, Érsemjén polgármestere, Varga József volt iskolaigazgató és Keresztúri Lajos, az RMDSZ érsemjéni elnöke. Nagy szeretettel üdvözöltek, és elkísértek *Érsemjén*be, Kazinczy Ferenc szülőhelyére. Ott egy számomra teljesen meglepő, nagyvonalú fogadtatás várt ránk. Sokan gyülekeztek a községháza tanácstermében, ahol egy finomságokkal tele asztal volt terítve. Kölcsönös üdvözlő beszédek és koccintás után nekiláttunk a házilag készített harapnivalókhöz, én különösen a ropogós tőpörtyűt szemeltem ki magamnak, amit nagyon szeretek, de Svédországban nem kapható. Kiválóan ízlett.

A fogadtatás után kimentünk a kis parkba Kazinczy Ferenc szobrához, melyet megkoszorúztam. Meghatva éreztem e pillanatot nagyságát. Emlékművet én még soha sem koszorúztam meg, ez nálunk, Svédországban nem szokás. Csak hivatalos állami látogatások alkalmával tisztelegnek néha a vendégek azzal, hogy koszorút helyeznek el az ismeretlen katona sírjára vagy hasonló emlékműre. Most néhány pillanatig az volt az érzésem, hogy

úkapám kinyújtja felém kezét. Racionális mérnökember lévén, nem hiszek természetfölötti erőkben, de ki tudja... A kis parkban megnéztük még a faragott fejfát, amelyet Kazinczy Lajos emlékére állítottak fel nemrég, majd átvonultunk Kazinczy Ferenc és Fráter Lóránd emlékházához. Iskolás kislányok álltak előtte sorban, mint egy díszőrség, csodálatos megtiszteltetés volt ez, szemem nem maradt szárazon. Nem nekem szólt ez, azt tudtam, úkapámat képviseltem, de az ő iránta mutatott tisztelet és szeretet mégis megható volt. Újdonság volt számomra ott a Bossányi-kúria képe, ahol Kazinczy született. Az épület kisebb volt mint gondoltam, hiszen Bossányi nagyapát tekintélyes, jómódú birtokosként tisztelték. Tovább vonulva a falun keresztül, elsétáltunk az elég új iskolaépület és az épülőben lévő, meglepően nagy kultúrház mellett. Mindez bizonyítja hogy a csak 4000 lakosú Érsemjén egy aránylag jómódú, ügyesen vezetett község. Az érsemjéniek segítségünkre siettek a román tolmácsolással is, amikor elpanaszoltuk, hogy Dukrét Gáza nem tud velünk jönni. Varga József felajánlotta, hogy velünk jön Tordáig, ott Keresztúri Lajos váltja majd fel. Ez nagy megkönnyebbülést jelentett számunkra.

Sokáig időztünk Érsemjénben, ezért *Érmihályfalvára* csak rövid idő maradt. Megtekintettük a csinos kis múzeumot szemben a templommal, amelynek épületét épp most újították fel, de a berendezése még hiányzott, pedig átadása néhány napra rá volt tervezve. Megjegyeztem, hogy nagy erőfeszítés kell ahhoz, hogy minden idejében elkészüljön! De ez nem nyugtalanította azokat, akikkel beszéltem, azt mondták, hogy álltak már nagyobb kihívások előtt is. *Margittára* is elkésve érkezünk, az ottani lelkész nem tudta jövetelünket kivárni, vasárnap lévén más elfoglaltsága is volt. Mivel a templomkert kapuját zárva találtuk, csak a kerítésen át láttuk Petőfi és Ady mellszobrait. Később hallottuk, hogy nagynevű magyarok szobrait a magyar-üldözés idején, vagyis a hatvanas évektől a nyolcvanasok végéig, sok helyen áthelyezték a templom térségére, mert azt tiszteletben tartották a románok is.

Micske templomtornyának jellegzetes kinézése van, a sarkain fiatornyokkal díszített sisakja alatt fából épült árkaDOS tornác húzódik. Láttam már ilyenről fényképet, és azt hittem,

hogy ez egész Erdélyre jellemző, de most megtudtam, hogy ez a stílus főleg Kalotaszegen fordul elő. A 14. század elején épült gótikus stílusú templom és a 16. századból eredő torony jó állapotban voltak. Micskén a Bossányiaknak szülőjük volt, amit azonban 1925-ben úgy elvert a jég, hogy újra kellett volna ültetni, amit nem tartottak érdemesnek. Most itt főleg cseresznyét és barackot termelnek.

Szilágysomlyó egy nagyobb település, 16 000 lakosa van, amelyből 4000 magyar. Egész kedves hely lehetett régebben, sajnos a város közepén fekszik néhány ronda és most már kopott tömbház, ami lényegesen rontja az összbenyomást. A református templomban a tiszteletes behatóan tájékoztatott a magyarok helyzetéről. Nagy beleéléssel és gyorsan beszélt, aminek következtében sajnos nem mindent fogtam fel. Ugyanis ha egy ilyen előadást hallok, nem lévén elég gyakorlatom a magyar nyelvben, erősen kell összpontosítanom a figyelmemet. Egy idő múlva elfáradok, és elterelődik a figyelmem, amikor az újra visszatér, már elmulasztottam az előadásnak egy részét. De azt hiszem, megértettem a lényegét. Egész a rendszerváltozásig nehéz volt a magyarok helyzete. A külső veszély, a magyar érdekek hátraszorítása ellen a magyarok összefogtak, akármilyen volt a politikai nézetük, akármilyen volt a vallásuk. Az áldozatkészség is nagy volt. A református gyülekezet semmi segítséget sem kapott az államtól, mégis rendbe hozták, szépen fenntartották a templomukat. Ez már a 16. században épült és említésre méltóak a gyönyörű kazetták a tető alatt, növény- és állatmotívumokkal. A templomlátogatók száma egy átlagos vasárnap 500-700 személy, nagyobb ünnepeken zsúfoltságig tele van a templom. Most azonban csökkenőben van a létszám. A munkanélküliség miatt sokan kivándoroltak, főleg a 25-40 éves korosztályból. Mielőtt elhagytuk a templomot elénekelünk egy zsolnárt. Lefelé sétálva eljutottunk a romos, háromemeletes Báthory-kastélyhoz, melynek falai állnak és új tetőt is kapott, de a kastély oly rozoga állapotban van, hogy oda belépni tilos. A főépület bejáratának nemrég nekiütközött egy teherautó, amely további károkat okozott, de a megjavításukhoz hiányzik a pénz. Megkerülve az épületet egy nagy udvarra jutunk, amelynek közepén egy oda nem illő szobor van felállítva, az udvar körül

láthatók a kastély védőfalainak maradványai, valamint két тұrhető állapotban lévő saroktorony, ezek is új tető alatt. Úgy látszik, hogy mégis igyekeznek a további pusztulást megakadályozni.

Szilágysomlyót elhagyva a táj egyre széptűl. Elhaladtunk egy hatalmas duzzasztott tó mellett, amely arra a célra épűlt, hogy megakadályozza a Kraszna folyó kiáradását.

Eljutottunk *Kraszna* községhez. Kazinczy számára igen fontos hely volt ez, mert itt lakott Cserey Farkas, akivel találkozni kívánt. Cserey sajnos beteg volt, nem tudtak sokat együtt lenni, de Kazinczy kihasználta az alkalmat arra, hogy három napon át élvezettel tanulmányozza Cserey gazdag gyűjteményeit és a szép kertet. A Cserey-kastélynak nyoma sincs már, oly régóta eltűnt, hogy senki sem tudott felvilágosítást adni róla, de az arborétumról hallottak idősebb emberek, sőt meg is tudták mutatni annak helyét. 1920-ban vágták ki a románok a fákat. Cserey könyvtára viszont már 1848-ban leégett. Kraszna látványossága a szép református templom, amely hasonlít Micske templomához, ugyanabban a stílusban van építve. Meredek lépcsőn mentűnk fel a toronyba, szűk volt a hely, és vigyázni kellett, hogy az ember be ne űsse a fejét valami gerendába. Fent körüljártuk a tornácot, szép kilátás nyűlt meg elöttűnk, megérte a fáradságot. A gyűlekezetnek 3560 tagja van, 600–700 jár el vásárnaponként az istentiszteletre.

Magyarkecelen csak rövid időre álltűnk meg, hogy megtekintsűk a zsindeyes harangtornyot. Ilyesfélét láttam a Felvidéken, de Erdélyben úgy látszik ritkák.

Zilah következett, amelynek most 68 000 lakosa van, 1968-ban csak 14 000 volt. Először itt hallottam egy ilyen, majdnem hihetetlenűl gyors növekedésről, de később kitudnt, hogy ez nem egyedűllálló, más erdélyi városokban is előfordult. Ceausescu célja az volt, hogy Erdélyt románosítsa, ezért nagy számban telepített be románokat a városokba, főleg gyári munkásoknak az újonnan alapított iparvállalatokhoz. Zilahon többek közt egy nagy gumigyárat létesítettek. A gyárakba és lakásokba való óriási befektetés csak azáltal volt lehetséges, hogy visszatartották a fogyasztást, úgyhogy a lakosság nagy része többé-kevésbé nyomorban és éhségben élt. A gyors kiépítés mindig minőségi

problémákat von maga után, ami az akkori szovjet piacon mindennapi jelenség és elfogadható volt, de a nyugati piacon a selejtes áru nem versenyképes. A Ceaușescu idejében épített gyárak nagy része a rendszerváltozás után csődbe fűlt, és nyomába munkanélküliség és kivándorlás jött. A rossz minőség az épületeknél is feltűnik. Az utóbbi években épített házak azonban szebbek és jobb anyagot is használnak hozzájuk. Épp ezzel kapcsolatban volt csoportunkban egy kis nézeteltérés. A város kellős közepén, a Wesselényi-szoborral szemben áll egy egész modern irodaház, amely szerintem építészetileg tetszős, és nem túlságosan zavarja a környezetet, ahol amúgy is magas házak vannak. A többiek szörnyűnek találták. Hozzá kell tennem, hogy az irodaház a megépítése óta üresen áll. A Wesselényi-szoborról mesélték, hogy azt többször áthelyezték a főtérről máshová és vissza, az uralkodó politikai irányzatnak megfelelően. Zilah legkiválóbb érdekessége azonban az 1904–1907-ben Papp és Szabolcs budapesti építészek tervei szerint épült Trinity református templom. Három hajóját – a domb adta területet kihasználva – egymáshoz viszonyítva 120 fokkal elfordítva alakították ki. Alapterületére nézve a legnagyobb református templom Debrecen után, de az ülőhelyek száma csak 1500, mivel egy nagy nyitott térség van a közepén. Ez egy nagyvonalú elgondolás, érdekes megoldás, de nekem kopárnak tűnt. Nehezen tudnék benne áhítatosan elmélyedni. Innen visszamentünk szállásunkra Szilágysomlyóba.

A másnapi reggeli meglepett, részben azért, mert a csészében készen felszolgált langyos és édes tea után kávé is ittunk, részben meg azért, mert Jóska a magunkkal hozott pálinkával kínált meg bennünket. Ez Svédországban jobb társaságban szinte elképzelhetetlen, ferde szemmel nézünk arra, aki reggel iszik. Az előítéletem oly mélyen belém van gyökerezve, hogy ezzel a szokással csak utunk utolsó napján békültem ki. Nagyváradon ugyanis a tiszteletre méltó katolikus püspök délelőtti látogatásunk alkalmával, kávé és aprósütemény mellett pálinkával is megkínált. Nem szabad tehát más társadalmi szokásokat kritizálni, habár nem kell azokat okvetlenül követni.

Utunk célja aznap Kolozsvár volt.

Először *Váralmás*on álltunk meg, amit Kazinczy idejében Nagyalmásnak neveztek. Ő ott Wass Sámuel grófné híres istállóját tekintette meg. Az istálló falai még álltak, de teteje már beomlott, még szomorúbb volt látni magát a kastélyt romos állapotában. A tető talán nemrég zuhanhatott le, mert a földemgerendák ide-oda esve heverték a földön, úgy látszik senkinek sem volt kedve hozzájuk nyúlni. A bejárat fölött még látható volt a Wass- és a Bethlen-címer – a grófné született Bethlen Rozália volt –, a falakon pedig fel-felbukkant az eredeti festés vagy díszítés. Körüljártuk a kastélyt, egy valamikor előkelő, meglepően hosszú és keskeny épületet. Fájt a szívünk ezt a pusztulást látni, talán ez volt utunk legszomorúbb látványa. Durva romboláshoz hozzá vagyunk szokva háborús eseményeknél, de az elfeledést követő lassú összeomlás jobban érinti lelkünket. Talán saját életünk múlását látjuk benne. Utána ellátogattunk a domb tetején büszkélkedő kedves kis templomba. Kézzel készített hímzések díszítették a falakat, a padokat. Megtudtuk, hogy ezek főleg 1980 után kerültek a templomba, eleinte féltettek néhány értékes hímzést a románoktól, azért akasztották be azokat, és amikor látták, hogy milyen jól illenek oda, lassanként gyarapították őket.

*Bánffyhunyad*nál rátértünk a Nagyvárad és Kolozsvár közti országútra. Ez egy 10 000 lakosú helység, ebből 3000 a magyar. Szép templomuk van, az is hímzésekkel díszítve. Eredete a 13. századra nyúlik vissza, akkor erődítménynek készült, később építették át templommá. Kuszto Tibor tiszteletes meghívott a paplakba, ott találkoztunk feleségével, Kuszto Ildikó Máriával, aki a kalotaszegi hímzéseknek szakértője, egy ábrákban gazdag könyvecskét írt róluk. Nagyon örültem a dedikált példánynak, amit átadott nekem.

Körösfőn megkoszorúztuk a Vasvári-emlékszobrot. Vasvári Pál, a márciusi ifjak egyike, a Petőfivel egykorú történész volt, aki 1849-ben szabadcsapatot szervezett, de a román felkelők 1849-ben kegyetlenül meggyilkolták, amikor béketárgyalások végett felkereste őket. A községnek 1500 lakosa van, 98 százalékban magyarok. Teljesen a kézműves munkára vannak berendezve, nemcsak hímzéssel vagy vagdalásos mintákkal díszített

terítőket, blúzokat és egyéb textíliákat, hanem fonott kosárárut, faragott tárgyakat is készítenek nagy választékban. Az országút mentén hosszú sorban felállított bódékban kínálják árúikat. Az Ázsiában gyárilag készített olcsóbb tömegcikkék azonban már szembeötlően veszélyeztetik a kézművestermékek életben maradását, különösen a használati tárgyak terén. Kissé késésben voltunk, ezért innen közvetlenül *Kolozsvárra* hajtottunk. Hozzá jött még ehhez, hogy nagyon sokáig kellett az ebédre várunk, aránylag kevés idő maradt a városnézésre. Mivel a házsongárdi temető közelében laktunk, ott kezdtük sétánkat. Sokáig időztünk ott, megkoszorúztuk a 17. századbeli híres pedagógus, Apácai Csere János sírját, és tisztelegtünk még többek között a száz évvel ezelőtt született költő, Dsida Jenő (1907–38), valamint Mikó Imre (1805–76) akadémikus, az Erdélyi Múzeum Egyesület megalapítója sírjánál. A vége felé már türelmetlen voltam, inkább a várost szerettem volna nézni. Eljutottunk a Farkas utcai református templomhoz, előtte a sárkányt ölő Szent György szobra áll 1868-ból. A templom gyönyörű, 1510-ben állt készen újkóti stílusban. A boltíveket 1603-ban a polgárok a vallásharcok folyamán lerombolták, majd 1636–47 között I. Rákóczi György indítványára állították újra helyre. A falak nemesek címereivel vannak díszítve. A templom mögött a várfalnak egy szakasza jó állapotban látható. A főtéren elmentünk Mátyás király lovas szobra mellett, a szülőházát is láttuk kívülről. Bementünk a Sapieniának nevezett erdélyi magyar tudományegyetem épületébe, amely Bocskai István szülőházában kapott helyet, ez egy aránylag kis egység, ahol a környezetföldrajz-környezettudomány szakirányon, valamint fotó- és filmművészet, média szakon történik a kiképzés. Nagyobb műszaki, társadalmi és humántudományi karok működnek Csíkszeredában és Marosvásárhelyen, összesen kb. kétezer hallgatóval. Az oktatás Magyarországról kapott anyagi támogatással folyik. Kolozsvárnak 100 000 lakosa van, 18 000 közülük a magyar. Az általános benyomásom a városról nem volt kedvező, az 1975-ben kezdődő iparosítás idején, úgy látszik, hiányzott egy városfejlesztési terv, magas és alacsony épületek rendszer nélkül állnak egymás mellett. Lehet, hogy

elhamarkodva ítélek, nem sokat láttunk a városból. Reményteljes előjel az, hogy az iparosítás most már jobb körülmények közt folytatódik, a finn Nokia cég itt fog egy új gyárat építeni.

A következő nap programja *Torda* megtekintésével kezdődött. Torda régebben fontos sótermelő hely volt, egy sóbányája most is megtekinthető, de arra nem volt időnk. Egy szép kisváros ez, annak ellenére, hogy ez sem kerülte el az iparosítást. Itt főleg cement-, porcelán- és üvegyárok épültek, amelyeknek egy részét azonban vagy leállították már, vagy kisebb mértékben üzemelnek. A 15. század végén épült református templom eredetileg erődítménynek szolgált, falakkal van körülvéve, a kapu fölött egy lőrészekkel ellátott torony emelkedik. Felmentem a toronyba, az üres szoba szép tisztán volt tartva, ami azt mutatja, hogy gondozzák. Egy parkban fekvő Wesselényi-kastélyt, az úgynevezett „fejedelmek házát” éppen restauráltak. Csupa jó hír.

Továbbhaladva *Gerendkeresztúr* felé egy Kemény-kastélyt akartunk megtekinteni, de nem találtuk meg, mert azt – mint utólag kiderült – Aranyosgerenden kellett volna keresnünk. Betértünk azonban Szabó Géza lelkészhez, aki ennek az elhagyott kis falunak a helyzetéről beszélt. 700 lakosa van, a fele református. Az I-IV. osztályos gyerekek magyar iskolába járnak, de az V-VIII. osztályban a szülők kívánságára átmennek román iskolába, hogy megtanuljanak románul is. A munkaképeseknek jó része kivándorolt, hátra hagyván az öregeket. Hogy tekint a falu jövőjére, kérdeztem. Ezen nem gondolkozik. Megteszi a kötelességét, gondoskodik a gyülekezetéről, ez neki elég. Utána *Marosludasra* mentünk megtekinteni a Bánffy-kastélyt, ahol Kazinczy is járt. A kapunál leállítottak, nem engedtek be, mert most elmeógyógyintézet van benne. Kopott, de elég ép állapotban találtuk.

Mivel késésben voltunk, kihagytuk a radnóti Rákóczi-kastélyt, pedig ott vártak ránk, és közvetlenül *Marosvásárhelyig* folytattuk utunkat. Felkerestük a szállásunkat, és nemsokára már a főtéren voltunk, amely tulajdonképpen egy hosszú, keskeny park két út közt, mindkét végén egy-egy ortodox templommal. A templomoknak Erdélyben nagy jelentőségük van. A magyarok mind reformátusok vagy római katolikusok, és első-

sorban az egyházközség az a szerv, amely összefogja őket és fenntartja nemzeti öntudatukat. Az ortodox és a görög katolikus egyház viszont a román nemzeti öntudat fáklyáját tartja magasan, amit az államvezetőség be is lát, ezért részesül különösen az ortodox egyház bőkezű állami támogatásban, ezért láttunk majdnem minden községben újonnan épült ortodox templomot. Visszatérve a témához elmondható, hogy a főtér valóban szép. Több szecessziós stílusú épület található a tér körüli utcák mentén. De a fő látványosság a Kultúrpalota. 1903-ban épült gyönyörű szecessziós stílusban, jól van karbantartva, szinte újnak tűnik. Vagy talán nemrég renoválták, nem tudom. A homlokzat egész hosszúságában nyúló földszinti terem falai tipikus szecessziós motívumokkal vannak díszítve: virágok, női alakok, lágy, szelíden hullámzó, álmodozó vonalakkal rajzolva. Az első emeleten a fölötte fekvő tükörteremnek díszablakai keltették fel figyelmünket, a színes üvegszemekből összeállított képek népmesék, népballadák részleteit ábrázolják. Alattuk szöveget is olvashatunk. Azon a hat képen, amelyet lefényképeztem, a következő szöveg áll:

*Anyám anyám édös anyám!
Én évöszöm Kádár Katát.*

*A te édös anyád őtött elvitette,
Feneketlen tóba belé is vetette.*

*A kettőből kinőtt két kápóna virág
Az ótár tetején ésszekapcsolóttak.*

*Csak eszibe juta kéncsós kűs ládája,
S kéncsós kűs ládáját hóna alá fogja.*

*S csakhamar letöszzi hajadon kűs lányát.
Anyám, édös anyám, ne haggy el az útba.*

*Bizony nem mönyök én, mert nem vótál anya,
Ha a lőttél vóna itt nem hattál vóna.*

Nehéz volt ezeket a csodálatosan szép, szintén szecessziós stílusú üvegeképeket magunk mögött hagyni. Valódi kincsek! Vajon rajta van-e ez a Kultúrpalota az UNESCO világörökségének listáján? Ha nincs, javasolni kellene.

Utána átmentünk a mellette álló városházához, majd tovább a Teleki Tékába, egy nagyhírű könyvtárba, amelyet Kazinczy is meglátogatott. Itt Kiss Endre barátunk, aki a sárospataki kollégium könyvtárának igazgatója, biztos otthon érezte magát. Teleki 1902-ben adományozott 40 000 kötetes könyvgyűjteménye alkotta az alapot. Ma a könyvtárnak 250 000 kötete van, amit részben más könyvtárak bekebelezése révén érték el. Tovább sétálva nézegettük a várost, a Vártemplomhoz akartunk jutni, de az nem volt könnyű, rossz irányban indultunk, körül kellett járni az egész várfalat, míg megtaláltuk a bejáratot. A Vártemplomot Teleki 1809-ben kijavíttatta és egy újbarokk tetővel láttatta el, ennek ellenére nem volt olyan kiváló, hogy az ember megtartaná emlékezetében. A már említett Sapientia magyar egyetem marosvásárhelyi épülete mellett is elhaladtunk. Útközben sok mindent megtudtunk. A városnak 165 000 lakosa van, ebből 80 000 a magyar. Azt, hogy olyan szép lett, nagyrészt Bernárdy György volt polgármesternek köszönhetjük. 1902-ben hatalmas bankkölcsönöket vett fel, hogy kifejlessze a várost, amely már akkor is elég jelentős volt, 135 000 volt a lakosok száma. Az első világháború utáni nagy infláció értéktelenné tette a pénzt, könnyen vissza tudták az adósságot fizetni. Van egy színházuk 600 ülőhellyel, ahol mind magyar, mind román nyelvű darabokat játszanak, a Kultúrpalotának pedig egy 800 ülőhelyes koncertterme van. Iparvállalatai közül a bútorgyár, a konzervgyár, a textilgépgyár és bőrfeldolgozó üzem méltó említésre, de ezek - mint másutt is - hanyatlóban vannak.

Még aznap kitértünk *Erdőszentgyörgyre*, ahol egy Rhédey-kastély van jó állapotban, ami annak köszönhető, hogy iskolának használták s használják most is. A templomban a lelkész felesége mesélte, hogy egy Rhédey-lány egy Württemberg herceghez ment feleségül, s az ő leányuk nagyanja a jelenlegi angol királynőnek. Amikor támogatásért fordultak az angol királyi házhoz, kaptak tőlük 200 fontot készpénzben meg egy márvány emléktáblát. Elképzelhető, hogy mennyire csalódtak. Itt is a kivándor-

lásról beszéltek; kisipar ami létezett, az leállt. Útközben *Gyula-kuta* mellett haladtunk el, ott volt egy földgázlelet, amellyel egy mellé épített erőművet hajtottak, a földgáz kifogyott, és most ott állnak a hatalmas épületek, gépezetek elhagyva, ahelyett hogy lebontanák és a vashulladékot felhasználnák.

Másnap *Segesvár* volt az első megállónk. Egy régi, védőfallal körülvett szász város ez, 40 000 lakossal, amelyből 8000 a magyar; a szászokat ugyan kitelepítették a háború után, de 800 ott lakik még most is. A lakosság nagy része persze a fallal körülvett régi városon kívül él. A település a meredek oldalú domb alján fekvő dominikánus kolostorral vette kezdetét 1244-ben, a rend temploma a reformáció idején evangélikus lett majd a 17. században barokk stílusban átépítették. Az 1680-ban készült oltár ma is a helyén áll. Megérkezésünkkor Bessenyei István tiszteletes várt ránk az óratorony alatt. Ez most múzeumnak van berendezve főleg a 16. és 17. századból eredő tárgyakkal, ezek megtekintésével kezdtük látogatásunkat. Majd felmentünk a dombra, ahova egy 172 lépcsőfokos köröskörül deszkával beburkolt széles falépcső vezet. Annak idején a diákok részére építették ezt, ezen mentek fel a gimnáziumhoz. Fent magasodik még egy 1429-83-as években épült templom, amelynek tornya azonban már a 14. századból ered, ezt akkor óratornyoknak építették. A templom 16. századi freskói szépen helyre vannak állítva. Jó kilátás nyílik fentről a városra, melynek építkezésében a németes jelleg szembetűnő. Utána a lépcső mellett húzódó régi temetőn keresztül mentünk vissza. A város alsó része a turizmus nyomát viseli: macskaköves utcák, több vendéglő és persze Drakula – románul Vlad Ţepeş, a karóba húzató – szülőháza. A védőfal menti óratornyok költségét különböző céhek viselték, a csizmadiák tornyát jó állapotban láttuk. Segesvárnak nagy lehetősége van idegenforgalmi központként a további fejlődésre; azt javasolnám, hogy a falon belüli térséget sétálóutcákká alakítsák át, és a megközelíthetőségét egy, a falon kívüli nagy parkolóval segítsék elő.

Fehéregyháza arról az 1849-es ütközetről nevezetes, amelyben Petőfi elesett. Egy kis múzeum van emlékére berendezve fényképekkel és a csatatér modell hű ábrázolásával. Ezen kívül egy videofilm Petőfi életét és működését vetíti szemünk elé.

Elhelyeztünk egy koszorút az emlékkövén. Kazinczy is ellátogatott ide Haller János grófnak palotáját megtekinteni, amelyet valóságos tündérlaknak nevezett, de ennek nyoma sincs már. Ebéd után – életemben először ettem puliszkát, ízlett – a Gyulai-kastély felkeresésére indultunk. Ez utunk egyik legfontosabb célja volt. Kazinczy hét és fél gyönyörű napot töltött itt volt kassai szerelmének, gróf Gyulay Ferencné született Kácsándy Zsuzsanna és lánya, Karolina társaságában. Ő Zseninél kissé idősebb volt, de látogatásuk alkalmával a két lány jól összebárátkozott. A kastély helyének Andrásfalva volt megadva. Elmentünk *Oláhszentandrásra* abban a reményben, hogy ez Andrásfalvával azonos, de ott nem találtunk semmit. Kazinczy azt is írta, hogy hegyoldalakon haladtak Andrásfalva felé, és hogy a kastély egy szűk völgyben feküdt, de ahol mi voltunk, ott a táj lapos volt. Kérdezősködésünk végül eredménnyel járt. Egy öreg úr hallott a kastélyról, és elmondta, hogy annak már a romjai sincsenek meg. A Gyulai házaspár sírjairól is tudott, azt keresték, de nem találták. Közben Hidegkút irányába mutatott, a Gyulai-birtok oda is kiterjedt. Arrafelé hegyeket láttunk, talán ott feküdt a kastély is? Lehetséges, nem tudjuk. A székelykeresztúri múzeum igazgatója, Fülöp Zoltán szerint, fellelték a sírokat.

Székelykeresztúron megtekintettük a Székely Múzeumot. A legérdekesebb a szabadtéri, skansen jellegű része volt. A tornácos, tipikusan székely lakóházat 1952-ben hozták ide, később kiegészítették több udvarházzal. Mindez az utolsó pillanatban történt, mondta az igazgató, most már alig lehet eredeti állapotban ilyen házakat találni. A használati tárgyak, eszközök mellett sok, főleg kézzel hajtott gépi berendezést gyűjtöttek, például magzúzokat, olajpréseket, szövőszékeket. Svájci anyagi támogatással nyílt meg a múzeum 1996-ban.

Székelyudvarhely 36 000 lakosú, tiszta magyar város. Dr. Vofkori László, a csíkszeredai egyetem előadójára már várt ránk, a helyi rádión bejelentette látogatásunkat és az érdeklődőket egy összejevetelre hívta meg egy vendéglőbe. Kevesebben jöttek, mint várta, az Erdélyi Kárpát Egyesület itteni vezetőségéből jöttek ugyan négyen, de rajtuk kívül csak két személy. Az egyesület székhelye Kolozsvár, 3000 tagja van,

honismerettel foglalkozik. Kellemesen telt el a találkozó, főleg az erdélyi magyarok helyzetéről beszélgettünk. Ez a rendszer-változás után lényegesen megjavult, most már nincsenek üldözésnek kitéve. Az anyagi helyzetük jobb lett, annak ellenére, hogy a fizetések és munkabérek továbbra is aránylag alacsonyak; az üzletekben már minden kapható, külföldi vállalatok is jelen vannak a piacon. Az életszínvonal növekedését az is bizonyítja, hogy az utóbbi években a gépkocsik száma erősen gyarapodott. Ami aggodalomra ad okot, az a nagy kivándorlás, részben annak következtében, hogy sok gyár leállni kényszerült, ami által munkanélküliség keletkezett, részben pedig azért, mert külföldön jobban lehet keresni. Ez utóbbi az intellektuális szakmákban dolgozókra is vonatkozik. Sokan mentek Magyarországra, ahol a kormány régebben bizonyos előnyöket biztosított az erdélyi magyarok számára. A találkozás után végigsétáltunk a városon, de már kezdett sötétedni. A főter csak százéves, annak idején majdnem minden épületet lebontottak, hogy helyet teremtsenek a térnek. A jellege olyan mint Marosvásárhelyen, hosszúkás, parkkal a közepén és a végükön egy-egy templom, amelyekből az egyik eredetileg franciskánus volt.

Másnap Bögözben Bíró Endre tiszteletes fogadott. Szellemes, humoros módon számolt be a templom történetéről, gyönyörűség volt hallgatni. Valahogy az a benyomásom, hogy ez a derűs szellemesség sok erdélyi magyart jellemez. A templomban jól helyreállított freskók láthatók a 14. századból, 1898-ban fedezték fel őket a vakolat alatt. Az eredeti gótikus mennyezetet 1724-ben felváltották egy kazettás mennyezettel és azzal egyidejűleg készült a karzat, amely egyedülálló a maga nemében. Sokan jönnek Budapestről autóbusszon a templom megtekintésére, mondta a tiszteletes úr.

A Bethlen-kastély megtekintése *Keresden* egyike volt utunk csúcspontjainak. Kerítéssel van körülveve, de amikor a közelben lakó felügyelő ott látott minket ácsorogni, kinyitotta a kaput és kalauzolt is az épületben. Egész 1949-ig lakott volt, akkor kiűzték a tulajdonosokat, a könyvtár könyveiből máglyát csináltak az udvaron és mind elégették. A többi berendezés szétszóródott és nagyjából eltűnt, de néhány darabot megtaláltak Brassóban és Segesváron. A fegyvergyűjtemény a helyi

vadászegyesület kezébe került. A kastély restaurálása 1990-ban indult meg és 2000-ig folyt, akkor a volt tulajdonos három örököse visszakövetelte a kastélyt, és minden munka leállt, azóta is áll. A restaurálás során egy ezüstpénzekkel teli edényt találtak a pincében az 1524 és 1532 közötti időszakból. A kastély jelen állapota olyan, hogy minden helyiséget meg lehet tekinteni, de természetesen sok munka van még hátra, míg a kastély ismét a régi pompájában büszkélkedhet. A kastélyt körülvevő védőfal nincs meg egészében, de a megmaradt része jó állapotban van. Ebben a remek épületben körbejárni valóban szép élmény volt.

Berethalomban egy, a 15. század végén és a 16. század elején épült nagy gótikus templom látható, a reformáció után az evangélikus püspök székhelye lett. Megőrizték a templom eredeti berendezését, amit ritkán lehet találni. A püspök és kísérete egy külön ajtón lépett be a templomba, a körülötte lévő padokban fegyveres őrök helyezkedtek el. Az asszonyok háttámasz nélküli padokon ültek, állítólag azért, hogy ne gyűrjék össze hátul a ruhájukat. De ki tudja? Talán nem tartották az asszonyokat méltónak arra, hogy kényelmesen üljenek. Minden céhnek saját padjai voltak. A templomnak szép kazettás mennyezete van, a nagy oltár és a szószék, mindkettő a 17. századból, szintén említésre méltóak. A templomot felvették az UNESCO világörökségi listájára. *Berethalomban* egy órát veszítettünk, mert a templom bejáratánál várni kellett a pénztárosnőre, aki épp ebédszünetet tartott. Beültünk hát egy újonnan épült vendéglőbe; elég sokáig kellett várnunk az ebédünkre, míg egy osztrák autóbusszal érkezett társaságot kiszolgáltak. Beszéltem az egyik résztvevővel, az utazásuk célja egy délebbre fekvő község meglátogatása volt – a nevére sajnos nem emlékszem –, amelyet anyagilag támogatnak.

Most már annyira késésben voltunk, hogy nemcsak a *Berethalom* előtti százasárosi erődtemplomot, hanem *Erzsébetvárost* és *Medgyest* és ki kellett hagynunk, holott *Kazinczy* járt ott. Tehát közvetlenül *Nagyszében*be folytattuk utunkat. Sikertült még a *Brukenthal*-múzeum zárása előtt odaérnünk, pedig már féltünk, hogy azt is elmulasztjuk. Mit mondjak? Csalódtam kissé, láttam már ennél gazdagabb képtárt is. Tetszett, hogy néhány

értékes festmény egy széles keretben üveg alá volt helyezve – az üveg talán 6–8 cm-re volt a képtől – a keret alatt pedig lámpák voltak elrejtve, amelyek az egész képet egyenletesen, szépen megvilágították, és ez gyönyörűen kiemelte a színeket. Kiss Endrének viszont nem tetszett, mesterkedésnek mondta. Kazinczy annak idején azt írta, hogy néhány jó képet talált sok, általában közepes színvonalú kép között, de ez majdnem 200 éve volt, és azóta sok minden megváltozhatott.

Nagyszében idén Európa kulturális fővárosa lett, a főtéren egy plakátkiállítás mutatja be a város látványosságait, szép épületeit. A főter hatalmas, de üres benyomást tesz. A kistér barátságosabb, a harmadikat, a Huet teret a hatalmas evangélikus püspöki székesegyház dominálja. Ez a templom belülről nagyon szép, bár istentisztelet lévén, nem tudtuk körbejárni. Az oltár három keresztje, amelyek kiáltójelként, karcsúan nyúlnak az eget felé, nekem különösen tetszett, a modern Giacometti szobraira emlékeztetnek, bár lehet, hogy nagyon régiek, nem tudom. A bejáratnál nemesek pajzsai díszlenek. Utána végigmentünk egy sétálóutcán 1–3 emeletes házak közt, szépen rendbe voltak téve, talán, hogy méltó legyen egy kulturális fővároshoz. A 170 000 lakosú városnak magas házas lakótelepei a belvároson kívül fekszenek. Utunkat Alvincra folytattuk, ott háltunk meg egy ferences kolostorban. *Alvinc* szélén fekszik Martinuzzi Fráter György kastélyának romja, ott gyilkolták meg 1551-ben. Ő a gyermek János Zsigmond király helytartója volt, a Habsburg-párti Castaldo tábornok ölette meg. Most tehének legelnek a romos falak közt.

Szászvárosban egy kis kávészünetet tartottunk, amit kihasználtam arra, hogy betérjek egy új áruházba a főtéren, hiszen üzletben addig még nem voltunk. Cipőkben és ruházatban elég nagy választék volt, de nekem nem tetszettek, a feleségem sem örülne, ha ilyenekkel ajándékoznám meg. A kiállítás, kihelyezés módján is lehetne javítani, el kellene különíteni az eladó helyiséget a raktártól. A háztartási felszerelések és elektronikus cikkek jobb benyomást tettek rám. Majd elsétáltunk két templom mellett, amelyek egy közös védőfallal vannak körülvéve. A bejáratról nézve a 19. századból eredő katolikus templom eltakarja 16. században épült református templomot. Megdöbbenő

látvány volt egy elhagyott bőrgyár, közvetlenül a templomok mögött, egy hatalmas, többemeletes, hihetetlenül ronda épület. Hogy lehetett azt oda építeni! Bosszúból, hogy elrontsák a városképet? Maga a főtér a már említett áruházzal és egy kis parkkal a közepén egész kedves, de az oda betorkolló utcák alacsony házai közt itt-ott felbukkan egy-egy tömbház, amely határozottan nem illik oda.

Tordasban megtaláltuk azt a házat, ahol Kazinczy meglátogatta barátját, a korábbi sárospataki tanárt, Sípos Pált, de nem volt semmi különös. Annál érdekesebb volt *Piski*. Ide tartozik a dédácsi Gyulay-kastély, ahol Kazinczy két napig időzött, és igen szép ennek 70 hektáros arborétuma. Ezt most a bukaresti egyetem erdészeti tanszéke kezeli. A kastélyt 1730-ban építtette Gyulay Ferenc és igen jó állapotban van ma is, ami annak köszönhető, hogy hivatalául szolgál az arborétum gondozóinak. 22 személy dolgozik most itt. Tudtuk, hogy Gyulay valahol egy emlékkövet állított fel Kazinczy emlékére, egy parkmunkás odavezetett, különben nem találtuk volna meg. Nem közvetlenül az út mentén fekszik, hanem egy réten túl, az erdő szélén. Megkoszorúztam az emlékkövet. Sétáltunk még egy ideig a gyönyörű arborétumban. Aztán eljött az ideje Varga Józseftől búcsút venni, Érsemjében egy lakodalom várta. Balázi József magával hozta Keresztúri Lajost, hogy leváltsa Józsefet. Beültünk egy kis vendéglőbe az arborétum mellett, ettünk, ittunk és nagyon jól mulattunk; Balázi József és Csorba Csaba felülmúlták egymást anekdoták elmondásában és Csaba azon kívül mestere a szójátékoknak.

Déva egy elég nagy város, öt vagy nyolc-kilenc emeletes házakból álló lakónegyedeken hajtottunk keresztül, széles, tiszta, fasorral szegélyezett utakon. Korán délután az elszállásolással kezdtük, utunk folyamán most először jutott idő napközben egy kis pihenésre. Danival voltam egy szobában, a többiek hatan osztoztak egy szobán. Elszundikáltam; amikor felébredtem benéztem a nagy szobába: a hatból négy mélyen aludt. De nemsokára kimentünk városnézőbe, megcsodáltuk a rózsaszínű Magna Curiát, amelyet Bethlen Gábor építtetett 1621-ben, kevert reneszánsz és barokk stílusban. Belső renoválás miatt bemenni nem lehetett. Vele szemben áll a nagy megyeháza a 19.

század végéről. Legszívesebben felmentünk volna a siklóval a várhoz, ahonnan szép kilátás nyílik, de a sikló valami hiba miatt nem működött, egy darabig vártunk míg próbálták rendbe hozni, de nem sikerült nekik.

Mielőtt beesteledett, még elmentünk *Marosnémetibe*, ahol egy Gyulay-kastély áll 1640-ből, amelyet egy későbbi Gyulay 1830-ban klasszikus stílusban átépíttetett. Meglepetésünkre ott szorgalmas munka folyt, egy munkaruhába öltözött férfi kézi motoros kaszával fűvet vágott, 6-8 magyar munkás pedig egy emelvényt épített deszkából a ház előtt valami ünnepséghez. A fűvágó férfi elénk jött és köszöntött: Tholdy Péter volt, a kastély tulajdonosa. A nagyapja 1906-ban vette meg a kastélyt, a Gyulayak kihaltak, az utolsó 1869-ben hunyt el férfiorokos nélkül. Tholdy többéves pereskedés után – amit egész a strasbourgi EU-bíróságig kellett vinnie –, ez év januárjában kapta vissza a kastélyt. Eredetileg 25 hektár tartozott hozzá, ebből ötöt kapott meg. Saját vezetése alatt rögtön nekilátott a renováláshoz, már messze jutott, és büszkén mutatta nekünk, hogy eddig mit ért el. Még nem tudta, hogy hogyan fogja a kastélyt végleg berendezni, esetleg ünnepségekre bérelhető helyiségeknek. Ő maga a világ túloldalán, Ausztráliában él mint üzletember, neki vissza kell oda térni. A felesége nem jött vele Erdélybe, de a 16 éves leányát elküldi egy kollégiumba Egerbe, hogy megtanuljon magyarul. Megilletődve láttam, hogy van ember, aki így ragaszkodik gyökereihez, aki ilyen áldozatot hoz ahhoz, hogy ősi otthonát megmentse a pusztulástól. Nem kap más anyagi segítséget az építkezéshez, mint egy előnyös állami kölcsönt. De nem úgy nézett ki, hogy ezt ő áldozatnak tekinti, szemeiből sugárzott az öröm.

Marosillyére folytattuk utunkat, megtaláltuk Bethlen Gábor szülőházát. Tető alatt állt, de elhagyottan. Végül *Branyicskára* jutottunk, ahol Kazinczy Jósika János főispánt látogatta meg. Ami valaha egy Martinuzzi-kastély volt, most aggok otthona. Mindenki csak románul beszélt, egy rosszul öltözött öreg úr kivételével, aki óvatosan megközelített minket az udvaron. Beszédbe eredtünk, és csodálkozva hallottuk, hogy tudott Sárospatakról, Kazinczyról, ennek látogatásáról Gyulayéknál. Tele van az élet meglepetésekkel!

Az első állomás a következő napon *Óraljaboldogfalva* volt, ahol Bódis Miklós tiszteletes fogadott. Egyedülálló lehet az a tény, hogy ő 12 gyülekezet lelkésze, vagyis 12 templomért felelős, amelyekből azonban háromnak nincs teteje. A legnagyobb gyülekezetete 74 lelket számol, az óraljaboldogfalvi kilencet, négy gyülekezetének pedig csak egy-egy tagja van. Mindegyiket rendszeresen meglátogatja, akkor is prédikál, ha csak egy személy hallgatja. A lesújtónak tűnő körülmények ellenére nem csüggedt el, humorosan és lelkesen beszélt a munkájáról és a templomairól. Ez az óraljaboldogfalvi 1311-ben épült román stílusban, már akkor is a gróf Kendeffy-családhoz tartozott. Egy 16. századi olasz mester freskói takarják a falakat, egy kis helyen lekaparták, és alatta egy még régibb freskó maradványaira bukkanunk. Megnéztük a Kendeffy-kastélyt is, amelyet a román állam teljesen renovált és most nagyon jó állapotban van. A Kendeffyek kivándoroltak, de nemrég visszakapták a kastélyukat, egy szállodát terveznek ott berendezni.

Demsusban egy ortodox templomot látogattunk meg, amely talán Erdély legrégebbi temploma. A falak építéséhez többek közt a római időből származó sírköveket használtak. Egyesek ezért úgy hiszik, hogy a 4-6. században épült, de mások rámutattak arra, hogy a sírkövek ott heverhettek használatlanul évszázadokig, Kazinczy is erre utal. Nem tudjuk tehát biztosan, hogy milyen régi. De kétségkívül nagyon öreg, a falai vastagok, maga a templom kicsi, a belső mérete csak 7 × 7 m, eltekintve egy kis kórústól. A közepén egy torony áll boltíves alapzaton, mely kéményre hasonlít. Van is aki úgy véli, hogy egy pogány áldozóhely volt itt eredetileg. A falakat szép freskók díszítik. Az ápolt fehér szakállas pápa, aki megnyitotta számunkra a templomot, úgy nézett ki, mintha nem ebbe a világba tartozna. Egy furcsa hangulat szállt rám, a középkorba helyezve éreztem magamat. Egy magas fal csatlakozik a templomhoz, továbbá egy oromzat romja is látható, lehet, hogy valamikor egy nagyobb templommal építették körül az eredetit, amely az új templom egyik sarkában maradt. De nem biztos, nincs megemlítve a tájékoztató lapon, amit kaptunk.

Vajdahunyadig nagyon szép út vezetett a hegyeken át. A kastélyt csak kívülről láttuk, kevés időnk volt, és Csaba tudta,

hogy a látogatók számára a kastélynak csak kis része van nyitva. Útközben elhaladtunk egy vasgyár mellett, a nyolc magas kéménye nem füstölt, amiből azt következtettem, hogy volt itt nyolc Siemens–Martin-kemence, amelyeket leállítottak. Mivel ez volt a szakmám, felkeltette érdeklődésemet, és utólag utánanéztem, hogy mi történt. A helyi vasgyártásnak több száz éves tradíciója van, régebben vasércet is bányásztak ezen a vidéken. A rendszerváltozás előtt ez volt Románia második legnagyobb vasgyára, 1989-ben 3,13 millió tonnát termelt, bár meglehetősen elavult technikával. De akkor összeroppant a piac. 2003-ban eladták a nyakig eladósodott gyárat az LNM Groupnak, egy hatalmas konglomerátumnak, amely az 5000 munkásból 2800-at rögtön elbocsátott. Nagy tüntetéseket tartottak ellene. Egy évre rá az indiai Mittal Steel vette át az üzemet. Mittal, aki egy privát személy, a világ legnagyobb vasgyártója. Észak-Amerikában 25, Európában 20, a világ többi részén 12 millió tonnát gyárt évente. Folytatta a racionalizálást és a vajdahunyadi gyár, amelynek évi termelése most 750 000 tonna rúd és profilvas, tavaly már nyereséggel járt. Mittal további 12 millió dollárt szándékozik befektetni a modernizálásra és 4,1 milliót a környezetvédelemre, ezek ebben a viszonylatban csekély összegek ugyan, de mégis jelzik, hogy folytatni fogják a gyártást.

Alkenyéren a vasúti parkban áll egy emlékmű Kinizsi Pálról, aki a kenyérmezei csatában 1479-ben megverte a törököket. A románok Paul Chinezu néven románoknak tartják és ezért békében hagyják az emlékművét. Megkoszorúztuk.

Gyulafehérvár következett, amely 66 000 lakosával jelentős iparváros lett. A külvárosi negyedek 8–9 emeletes lakóházai elég jól néztek ki azokhoz képest, amelyeket eddig láttunk, talán újabbak voltak. A legfontosabb látnivaló a katolikus Szent Mihály-székesegyház, ahol Martony József professzor úr kalauzolt bennünket. 1247–1258-ban épült, eredetileg román stílusban, de vannak benne egy korábbi templomnak maradványai is a 12. századból. Azóta többször átépítették. 1277-ben a szászok betörték a városba, és több ezer embert meggyilkoltak, akkor a templom is megrongálódott, 1658-ban pedig a törökök okoztak nagy károkat. Legutóbb 1968-ban restaurálták nagy költséggel. Különösen említésre méltó egy ajtó fölötti díszítmény a 10. szá-

zadból, egy Madonna-kép a 14. századból és a fából faragott barokk oltár a 18. századból. Ez volt a Hunyadiaknak és később az erdélyi fejedelmeknek temetkezőhelye, itt áll Hunyadi János és fia, László szarkofágja. Márton Áron püspök emlékére, aki példaadóan állt ellen a kommunista nyomásnak, egy múzeum van berendezve az egyik mellékoltár helyén. A templomlátogatás után körüljártuk a valamikor hármás védőfallal körülvett belvárost. A belső fal nagyrészt most is áll, az EU hozzájárulása segítségével épp javítják egyik szakaszát és díszes kapuját. Elmentünk a püspöki palota mellett, láttuk az üléstermet, ahol a románok 1918-ban Erdély Romániához való csatlakozását kiáltották ki. Több egyetemi épület, a híres Batthyaneum könyvtár sok kincsével, amelyek közül a 800-as években írt Arany Kódex a legértékesebb, a katolikus papi szeminárium, mind egymás közelében fekszenek. (Sajnos a híres könyvtárba nem lehet bejutni, Bukarestből kell engedély hozzá.)

Tovább haladva *Marosszentimrén* egy elég romos, elhagyott református templom látható, egy domb oldalán az országút közelében; le volt zárva, nem lehetett bemenni.

Nagyenyed kisváros, alig 30 000 lakossal, 17–18 százalékuk magyar. A Bethlen Gábor Kollégium azonban nagy jelentőséggel bír a magyarság számára. Az igazgatóhelyettes, Kónya Mária fogadott, asztalhoz ültetett és kávéval kínált meg, jólesett. A magyar nyelvű kollégium a református egyház tulajdona. 750 tanuló van az alapiskolában és a líceumban, és 98 lesz óvódás. A kollégiumban összesen 12 osztály van, s bizonyos továbbképző tevékenység is folyik. Erdély minden részéről jönnek tanulók. Azáltal, hogy most már több más helyen lehet magyarul végezni a gimnáziumot, csökkenőben van az érdeklődés a kollégiumban való lakás iránt, inkább otthon maradnak tanulni. A kollégium igyekszik a bennlakás előnyeiről jobban informálni. Az anyagi helyzetük aránylag jó, minden tanuló után kapnak támogatást az államtól, visszakapták földjeik és szőlőik nagy részét, amelyet most bérbe adnak, mindehhez a személyes adományok és alapítványoktól kapott támogatás is hozzájárul. A legöregebb épületük 1275-ben épült, de a legtöbb a 19. század második feléből ered. Ugyanis 1849. január 8-án, az úgynevezett Bagolyvár kivételével, minden leégett, a nagy könyvtár is. A

tűzvészben 600 ember pusztult el. Utána elmentünk az iskola-múzeumba, ahol egy osztályterem van régi bútorokkal és felszereléssel berendezve, iratok és fényképek is emlékeztetnek a múlt időkre. Végigsétáltunk a várban, amely részben még fennálló 10 m magas falakkal volt körülvéve, megcsodáltuk az impozáns, a 14. századból való református templomot, és megnéztük az újabb evangélikus templomot is. Majd Kolozsvárra mentünk megszállni.

Reggel *Karikánál* elhajtottunk egy érdekesnek tűnő szép kis ortodox fatemplom mellett, de mivel nem volt útitervünkbe bevéve, nem álltunk meg, *Zsibóig* mentünk. Zsibóról már a 13. századból van írásbeli említés. 1584-ben adta Báthory ajándékba Wesselényi Ferencnek. Itt vesztett Rákóczi egy döntő csatát a Habsburgok ellen 1705-ben, amely Erdély önállóságának végét jelentette. Itt tette le a fegyvert Grotenhjem orosz altábornagy előtt Kazinczy Lajos, a 12 000 főből álló hadosztályával 1849. augusztus 25-én, miután Görgey kapitulációjának hírért hallotta. A Wesselényi-kastélyban írta alá a feltétel nélküli fegyverletételt. A kastély most jó állapotban van, ami annak köszönhető, hogy ebben van hivatala a bukaresti egyetemhez tartozó Biológiai Kutatások Központjának. A botanikus kert 25 ha kiterjedésű, amikor új volt, szép lehetett, de most kissé el volt hanyagolva, tradicionális melegházakon kívül van két szembetűnő, gömb alakú melegház is tropikus növényekkel. Amíg a többiek a Wesselényiek sírboltját keresték – sajnos teljesen romos állapotban találták –, én a kertben sétáltam. Utána meg akartuk tekinteni a református templomot, de nem tudtuk, mert épp konfirmáció folyt. A templommal szemben fekvő üzletház példaképe annak, hogy hogyan lehet egy modern épület környezetébe szépen beleilleszteni. A *szilágycsehi* tiszteletes is el volt foglalva konfirmáció miatt, erről a templomlátogatásról is le kellett mondanunk.

Hadad tiszta magyar község. Az 1423-ban épült templom 1995-ben talajcsúszás miatt nagy repedéseket kapott, a tornyot meg tudták menteni de az egyik oldalfalat és a kórust 2000-ben kénytelenek voltak teljesen lebontani. A tetőt durva gerendákkal támasztották fel, amelyek a templomnak majdnem egész térségét kitöltik. Az új betonalapzat a fal teljes hosszában már elkészült,

vastag cölöpökön nyugszik, amelyek 10 m mélységbe nyúlnak le. Kézi erővel ásták ki a helyüket. Mészáros Árpád lelkész egy kétéves egyetemi tanfolyamon műemlékvédő szakmérnöknek képezte ki magát, hogy tudja vezetni a helyreállítás munkáját. A templom alatt találtak egy kriptát öt sírral, az elhunytak ruhái meglepően ép állapotban voltak. Eddig a magyar állam és különböző alapítványok viselték a költségeket, de az új kormány takarékosabb, pénz hiányában a munka jelenleg nyugszik. Mészáros azonban optimista szemmel nézi a jövőt, az anyagi gondok csak megoldódnak valahogy, reméli. Százszázalékos odaadása a templom újraképzéséhez meggyőző volt, de mégis felmerül az emberben a kérdés, hogy nem lenne-e jobb azt a hatalmas összeget, amibe a felépítés kerül, más kulturális célra használni. A templom melletti kis iskolaépület is megrepedt és egy része összeomlott, eleinte az ép részben folyt tovább az oktatás, de most már azt is el kellett hagyniuk. Helyette az „alsó” kastélyt használják iskolának. Eredetileg a Wesselényiek kastélya volt, most a Münchenben élő gróf Degenfeld Pál tulajdona. Felesége Wesselényi-leány, ha jól érttem. Degenfeld alagcsöveztetette és renováltatta az épületet, habár aligha nyúlt a homlokzatokhoz, amelyek elég kopott állapotban maradtak, és átengedte a kastély használatát az egyházközségnek 39 évre, azzal a feltétellel, hogy karban tartják. Most iskolán kívül istentiszteletek helyiségének is használják. Az 1776-ban épült valamivel kisebb „felső” kastély Bánffy-tulajdon volt, és a család visszakapta, de mivel nincs módjuk kijavítani, eladták valakinek, aki Nyugaton él, a tiszteletes nem tudta, hogy kinek. Jelenleg a polgármesteri hivatal székel benne.

Az út mentén Ákos felé idős asszonyok ültek kis csoportokban házaik előtt, kedves látvány volt ez, a régi időkre emlékeztetett. Az ákosi templom egy 1241-ben épült kéttornyos bazilika román stílusban, nyerstégla falakkal, hossza 30 m a kórus nélkül és szélessége 14 m. Eredetileg a bencés rend kolostortemploma volt, maga a kolostorépület nem maradt meg. A törökök 1672-ben felégették, 90 évig tető nélkül állt, ennek ellenére rendszeresen használták istentiszteletekre. 1737-ban egy földrengés okozott károkat, 1898–1903-ban újra restaurálták, de mindezek ellenére a mai napig is megőrizte román jellegét. A szószerző

1730-ból és az 1770-ből való nagyon kopott padok hozzájárulnak a régies benyomáshoz.

Szilágylompért fő látványossága Ady Endre nagyszüleinek háza, ahova gyakran ellátogatott gyermekkorában. Egy fa alatt áll az a híres kőasztal, amely mellett szívesen ült, ezt mindenki lefényképezte. A templom előtt sokáig vártunk Szőnyi Levente tiszteletesre, mert ő is konfirmációt tartott. Beszélgettünk a templomból kiáramló öregasszonyokkal, panaszolták, hogy a jégeső leverte a gyümölcsfák virágait, a szárazság tönkretette a vetést. Nehéz a paraszt élete. A templomtető 672 kazettával van díszítve, a falu lakosai maguk festették ezeket egy tűzvész után 1777-ben, a munka két év alatt elkészült. Népies elképzeléseket tükröz arról, hogy például egy krokodil vagy egy oroszlán, hogy nézhet ki. Belül is népművészeti tárgyak díszítik a templomot.

Nagyvárad volt utunk utolsó állomása. A Rézhegy erdőin keresztül haladtunk egy kacskaringós, keskeny, nagyon szép úton, amelynek egy része fel sem volt tüntetve a térképen. Itt láttam Erdélyben először tanyákat, különben falvakban él a lakosság, onnan jár ki, gyakran messze a határba földjeit művelni. Ennek bizonyára történelmi oka van, veszélyes lehetett egy egyedülálló tanyában lakni, nehezebb volt azt a kóborló gonosztevők ellen megvédeni. Útitársaimnak jó kedve kerekedett, népdalokat énekeltek karban, kimeríthetetlen változatosságban. Nagyváradra este érkeztünk, vacsora után volt még időnk egy kis városnézésre, s a gyenge utcai világítás ellenére láttuk, hogy van itt sok szép épület. A kirakatok elrendezése viszont még nem éri el a nyugati színvonalat, túlságosan zsúfoltak, túl sokat akarnak egyszerre felmutatni. Nagyváradnak 210 000 lakosa van, amelyből 27 százalék magyar, de az 1950-es, 60-as években csak 80 000 volt az összlakosság. Az 1970-es és 80-as évek iparosításával kapcsolatban növekedett a lakosság betelepített románokkal. 1990 után sok magyar kivándorolt Magyarországra, ahol jobbak a kereseti lehetőségek.

Másnap felmentünk a várba, amely az 1570 és 1598 között épült hatalmas, ötszögletű fallal van körülvéve, azon belül fekszik egy szintén ötszögletes, a nagy belső udvart körülvéző irodaház jellegű házcsoport. Ezek a rendszerváltozás óta mind üresen állnak, az elhagyottság és ápolatlanság szomorú látványt

nyújtott. Régebben állt a várban egy gótikus katedrális, amelyet azonban már 1670-ben lebontottak, mert a török időben, 1660-ban keletkezett károk miatt összeomlással fenyegetett, továbbá egy már régóta eltűnt püspöki palota. A lehangoló kép ellenére nagy tervei vannak a városnak arra, hogy itt egy turisztikai és kulturális központot létesítsenek.

A délelőtt folyamán Tempfli József katolikus püspök fogadott. Ez a szikár, 77 éves úr, kimagasló intellektust sugárzó szemekkel, arról a küzdelemről beszélt, amit az egyházi tulajdonok visszaszerzése érdekében folytat. Nagy türelemre és kitartásra van szükség ebben a harcban, ami gyakran de nem mindig végződik sikerrel. Csak egy fél évvel ezelőtt kapták vissza a közvetlenül a székesegyház mellett fekvő remek püspöki palotát. Mindkettő Mária Terézia idejében épült. A püspöki palotába a püspöki helynök, Fodor József, a bazilika plébánosa kísért el. Eddig múzeum célját szolgálta és kívülről remek állapotban volt, de a belső falak burkolatát fel kellett újítani. Berendezése teljesen hiányzott, a szép bútorok, amelyek ott voltak, mind eltűntek. A püspök úr most igyekszik új berendezést szerezni. Egy igen nagy festmény, amelyet darabokra szeletelve tudtak csak megmenteni, most már restaurálva lóg a dísztermek egyikében. Ezután lett volna még idő egy kis városnézésre, de csoportunkat inkább az Ady-múzeum vonzotta, ahol annak idején Ady kedvenc vendéglője volt. Sajnos zárva találtuk, és akkor már nem maradt idő visszamenni abba a szép városrészbe, amit csak este tudtunk megtekinteni.

Dukrét Géza a nagyváradi értelmiség néhány illusztris képviselőjét – köztük Csűry István református püspökhelyettest, helytörténészeket, újságírókat – hívta meg körünkbe, velük beszélgetve összegeztük erdélyi tapasztalatainkat. Elmondhatom ott én is, hogy a magyar kultúrának szép múltidéző útja volt ez, miközben találoztunk az érdekes jelennel. A Bihari Napló című helyi újság fényképes tudósítást közölt erről a találkozóról. Ebéd után Dukrét Gézáékhoz kaptunk meghívást egy kávéra. Gézának csodálatosan gazdag gyűjteménye van régi népművészeti korszakból és hasonló tárgyakból egész Erdélyből. A falak minden üres helyén polcok vannak elhelyezve ritkaságokkal. Megköszöntük neki azt, hogy olyan gondosan elő-

készítette utunkat, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy valóban sikeres legyen.

Mielőtt elindultunk hazafelé, megnéztük még a 2004-ben elkészült református templomot, amelynek fő látványossága a majdnem 10 m magas orgona, amelyet a finnországi Poriban vettek egy szimbolikus összegért. A harangokat Skóciából kapták ajándékba. A templomnak 800 ülőhelye van, szép a kivitele. Ez volt az egyetlen újonnan épült keresztyén templom, amelyet Erdélyben láttunk.

Hogy lehetne ezt a hetet összefoglalni? A magyarok helyzetét jobbnak találtam, mint gondoltam volna. Nem az életszínvonal tekintetében, Románia továbbra is Európa egyik legszegényebb országa, hanem az emberek beállítottságára, reményeikre, elvárásukra a jövőre nézve. Kilenc nap igen rövid idő, könnyen lehet tévedni, de egy bizonyos optimizmust véltem találni azoknál, akikkel beszélünk. A magyarok helyzete lényegesen javult a rendszerváltozás óta, és remélik, hogy tovább fog javulni. A magyar intézmények lassan újra felépülnek. Leginkább a kívándorlás az, ami gondot okoz nekik, főleg a munkaképes, képzett magyarok sorában. Ezáltal szegényedik az erdélyi magyarság alkotóereje. De ha a most felnövő nemzedék jobb viszonyokra talál erdélyi hazájában, és otthon marad, ki fogja tudni tölteni azt az űrt, ami most keletkezik, és biztosítani képes az erdélyi magyarság további létét.

(Megjelent a *Széphalom* 17. kötetében,
a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyvében, 2007-ben)

Tartalom

Előszó	5
<i>Taar Erzsébet</i> : Kazinczy Ferenc és Érsemjén.....	7
<i>Fehér József</i> : Kazinczy és Alsóregmec.....	13
<i>Kiss Endre József</i> : Kazinczy Ferenc és Sárospatak	31
<i>Kováts Miklós</i> : Kazinczy és Kassa	53
<i>Kováts Dániel</i> : Kazinczy és Széphalom	69
<i>Kupán Árpád</i> : Kazinczy Ferenc, a magyar szabadkőművesség első nagy személyisége	91
<i>Kupán Árpád</i> : Az érsemjéni Kazinczy-szobor felavatásának története	99
<i>Bakó Endre</i> : Kazinczy Ferenc a debreceni irodalomtörténet-írásban	103
<i>Kazinczy Ferenc A. G.</i> (Svédország): Erdélyi út Kazinczy Ferenc nyomában	119

**A Partiumi füzetek kiskönyv-sorozatában
eddig megjelent munkák:**

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: *Bihar*
2. Kordics Imre: *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*
3. Péter I. Zoltán: *Félicsfürdő*
4. Dánielisz Endre: *Nagyszalonta – városismertető*
5. Benedek Zoltán: *Nagykároly – református templom*
6. Bessenyei István: *Sarmaság*
7. *Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők* (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: *Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek*
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: *Püspökfürdő*
10. Dánielisz Endre: *„Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”*
11. Bunyitay Vince – Fodor József: *Székesegyházi Bazilika – Nagyvárad*
12. Alexandru Pop: *Varadinum – a vizek határolta város és vár*
13. *A szabadságharc zászlaja alatt* (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: *Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században*
15. Kupán Árpád: *Mezőtelegd iskolatörténete*
16. Csilik József: *Istoán király Szent Jobbja és Szentjobb község története*
17. Emödi János: *Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból*
18. Szabó István: *Ottomány* (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: *Érsemjén* (kismonográfia)
20. *Turulmadaras emlékműveink* (gyűjteményes kötet)
21. Dr. Mózes Károly: *A nagyváradi egészségügyi oktatás történetéből*
22. Rév, *Erdély sziklakapuja*
23. *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról*
24. Nánási Zoltán: *Dr. Andrassy Ernő az Érmellék utolsó polihisztorja*
25. *Nagyvárad tudós püspökei*

26. György Irén: *Szalacs* (kismonográfia)
27. Antal Béla: *Biharpüspöki*
28. Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: *Albis* (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: „*Aki fényt hagyott maga után...*”
30. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyházai*
31. Kiss Kálmán: *Egri község* (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: *A révi fazekasság monográfiája*
33. Emódi János – Varga Árpád: *Telegdi sírkövek, emléktáblák*
34. Jósa Piroska: *Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál*
35. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
36. Anzik Albert: *Livada – Sárközújlak*
37. Bozsóky Krestyán Ilona: *A temesvári iparoktatás kezdeteiről*
38. Dukrét Géza: *Hegyköz* (történeti monográfia)
39. Kormányos László: *Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején*
40. Dukrét Géza: *A bihari turizmus története*
41. Velcsov Margit: *Bartók Béla és Nagyszentmiklós*
42. Szilágyi József: *Tóti község monográfiája*
43. Kovács Rozália: *Érmihályfalvi temetők*
44. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városismertető*
45. Kupán Árpád – Dukrét Géza: *1956 emlékezete Biharban*
46. *Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében. Összeállította Thurzó Sándor*
47. Kupán Árpád: *A mozi évszázada Nagyváradon*
48. Gavallér Lajos: *Micske a helynevek tükrében*
49. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad műemlék épületei*
50. *Nagyvárad ipartörténete*
51. Jósa Piroska: *Bihari sorsok, a változó időben*
52. Ujj János: *Arad építészeti emlékei*
53. Pávai Gyula: *Mesélő aradi házak*
54. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
55. *Épített örökségünk, a helytörténeti kutatás tükrében. Összeállította: Dukrét Géza*
56. Orosz Otília Valéria: *Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházmegegyében*
57. Borbély Gábor: *Szőlő és bor az Érmelléken*

